

SZÉKELY JÚLIA
ELINDULTAM SZÉP HAZÁMBÓL

BARTÓK BÉLA ÉLETE

TARTALOM

AZ ELŐDÖK
„A DUNA FOLYÁSA”
POZSONYI DIÁK
A FŐISKOLAI HALLGATÓ
HÓDOLAT LISZTNEK
KINCSKERESŐK
ALLEGRO BARBARO
A TANÁR ÚR
A CSODÁLATOS SZÍNHÁZ
A „MAGÁNÉLET”
CSAK TISZTA FORRÁSBÓL
„SZERETNÉK HAZAMENNI...”
KÉSEI GYÁSZBESZÉD
UTÓSZÓ

AZ ELŐDÖK

A Bartók család eredete az eddigi kutatások alapján a XVIII. századig vezethető vissza. Az ükapa, Bartók Gregorius Borsod megyében élt, Borsodszirák községben, Miskolc közelében. A borsodsziraki régi temetőben egymás mellett nyugszik Bartók Gregorius és felesége, Gondos Mária.

A régi temető összes sírkövei elpusztultak, csupán e kettő maradt meg, őrizve az ükszülok nevét s fiukét, Bartók Jánosét. „Állíttatta fiúi tiszteletből Bartók János” - hirdeti a kő.

Bartók Gregoriusról csak annyit tudunk, hogy nyolcvanöt évig élt, s feleségét, Gondos Máriát öt évvel élte túl. Hogy vezetéknevén kívül mit örökölt tőle az ükunoka, ma már kideríthetetlen.

Fiáról, Bartók Jánosról már valamivel többet tudunk, legalábbis annyit, hogy jegyző volt Nagycsermelyben.

Ennek fia - szintén János -, a zeneszerző nagyapja, nemcsak időben, térben is közeledik már. A Torontál megyei Nagyszentmiklóson élt, ott, ahol majd az unoka megszületik.

Bartók Jánosról, a nagyapáról már pontos adatokat tudunk. 1817-ben született, és 1877-ben halt meg, a szabadságharc idején, és annak leverése után évekig élt külföldön.

Bartók János beutazta Európát, mezőgazdaság-tudományi ismereteket szerzett, megtanult néhány idegen nyelvet, s midőn hazajött, rábeszélte a nagyszentmiklósi földbirtokost, Nákó grófot, hogy földművesiskolát építtessen. Tervének korszerűségéről elég rövid idő alatt győzte meg a grófot, s a nagyszentmiklósi földművesiskola csakhamar felépült. Első igazgatója maga Bartók János lett.

A nagyanya Ronkovics Matild, horvát származású volt. Szláv temperamentum, szenvedélyesség, kemény akaraterő az örökhagyó egyéniségének tárházában. És még valami! Ronkovics Matild jól zongorázott, szenvedélyesen szerette a zenét. Ő hozott zongorát a földművesiskola igazgatói lakásába.

A családi szájhagyomány szerint Bartók János rokonszenvezett Rózsa Sándorral, akit időnként elbújtatott a pandúrok elől a Nákó gróf által építtetett földművesiskola igazgatói lakásában, ahol senki sem kereste az urakkal szemben hadakozó legendás hírű rablóvezért és legényeit.

Mikor lement a nap, és sötét alföldi este borult a tájra, eltakarván mindenkit a közigazgatás elől, a legények előmerészkedtek rejtekhelyükről, s vidám-bús népénekekkel mulattatták Bartók János és Ronkovics Matild gyerekeit.

A gyerekek kilencen voltak. Köztük a szülők kedvence: Bartók Béla.

Ő lett apja pályájának örököse, munkájának folytatója, a nagyszentmiklósi földművesiskola igazgatója.

Idősebb Bartók Béla 1855-ben született. Tünneményes férfiszépség volt, külseje is szerte-sugározta szép lelki tulajdonságait. Lenyűgöző tekintetű szemek, finom metszésű orr, nyílt, magas homlok. Külső megjelenésének harmóniáját tőle kapta a fia. Idősebb Bartók Béla csellózott, kisebb táncdarabokat szerzett, és dirigált is. A helyi dalárdát és kamarazenekart vezette. A nagyszentmiklósi Zeneegyesület alapító elnöke, a helybeli zeneélet megteremtője. Lapot szerkesztett, maga írt bele cikkeket. Mindenről írt, ami a vármegye mezőgazdasági életében érdekes volt, de kulturális problémákkal foglalkozó cikkek is jelentek meg lapjában. Rendkívül élénk szellemű, mozgékony ember volt, nagyon szeretett utazni, nemcsak külföldre,

messzi tájakra (Egyiptomban is járt), de az ország határain belül is szívesen barangolt, igen gyakran lóháton téve meg nagy utakat. A földművesiskola földjén gyakorlati tanítás is folyt, ezt a nagy területet naponta belovagolta.

Az iskola igazgatói lakásában éldegélt Ronkovics Matild is, aki túlélte férjét. A ház körüli ügyes-bajos dolgokon kívül sokat beszélgetett fiával és menyével zenéről.

Mert idősebb Bartók Béla felesége, Voit Paula kitűnő muzsikus volt.

„Azt hiszem, zenei tehetségemet, muzsikushajlamomat ettől a finom lelkű, drága asszonytól örököltem” - emlékezett meg Bartók Béláné Voit Pauláról legilletékesebb életrajzírója, a fia.

Két okos, művelt ember talált egymásra ebben a házasságban, melyet Bartók Béla és Voit Paula kötött egymással egy életre. Mindketten muzsikáltak, szerették a zenét, értettek is hozzá, hallásuk, ízlésük, tehetségük, képességük volt, de mindez persze a kutató számára csak annyi, mint mikor a vonatablakból kitekintő utas a fák meg-megszakadozó sűrűje vagy a házsorok hézagjai között imitt-amott megpillant valamit a távoli kéklő vízből, de még nem sejtí, milyen lesz az, amikor majd kitárul előtte a tenger.

Vagy amikor a kincskereső fursán csillogó homokot talál, s még nem sejtí, hogy itt valahol aranybányát rejt a föld.

Pedig az arany egészen közel volt már...

Körülbelül ennyit lehet elmondani az elődökről. Nem sok.

De akik hisznek a nevelés és a tanítás erejében, azok azt állítják, hogy az ember sokszor többet kap tanáraiktól, mint szüleitől.

Bartók szellemi elődjeit nehéz kikutatni. Bonyolult, szinte megoldhatatlan feladat volna ez. De ha tekintetbe vesszük azt a mély kapcsolatot, mely tanár és tanítvány között minden időben fennállott, kézenfekvően adódik a zenei elődök felsorolása.

Beethoven és Bartók!

E két, időben-térben egymástól távol eső, de jellemében, szellemében, lélekben oly közeli rokon nemcsak zenei hasonlatosságot mutat. Ha kettőjük közül az egyik nem volna muzsikus, hanem festő, író, hadvezér vagy bármi más, valahol akkor is feltűnnék hasonlatosságuk.

Leginkább talán abban a könyörtelen vaslogikában, mely mindkettőjük fő tulajdonsága.

Önmagával szemben kíméletlen, szigorú, nem nyugszik, míg művében meg nem teremti a tökéletes rendet, nem tűr meg semmi fölöslegeset. Magabiztos tudatosság, és mégis örökös keresés! Továbbhaladni, újat teremteni, de máris hibátlanul, mintha az új már régen ki lenne kísérletezve, s csak tökéletesítésre várna. Minden új hangnak, új ritmusnak, új formának rendesen, szépen a helyére kell kerülnie. Ebben hasonlítanak egymáshoz legjobban: a munkamódszerben.

E tiszta munkamódszer az, mely együtt jár a tiszta jellemmel.

Mint Beethoven, Bartók is a legnagyobb szenvedések közepette találja meg az öröm, a megnyugvás hangjait. A halálosan beteg, öreg, boldogtalan Beethoven fájdmából szakad ki a *IX. szimfónia* ujjongó Öröm-ódája. Az emberiség iránti szeretetét ugyanígy Bartókból is a testi-lelki szenvedés, betegség, gyötrő honvágy váltja ki. Legsomorúbb korszakában, életének végén találja meg a dallam boldogságát. Utolsó műveiben vallja be hitét a emberben, a jövő elképzelt világának álma nyugtatja meg, emeli soha nem képzelt magasságokba. Amikor saját

egyéni boldogságára, felgyógyulására többé már nem számíthat, akkor tud örülni az emberiség jobb jövőjének. Mert jobban szereti az embereket önmagánál.

A lélek legnagyobb teljesítménye ez; csak a kiválasztottak képesek rá.

Ez a beethoveni magatartás ismétlődik meg Bartók utolsó alkotó korszakában.

Beethoven tanítványa, Czerny Károly, a kitűnő zongorista és zenepedagógus, összekötő volt Beethoven és Liszt között mint előbbinek tanítványa, utóbbinak tanára. Arra tanította Lisztet, amit Beethoventől tanult, hogyan kell szépen és jól zongorázni. De közben olyasmire is tanította, amit ő maga nem tanult meg, olyasmit is átadott, amit ő maga nem tudott volna átvenni, mert tán meg sem értette.

De öntudatlanul is továbbadta Liszt Ferencnek, mert ez volt a feladata.

Liszt Ferenc és Bartók!

Liszt már nemcsak időben, térben is közeledik Bartókhoz.

Magyarországon született. Liszt zenei végrendeletét műveiben fektette le, s Bartók hajtotta végre. E művek alapos ismerete nélkül nehéz megérteni a kapcsolatot, mely közöttük fennáll. Részletes szakmai elemzés helyett csupán egyetlen példára kell elkerülhetetlenül rámutatni, de ez az egy példa éppen olyan megdöbbentő, mint amilyen egyértelmű.

A Magyarországon élő öreg Liszt Ferenc komponálta a *Csárdás macabre* című zongoraművet, a legdrámaibbat, legforradalmibbat valamennyi zongoradarabja között. E csodálatos remekművet ha valaki először hallja, Bartók-műnek vélné. Mintha a harmincéves Bartók komponálta volna a XX. század húszas éveiben, s nem a hetvenéves Liszt a XIX. század nyolcvanas éveiben. Az *Allegro barbaro* édestestvére a *Csárdás macabre*! Pedig Bartók még csak nem is ismerte, soha nem is hallotta e zongoradarabot, melynek kézírata Bartók halála után öt évvel került napvilágra!

Hogy Bartók soron következése Liszt után nemcsak Magyarországon, de az egyetemes zenetörténetben nem véletlen, hanem történelmi szükségszerűség, mi sem bizonyítja jobban, mint e kézenfekvő példa: a *Csárdás macabre*.

Liszt egyik legkiválóbb tanítványa, Thomán István ugyanolyan összekötő tanítvány-tanár Liszt és Bartók között, mint Czerny volt Beethoven és Liszt között. Thomán is kitűnő zongorista, ő is nagy pedagógus. Bartóknak nemcsak tanára, atyai jó barátja volt.

Az ő közvetítésükkel jutott el titokzatosan és észrevétlenül, de feltartóztathatatlan biztonsággal Beethoven minden üzenete Bartókhoz.

„A DUNA FOLYÁSA”

A Duna bal parti oldalán van a Sugár út (a mai Népköztársaság útja). Itt lakik Liszt Ferenc, a Zeneakadémia elnöke. Magánlakását csak egy kis ajtó választja el az intézettől, melynek díszes orgonaterméből egyenesen dolgozószobájába lehet lépni. Itt fogadja tanítványait, saját zongoráján játszik elő nekik, s ők is a mester hangszerén mutatják be az órára hozott tananyagot.

Thomán István rendszerint Liszt-műveket hoz órára. Tisztában van kötelességével, főleg arra tanítja majd a jövő nemzedéket, hogyan kell Lisztet játszani, maga a mester mit tett hozzá játékával és szavaival mindahhoz, amit leírt. Minden szavát, mozdulatát el kell lesni, jól megjegyezni, aztán továbbadni azoknak, akik majd erre érdemeseknek bizonyulnak.

A zongoraóra úgy folyik le, hogy előbb a növendék adja elő az újonnan megtanult darabot, aztán a tanár ül a zongorához, s mutatja be, hogyan kellett volna az órára hozott művet elmuzsikálni.

Thomán most a *II. rapszódia*t hozta órára. Alaposan begyakorolta, technikai hiba nincs is benne, mégis elégedetlen önmagával, s zenei felelete után szorongva fürkészi a mester arcvonásait, melyek ugyancsak elégedetlenséget árulnak el.

Jó ideje, hogy elhangzott a záróakkord, a mester még mindig komoran néz maga elé. Száját szorosan összezárja, arcán a megszámlálhatatlan sok ránc egyre mélyül.

Thomán tüdejéből köhögés akar előtörni, nem kis megerőltetésébe kerül, hogy azt visszatartsa. Vár türelmesen, amíg majd mégis megszólal a mester, s megmondja, mi az, amit jobban, másként kellett volna csinálni.

- Másként kellett volna... - sóhajtotta nagy sokára Liszt Ferenc alig hallhatóan, s Thomán egyáltalán nem lepődik meg, pontosan e szavakat várta maga is. De a folytatás mégis készületlenül érte. - Másként kellett volna - ismétli Liszt Ferenc most már hangosabban. Úgy, ahogy terveztem. Battyúval a hátamon bebarangolni az egész országot, elzarándokolni gyalog a legeldugottabb kis magyar falvakba, fölkeresni a legszegényebb népet. Így akartam, így terveztem. Nem így lett. Pedig akkor megtaláltam volna népemnek igazi hangját.

Thomán István riadtan nézi tanárának ezerráncú, szomorú, fáradt arcát.

- Mert ez nem az - mutat a világhíres virtuózkéz a kottára, saját művének Thomán István keze írásával másolt kéziratára. - Ez nem az. Most már tudom. De most már késő.

Hogy milyen késő, azt Thomán István is látja. Látnia kell a törődött mozdulatokból, ahogy a mester fölkel helyéről, ahogy lassan a zongorára könyököl, ahogy szomorú fejét tenyerével megtámasztja. Nem, ez a hetvenéves szegény, fáradt, öreg test már nem tudna távoli falvakba gyalogolni.

Ahogy szótlánul könyököl a zongorán, tekintetét a szanaszét heverő kottakéziratokon jártatja. Thomán tudja, mert már hallotta tanárától, hogy e kéziratokat Szent-Pétervárról hozta a posta, egy Muszorgszkij nevű fiatal zeneszerzőtől.

- Talán még megszületik egyszer az a magyar muzsikusz is, aki megtalálja népének igazi hangját - mondja az ősz mester, és elfoglalja helyét a zongoránál. Következik ugyanis a leckeóra második fele, amikor az órára hozott darabot a tanár játssza elő növendékének.

Az 1880-1881-es tanév második félévében, márciusban vagyunk, közeledik a vizsgaidőszak.

Torontál megyében, a nagyszentmiklósi földművesiskola igazgatói lakásában nagy az öröm. Fia született az igazgató úr feleségének. Első gyerek, és nem is akármilyen, a nagymama véleménye szerint.

Özvegy Bartók Jánosné született Ronkovics Matild ugyanis azt állítja, hogy ennél szebb gyereket hetedhét vármegyében sem lehetne találni, mint amilyen az ő unokája. Véleményében osztozik az ifjú anya, Bartók Béláné született Voit Paula is; szerinte azonban a fiú nemcsak szép, hanem jó is, hiszen alig sír, ami ritkaság hatnapos embereknél, sőt nemcsak jó, hanem azonkívül még okos is, akárki láthatja a szemén.

A fiatal apa gyöngéd elnézéssel hallgatja az asszonyok lelkesedését, s kedvenc költőjét idézve, csak ennyit mond:

- „Nem Messiás-é minden újszülött... s csak későbbben fejlik szokott pimasszá...”

Este van. Az utolsó vendég is elhagyta már az ünneplő házat. Nagymama fáradhatatlanul sült-főtt reggeltől estig, alig áll a lábán, ideje volna lefeküdni. De sehogy se tud megválni a csecsemőtől, aki furcsa módon soha nem sír, csak szemlélődik, pedig még alig láthat valamit a világból. Néz. De hogyan! Az özvegyet módfelett meglepi a csecsemő magatartása, alig tud napirendre térni fölötte. Az anya nem csodálkozik. Nem is érez semmi olyat, amit néven lehetne nevezni. Csak valami lebegést, könnyű repülést, de ez nem érzés, hanem állapot, nincs is neve, nem hasonlít semmihez. Nem lehetetlen, hogy ez az a bizonyos sokat emlegetett boldogság.

Az apa tűnődve nézi fiát, aki huszonhat évvel fiatalabb nála, és ugyanolyan neve van, mint neki. Ma keresztelték. A keresztségben a Béla nevet kapta ő is. Bartók Béla. Mindössze annyi a különbség, hogy neve elé odaírták, hogy: ifjabb. Vajon miféle közös vonás lesz még közöttük? És lesz-e egyáltalán? Kíváncsian nézi fiát, gyertyával kezében közeledik feléje, hogy jobban szemügyre vehesse.

A gyerek felkapja tekintetét, szigorúan néz a gyertyára, mintha rossz néven venné a támadó fényt, de nem sír még most sem.

Van ebben a hökkent-szigorú tekintetben valami, ami furcsa sejtelmeket ébreszt az ifjú apa lelkében: ez az „újszülött Messiás” talán majd mégis eltér a szokottól...

Idősebb Bartók Béla szüntelen tevékenységben, gondolatok zsúfoltságában, szenvedélyesen lobogó lánggal égette fiatal életét. Igen korán érett ember volt, levelei bölcsességet árulnak el, mintha egy lehiggadt hetvenéves aggastyán írta volna őket. Cselekedeteit ugyanakkor kirobbanó temperamentum fűtötte. Az élet nagy felelősségeket rótt rá. Vállalta keményen. Apja halála után ő lett a páter familias, egyedül maradván férfi a szülői házban. Legidősebb bátyja, Bartók Kálmán korán költözött el hazulról. Nagyszentmiklósról. Mint magyarcskéi főszolgabíró, hivatalának szentelte minden idejét. A második fiútestvér, Bartók Gyula húszéves korában öngyilkos lett. Valami titokzatos szerelmi problémát vélt amerikai párbajjal megoldani. A harmadik fiútestvér, Bartók Géza fiatalabb volt nála. Az öcs szintén elhagyta az apai házat. Magyaróváron tanult a Mezőgazdasági Akadémián, aztán a temesvári Mezőgazdasági Akadémia titkára lett, végül Pestre került a Földművelésügyi Minisztériumba.

Bartók Béla vette tehát át Bartók János feladatkörét, munkáját, kötelességeit és kötelezettségeit.

Mert Bartók Béla nemcsak hivatalt örökölt apjától, hanem népes családot is, melyet el kellett tartania. Négy leánytestvére maradt otthon, egyik se ment férjhez, róluk kellett gondoskodnia, s természetesen édesanyjáról, özvegy Bartók Jánosné Ronkovics Matildről. Az ötödik leánytestvér, a legidősebb gyermek, Izabella, korán férjhez ment.

Midőn feleségül vette a bájos és okos nagyszentmiklósi tanítónőt, Voit Paulát, újabb két nővel szaporodott eltartottjainak száma. Voit Paula ugyanis nem tudott megválni imádott testvérétől, Voit Irmától, magával hozta a földművesiskola igazgatói lakásába, s Bartók Béla szívesen fogadta őt is.

Így élt a nagy iskolaépület tágas igazgatói lakásában Bartók Béla és a hét nő, midőn a kisfiú megszületett.

- Végre egy férfi! - örvendeztek a nagynénik, és versenyre keltek egymással abban, hogy a gyereket szolgálják. Ahogy az apa reggeltől estig dolgozott a hét nő jólétéért, úgy törte magát a hét nő napestig a fiúért.

És csakhamar megjelent a láthatáron a nyolcadik nő: Bartók Elza, a kis testvér.

A fiatal apa dolgozott, hogy népes családját eltartsa. Közben kulturális feladatok teljesítésére is jutott idejéből. Lapot szerkesztett, dalárdát alapított, zenekart vezényelt, cikkeket írt. Szellemes társalgó hírében állott, ironikus megjegyzéseivel mindig rátapintott a dolgok lényegére, telitalálatoszerű megállapításait szélteben-hosszában idézték. Vármegyeszerte híres szép férfi volt, a nők bálványozták. Ki titkon, ki nyíltan rajongott érte. Kedves volt hozzájuk, fiatalhoz, vénhez egyaránt, szépeket mondott nekik, udvariasan meghallgatta őket, de nem sokat törődött velük.

Annál többet az egyszerű falusiakkal. Ezeket nagyon szerette, órákat tudott eltölteni velük, jóízűen beszélgetve. Úrféle, ha véletlenül arra járt, meg sem értette őket.

Tanítványait is szerette, ezekkel is szívesen beszélgetett, de soha nem tréfálkozott velük, mint a parasztokkal. A tekintélyeket ellenben nem tisztelte. Felőle jöhetett akármilyen nagy úr a vármegyétől vagy maga a miniszter a fővárosból, ő ugyan nem zavartatta magát munkájában, családi körében, senki fia kedvéért. Ha egy szegény paraszt fordult hozzá ügyes-bajos dolgával, annak kedvéért otthagyta akár az estebédet is, hogy megtanácskozza vele a gondokból való kievickélés lehetőségeit.

A nagyszentmiklósi Zeneegyesületből, melynek elnöke volt, olykor kissé gondterhelten tért haza. Különösen a helyi dalárda okozott sok bosszúságot. A dalosok között nem egy akadt, aki sehogy se akarta figyelembe venni a vezénylőpálca által irányított tempót és ritmust. Egyesek lassabban, mások gyorsabban énekeltek a kelletnél, volt, aki „el-elnyaralgatott” egy-egy szép magas hangon, gyönyörködve saját jól sikerült intonációjában, érzelmesen, búbanatosan, csöppet sem zavartatva magát a karnagypálca működésétől. Bartók igazgató urat nehezen lehetett kihozni béketűréséből, de az ilyesmi módfelett felbosszantotta. Hogy figyelmetlen énekeseit megleckéztesse, kis játék dobos vásárolt, azzal verte a ritmust, immár nemcsak láthatóan, de hallhatóan is, így aztán a dalosok elröstellték magukat, és hamarosan leszoktak a ritmustalanságról.

Miután ily módon ráncba szedte dalosait, az igazgató úr karénekróba után hazavitte a kis dobos. Hároméves fia a zongora mellett ült egy kis gyermekszéken. Az apa a szoba közepén álló nagy kerek asztalra helyezte a dobos, s kecses csuklómozdulatokkal ütögetni kezdte azt a két dobverővel, miközben fiára kacsintott, némán figyelmeztetve őt az új játékra.

A kisfiú figyelt. De nem szólt, nem is közelített az új játék felé, kezét sem nyújtotta ki utána. Csak nézett komolyan, csillogó szemmel. Mikor apja hirtelen elhagyta a szobát, akkor kelt föl a kis székről, hogy az új játékhoz lopakodjon.

Kis idő múlva a szülők, a nagymama és az összes nagynénik egybefutottak valami szokatlan zajra.

Ott ült a kisfiú a gyermekszéken, ölében a dob. Olyan erővel, olyan villámgyors egymásutánban követték egymást a dobütések, hogy nemcsak füllel, de szemmel is alig lehetett számon tartani őket.

Szóltak hozzá, nem felelt, rákiáltottak, nem is hallotta, csak dobolt mámorosan, mindenről és mindenkiről megfeledkezve. Édesanyjának jutott eszébe, hogy ha leül a zongorához, és játszani kezd, arra a gyerek okvetlenül felfigyel, mert az mindennél jobban érdekli. Így is történt. Midőn felhangzott a zongoraszó, a kisfiú csak ugyan abbahagyta a dobolást. Néhány másodpercre. Utána nyomban folytatta, de nem ám akárhogyan, összevissza, hanem pontosan úgy, ahogy azt az édesmama zongorajátéka megkívánta. Minden taktus hangsúlyos ütemrésze egy dobütést kapott. Formás kis kamarazenélés alakult ki néhány perc alatt, valami dobszonátaféle.

- Szonáta dobra és zongorára - jegyezte meg a nagymama.

Édesmama annyira beleélte magát a kellemes együttes muzsikálásba, hogy érzelmes lassításba kezdett. A kisfiú követte őt a lassításban, de csak módjával, mert midőn a zongorista túlzásba vitte a tempóingadozást, a dobos kordába kényszerítette, szigorú, kemény dobütésekkel figyelmeztetve partnerét a rendre, akárcsak apja a dalosokat a délelőtti próbán. Nem, itt nincs lassítás, tessék csak a tempót tartani!

Az apa csak hallgatta ezt a zenei mérközést, aztán hirtelen nevetésben tört ki. A dalárdára gondolt. Ez a kis hároméves kellene oda, ugyancsak ráncba szedné rakoncátlan énekeseit!

Hanem mikor az édesmama, abbahagyva a négynegyedes indulót, háromnegyedes ütemű keringőbe kezdett, s a kisdobos pillanatnyi tűnődés után maga is habozás nélkül illeszkedett bele a megváltozott beosztású zenei rendszerbe, pontosan úgy, ahogy kell, minden taktus első negyedére, vagyis minden harmadik negyedre adva a dobütést, az apa ajkáról eltűnt a nevetés. Ez már nem volt mulatságos, inkább érthetetlen. El sem lehet mesélni a Zeneegyesületben, nem hinné el senki.

A műkedvelő zenekar próbáin, ahol a gordonka szólamát látta el, nem is beszélt a fiáról, még a szünetekben sem. De meghívta muzsikus barátait otthonába. Majd meglátják ott, milyen fia van, mert neki magának úgysem hitték volna el, hiszen ő maga sem vette soha komolyan az elfogult szülői dicsekvéseket.

Hanem aztán elhitték, egyebet is, mást is. Kénytelenek voltak hitelt adni annak, amit láttak, hallottak, saját szemükkel, fülükkel, hogy a kis Bartók fiú mit művel a zongorán. Vékony ujjával egymás után billegeti el az összes dalokat, melyeket a környéken valaha énekeltek, legyen az parasztnóta vagy a városból ideszivárgott műdal. S amint egy dallamfoszlány beköszöntött kis világába, azt ő rögtön fogadta, ünnepélyesen, a zongorán.

Négyéves korában már éppen negyven dalt tudott; a felnőttek számolták, számon tartották őket. Szövegüket is tudta, de nem énekelte. Ha valaki a kezdősört mondta, ő ott termett a zongoránál, s állva, mivel a székre való felülés még nehézségekbe ütközött, játszott a szöveghez tartozó dallamot. Egyelőre még csak egyetlen ujjára tudott koncentrálni, kíséretéről nem lehetett szó, de azt az egy szólamot óraműpontosságú ritmusban szólaltatta meg.

- Ég a kunyhó, ropog a nád... - mondta az egyik tanti, s a kisfiú már szaladt a zongorához, már verte is buzgón a pontozott ritmusú dallamot, lelkiismeretesen, gondosan, mint aki tudja, mi a kötelessége, és nem szándékozik kivonni magát alóla.

Elégedetlen volt önmagával. Bosszantotta, hogy bal kezével nem tud mit kezdeni. Szeretett volna két kézzel zongorázni, mint a mama, s mindkét kezével mást és mást, de úgy, hogy az azért mégis összetartozzék. Kottából is szeretett volna zongorázni, mint a nagymama, s nemcsak mindig hallás után, mint a cigányok.

Mamától szeretett volna zongorázni tanulni, de az nem mutatott hajlandóságot arra, hogy tanítsa. Mennyit kérte pedig. Némán, könyörgő tekintettel, de olykor szóval is: „Mama, mikor zongorázunk?”

Meg lehet érteni a néma kérést is, de hát szabad-e ezt a vézna kis gyereket ekkora erőpróbának kitenni? Hiszen olyan gyöngécske. Ha testileg olyan lenne, mint szellemileg, dehogyis féltene! Sajnos, nem olyan. Ez az egy ujjal való kísérletezés is megerőltető, de hát erről már úgysem lehet őt lebeszélni, hadd szórakozzék. De tanulni, rendszeresen, nem, ez igazán korai volna még.

A nagyszentmiklósi műkedvelő zenekar hangversenyt adott a vendéglőben. Bartók igazgató csellózott a zenekarban. A hangversenyre fiát is elvitte, aki ez alkalommal hallott életében először zenekart. Rossini *Semiramis*-nyitányát játszották.

Ott ült a kisfiú az édesanyja mellett egy terített asztalnál. Az egész hallgatóság terített asztalnál ült a hangverseny alatt, ettek, ittak zenehallgatás közben. Csak a kisfiú ült étlen-szomjan, néma bűvöletben a helyén; szemét-száját is nyitva felejtette az ámulattól. Mennyi hangszer! És mind egyszerre szól! És mindegyik valami mást játszik, az egész együtt mégis olyan, mintha egyetlen zongora szólna, csak erősebben, tarkábban, valahogy mégis másként. Mintha egy láthatatlan ember játszana egyszerre ezen a sok mindenféle hangszeren. Lám, még dob is van, nem játék dob, hanem igazi nagy felnőttdob.

A zenekari szám után egy bácsi megkérdezte, hogy tetszett a kisfiúnak a hangverseny.

- Nem értem - kiáltotta hevesen -, hogyan is tudnak enni az emberek, mikor ennyi rengeteg sok zene van!

Eljött a nagy nap, az első zongoralecke napja. Nem lehetett tovább halogatni. Március 25-e volt, a kisfiú születésnapja, az ötödik. Ezt kérte születésnap ajándékkul. Hiába ígért mama hintalovat, csokoládétortát, semmi sem kellett neki, csak ez: az első zongoralecke. Nem lehetett megtagadni tőle.

Március 25-én kapta az első leckét, 27-én már ismerte a kottát, 29-én bal kézzel kísérte a jobb kezével játszott dallamot, április elején pedig mind a tíz ujjával egyformán billentgetett a hangszeren.

Április 23-án Béla-napkor pedig megkezdte zeneszerzői pályafutását. Kis négykezes zongoradarabot komponált édesapja névnapjára. Mamával együtt adták elő az ünnepélyes alkalomra.

A Sugár úti Zeneakadémia épületén fekete zászlót lenget a szél.

A tantermek is komor gyászt öltenek, különösen a nagy orgonaterem, ahol a falon függő Liszt Ferenc-portrét sűrű fekete fátyollal keretezték be.

Liszt Ferenc zongorista tanítványai ügyefogyottan ténferegnek a teremben, minduntalan a fekete fátyollal keretezett arcképre pislognak, nem tudják, mihez kezdjenek.

Bayreuthból érkezett a halálhír; még nem tudni, mikor, hol lesz a temetés. Hazahozzák-e a nagy halottat, hogy kívánsága szerint hazai földben leljen örök nyugalmat, vagy ott temetik-e el idegen földben?

Mit lehet itt tenni?

Beletörödni abba, hogy Liszt Ferenchez többé nem lehet eljönni zongoraórára.

Ez nem megy olyan könnyen.

Thomán István föl-le járkál az orgonateremben. Egyszerre csak, szinte akarata ellenére, megáll a kis ajtó előtt, mely a mester dolgozószobájába vezet. Néhány héttel ezelőtt még itt lépett be hozzá, szorongva, de jól felkészülten, kottacsomaggal kezében.

Megnyomja az ajtó kilincset, bár nem lehet rá számítani, hogy a zár engedjen. Enged. Thomán betámolyog a szobába.

Mintha semmi sem történt volna az utolsó zeneóra óta. A szoba világos, barátságos, az erkélyajtó nyitva, a Sugár út fürdik a napfényben. Rendetlenség mindenütt. Mintha lakna itt valaki. És dolgozna szakadatlanul. A zongora födele nyitva, az íróasztal telis-tele kéziratokkal. Félig vagy teljesen teleírt kottalapok.

Az egyik kézirat első lapján nagy betűkkel odakanyarított cím: *Csárdás macabre...*

Thomán István jól megnézi a kéziratot. Ismeri a művet, hallotta játszani magától a szerzőtől.

Az ijesztő kvintpárhuzamok, feloldatlan disszonanciák, mint megfeythetetlen rejtvények, merednek rá az élettelen kottapapirosról. Ki fogja majd megfeyteni őket?

Csárdás macabre...

Ég a kunyhó, ropog a nád...

Hol hallhatta Liszt Ferenc ezt a dallamot? Talán valami toron? Vagy bálon? Ki lejtette előtte ezt a vad haláltáncot? Mintha zörgő csontvázak ropnák a csárdást, mintha hústalan fogsorok ínnyel csattogva vigyorognának a pontozott ritmusú dallamra, hátborzongatóan, iszonyatot ébresztve, vad hidegben. Kik táncolnak ebben az égő, mégis jeges kunyhóban? Mit jelent? Kinek vagy kiknek a végvonaglása ez a szilaj, vészjósló csárdás? Kopognak, ropognak, zörögnek, sikoltanak az üres, párhuzamos kvintek. Figyelmeztetnek valamire. De mire? Ki fogja megfeyteni a mester monumentális titkát?

Csak nézi Thomán István a kézírásos kottafejeket. Nem mer hozzáérni egy ujjal sem. Lehajtott fejjel hagyja el az íróasztalt, el a szobát is. Az ajtóból még egy búcsúpillantást vet az elárvult zongorára.

A zongorateremben ünnepélyes zeneszót hall. Egy orgonistanövendék gyakorol. Bach orgonakorál-előjátékát játssza: *Komm, süsser Tod...*

A Sugár úti zenepalotában folyik tovább a tanítás.

A nagyszentmiklósi felcser hevesen csóválja a fejét. Ilyen betegséget még nem látott életében. Őszintén bevallja, fogalma sincs arról, mi baja lehet az igazgató úrnak. Ez az örökös didergés, vacogás érthetetlen előtte. Nem találja az okát. Hogy valaki a júliusi rekkenő hőségben is télikabátba burkolózzék, s még az se óvja a fázástól, nem, ez érthetetlen. Még ha láza lenne! De nincs. A láz indokolná a didergést, a vacogást. Különösen ha szökik fölfelé. De az igazgató

úré inkább lefelé megy, harminchat fok alá. Harmincöt és harminchat között ingadozik a higanyoszlop.

Már hónapok óta vacog; a téli hidegben ez nem tűnt fel annyira, mint most, a párás kánikulában. Semmi baj, a fázékonyság majd elmúlik, kutya baja az igazgató úrnak, higgye el. De ha nem hiszi, kocsikázzék át Nagybecskerekre, a kórházba, ott majd megvizsgálják alaposan.

Másnap csakugyan behajtatott Nagybecskerekre. Nem szeretett saját egészségével foglalkozni, tavaly nyáron is csak azért utazott Radegundba, mert kisfiát akarta ott megvizsgáltatni a világhírű tudós orvossal, mivelhogy a fiú annyit köhög. Szerencsére az orvos egészségesnek találta a gyereket, időnként azonban levegőváltozást ajánlott a poros Nagyszentmiklós után. A radegundi levegőváltozás jót is tett, a gyerek hízott egy kilót, nőtt három centit, s az apa annyira megörült ennek, hogy csak otthon, Nagyszentmiklóson jutott eszébe: saját magát elfelejtette megvizsgáltatni a híres tudóssal, pedig az otthoni orvos voltaképpen őt küldte Radegundba, nem a gyereket.

No, nem baj, Nagybecskereken is fel tudják adni a leckét: több alvás, kevesebb munka, több herbatea, kevesebb feketekávé, satöbbi, satöbbi.

A nagybecskereki kórház felé kocsizva, itt is, ott is köszöntötték széles kalaplengetéssel, még bent a városban is, ahol éppen úgy ismerte, tisztelte mindenki a földművesiskola igazgatóját, mint odahaza, Nagyszentmiklóson. A keskeny utcákban, amint szemügyre vette a kirakatokat, feltűnt neki a bankház nagy betűs cégtáblája. Lám, valóságos nagyváros lett Nagybecskerek, már bankháza is van, mint a metropolisoknak. A bankház ajtaján óriási plakát ékeskedett, piros betűkkel tanácsolva a járókelőknek: *Kössön életbiztosítást!*

A kórház is igen takarosán festett. Új emeletet húztak rá legutóbb.

A kórház cvikkeres, tudós képű orvosa alaposan megvizsgálta. Mindenféle furcsa kérdést tett fel, többek között ezt:

- Járt-e valaha messze külföldön, például délkeleten?

Járt, hogyne. Szenvedélye az utazás, legifjabb kora óta, nyughatatlan természete elvitte még Egyiptomba is.

- Egyiptomba? - kapta fel a fejét az orvos élénken, mint aki kapva kap egy adaton, mely saját okosságát igazolja. - Mikor?

Nem is olyan régen. Néhány éve. Még mielőtt Paulát elvette. Mióta megnősült, nem nagyon utazgat, csak ha feltétlenül szükséges, mint például tavaly a gyerekekkel Radegundba.

- Szóval Egyiptom - mondta a tudós doktor komoran. És közölte a beteggel a diagnózist: - Bronzkór.

Hallott már erről a betegségről, ismert is Egyiptomban egy fiatalembert, aki ugyanebben a kórban szenvedett. Bele is halt rövid idő alatt. Az is ilyen gyengeséget érzett, fázott, alig vánszorgott az állandó kimerültségtől, arca is ilyen megtévesztő barnapiros színt öltött, mintha nap sütötte volna meg. Ki hitte volna, hogy európai ember is pórul járhat ezzel a betegséggel?

Tehát bronzkór. No, nem is olyan biztos még a közeli halál. De hát lesz, ami lesz, majd meglátjuk. Nem kérdezett semmit az orvostól, letett eléje néhány ezüstpénzt, vette kalapját, kabátját, aztán elhagyta a kórházi rendelőszobát.

Egyenesen a banképülethez hajtatott. Ha esetleg apa nélkül marad a gyerek, akkor sem szabad nélkülöznie. Erősödnie kell, hogy jól bírja a tanulást, mert nagyon sokat kell majd tanulnia. Minden hangszert ismernie kell. Paulát nem félti, erős, okos asszony, majd visszamegy az iskolába tanítani. De a gyerekek neveléséhez, taníttatásához bizony nem lesz elég a tanítónői fizetés. Ennek a fiúnak egyedül csak kottára több pénz kell majd. Nemsokára úgy falja majd a kottát, mint éhes ember a kenyeret.

A bank igazgatója mély meghajlással fogadta a köztisztelőben álló pedagógust, s ügyével maga óhajtott foglalkozni. Szó nélkül elfogadta az ezerforintos kötetet, s még orvosi vizsgálatnak sem akarta alávetni a jelentkezőt, pedig az maga ajánlotta ezt föl. Szó sem lehet orvosi vizsgálatról, megtisztelve érzi magát a bank, hogy vele összeköttetésben lehet, különben is szép, egészséges ember, harminckét éves, barnapiros fiatalember, maga az élet.

- A látszat esetleg csal... - mondta az üzletfél. E percben maga is úgy érezte, semmi baja, az orvos tévedett, s az életbiztosítási üzlet talán fölösleges is, hiszen ő még sokáig dolgozhat családjáért.

De mire a banképületet elhagyta, ismét elfogta a testi gyöngeség, mely az utóbbi időben együtt járt a családja jövőjéért való aggodalommal. Most azonban nem érzett aggodalmat - az életbiztosításra gondolt.

Amilyen kirobbanó temperamentummal égette el harminckét éves életét, olyan nyugodt fölénytel várta most korai halálát, amely el is jött érte hamarosan.

A nagy gyász mérhetetlen szenvedéssel járt, sírással, álmatlan éjszakákkal, töprengéssel, gondokkal. De nem gyöngeséggel. Özvegy Bartókné Voit Paula nem mindennapi lelkierője itt mutatkozott meg első ízben, a legnagyobb szerencsétlenség idején, a szenvedés poklának kellős közepén. Más asszonyt földre tepert volna a bánat. Őt nem. Meghalt az egyetlen férfi, az igazi, a pótolhatatlan. Nincs többé. Elment örökre.

De itt hagyott maga helyett két csodaszép gyereket, egy fiút meg egy kislányt.

Keményen dolgozott értük, amíg élt.

Most majd ő teszi helyette ugyanezt

A nagyszentmiklósi tanítónői állást betöltötték, amikor ő férjhez ment. Innét tehát el kell menni. De hová? Oda, ahol szükség van tanítónőre. Oda, ahol kenyeret adnak.

Utánajárás, kilincselés, keresgélés különben sem könnyű feladat, de ebben a lelkiállapotban, amikor a minduntalan előtörni akaró könnyeivel is küszködni kellett, bizony nagy megpróbáltatás volt számára.

A gyerekekre is vigyázni kellett. Szerencsére itt volt a jó Irma, minden öröm és bánat hű osztályosa, nyugodtan rá lehetett bízni a két kicsit, amíg ő egyik hivatalból a másikba vándorolt. Várostól vármegyéhez, vármegyétől minisztériumhoz: állásért.

Csakhamar akadt is, mégpedig elég kedvező. Az Ugocsa megyei Nagyszőlős környéke egészséges hegyvidék. A kisfiúnak úgyszólván ártalmára volt a nagyszentmiklósi por, bízni lehetett abban, hogy a jóval egészségesebb éghajlatú Nagyszőlősön erőre kap.

Irma néni serényen csomagolt, a két fekete ruhás gyerek riadtan nézte. Elzácska a néni szoknyájába kapaszkodott, és csendesen sírdogált. Bátyja nem sírt, csak búsan nézte megmaradt kis családját.

Aztán hirtelen nekilátott, hogy segítsen Irma néninek csomagolni. Fogta a kis dobót, a két dobverőt, ívpapírba tette, a papírt szépen, szabályosan összehajtogatta, az egészet spárgával átkötötte, s a csomagot gondosan az egyik ládába helyezte.

Emlék édesapától...

A nagyszöllősi tanítónőnek nem volt könnyű dolga a III/B osztállyal. A kilencéves kislányok zord ábrázattal, bizalmatlanul fogadták. Jeszenszky Jolánt, az előző tanító nénit ugyanis kisiskolások módjára rajongva bálványozták. Jolán néni szép volt, jókedvű, fiatal. Saját kérésére helyezték át nagyobb városba. És most itt van helyette ez a fekete ruhás, szomorú szemű, öreg nő. A kilenc- és tízéves kislányok szemében a harmincéves Paula néni öreg-asszonynak tűnt a húszéves Jolán néni után.

De csakhamar elfelejtették az örökké kacagó Jolán nénit, s egyre többen hódoltak be a komoly Paula néninek. Volt, aki már tűzbe ment volna Paula néniért, egyesek szerint kisujja is többet ér Jolán néninél. Az osztály két pártra szakadt, a múlt és a jelenlegi rendszer híveire. De csak átmenetileg. Mert Paula néni szeretetre méltó, szelíd egyénisége rövidesen meghódította az egész osztályt.

Egyetlen kislány volt csupán az osztályban, aki szembeszegült a közvéleménnyel: Literáty Margit. Előkelő, gazdag szülők elkényeztetett csemetéje. Ez a Literáty Margit abban lelte örömét, ha Paula nénit gyötörhette. Óra alatt zajt csapott, könyveket ejtett le nagy robajjal, fészkelődött, fecsegett, mindent elkövetett, hogy a tanító nénit kihozza béketűréséből. Ez nem sikerült. De azért zavartalanul folytatta tervszerű hadműveleteit. A tanítást megnehezítette, de tönkre nem tehette. A tanulók féltek tőle, sőt a tanítók is, mivel a tanfelügyelő rokona volt.

Az özvegy és testvére. Irma néni meg a két gyerek Niczky István kovács és lópatkoló házában kapott szép, tiszta lakást Nagyszöllősen. Irma néni vezette a háztartást. Paula mama pedig a családfenntartó szerepét vállalta. Iskolai teendőin kívül mindenféle egyéb munkát is végzett. Niczky uram, a kovácsmester, midőn hajnalanta kinézett udvarára, mindig talpon látta özvegy Bartóknét. Söprögetett, takarított, bevásárolt, mosott, vasalt, minden házi munkát megosztott nővérével.

Mire az óra elütötte a fél nyolcat, s el kellett sietni az iskolába, a tanító néni már túlesett napi munkájának nehezebbik részén. Ruhát is maga varrt gyerekeinek. Elzácska feltűnt a nagyszöllősi kislányos mamáknak ízléses, takaros ruháival. Bizony, azokat mind mama varrta. A szabásmintákat készséggel adta oda bármely lányos mamának, aki kedvet kapott hozzá, hogy lányát ugyanolyan szépen öltöztesse, mint a tanító néni a magát.

Háromnegyed nyolckor a tanító néni elment az iskolába tanítani, gyerekei is a maguk osztályába tanulni. Irma néni ezalatt otthon megfőzte az ebédet. Fél kettőkor négyen együtt megebédeltek, utána mama lepihent egy órácskára erőt gyűjteni a további munkához. Vigyáznia kellett erejére, munkabíró képességére, mert arra a két gyereknek szüksége volt. Nem is mertek azok moccanni sem, amíg mama föl nem ébredt ebéd utáni álmából. Síri csöndben lapultak a szoba valamely sarkában, figyelve az alvó lélegzetvételét, melynek változó ritmusa előre jelezte az ébredés közeledtét, csak érzékeny fül és jó ritmusérzék kellett hozzá, hogy az ember meghallja.

Éveken át ez volt Niczky uram nagyszöllősi lakóinak házirendje.

Március 15-én, 1891-ben, az iskola első ízben ünnepelhette nyilvánosan a nemzet nagy évfordulóját. Eddig csak csöndben tarthatták meg az ünnepet, osztályteremben, óra alatt, mert még tanítási szünetet sem adott a minisztérium e napon.

Nagy Gábor igazgató volt az ünnepély rendezője, akinek Paula néni szeretettel ajánlotta fel fia szereplését a műsorban.

Az ünneplő közönség zsúfolásig megtöltötte az iskola dísztermét. A kislányok elénekelték a *Nemzeti dalt*, ezt háromszor kellett megismételniük.

Ebben a forró hangulatban lépett pódiumra a tízéves Bartók Béla. Számaint megújrázták, egyre több ráadást követeltek az előadó művésztől, aki ráadásként saját műveit adta elő, egyiket a másik után. Maga mondta be a kompozíciók címét is: *Walzer* - ez volt az első, utána a *Tavaszi dal* következett, majd a *Scherzo*. Legnagyobb sikert *A Tisza csobogása* című virtuóz zongoradarabbal érte el; formás kis mű volt ez, melyet kápráztató technikával mutatott be szerzője.

A közönség egyszerűen nem tudott betelni az előadó szerzővel, tombolva követelt tőle újabb és újabb ráadásokat. Végül Nagy Gábor igazgató ment ki helyette meghajolni, a közönség elnézését kérte, a kis művész fáradtságára hivatkozva.

S e naptól kezdve Literáty Margit feladta a Paula néni ellen folytatott egyoldalú küzdelmet. Osztálytársnői nem is túrték volna, hogy egyetlen csínyt is elkövessen a művész mamája ellen. Paula néni órái most már zavartalan áhítatban zajlottak le. Karba tett kezű, figyelő tekintetű gyerekek bámultak a tanító nénire.

Nagy Gábor igazgatót föllelkesítette a siker. Egy évvel később, 1892. május 1-én ismét műsoros estet rendezett az iskola, melynek fénypontja ezúttal is Bartók Béla fellépése volt. A bevételt a szegény sorsú tanulók segélyezésére ajánlotta fel a rendezőség. A jótékony célú hangverseny ötven forint anyagi, de jóval tekintélyesebb erkölcsi sikert eredményezett. Kritika is jelent meg az Ugocsa című „társadalmi, vegyes tartalmú, helyi érdekű”, Nagyszöllősen megjelenő hetilapban, a tizenegy éves Bartók Béla első kritikája. A lap lelkesen magasztalta a kis második gimnazista előadó és alkotó művészt, aki előbbi minőségében Beethoven *Waldstein-szonátájának* első tételével, mindkét minőségében pedig *A Duna folyása* című nagy terjedelmű, húsz percig tartó, saját szerzeményű zongoradarabjával ejtette ámulatba hallgató-ságát. Szünni nem akaró tapsot kapott, továbbá hét bokrétát az intézet leányövendékeitől. A bokréták közül az egyikről, ha jobban megnézte az ember, kiderült, hogy nem virágokból, hanem virágszínű papírokba csomagolt cukorkákból kötötték csokorba.

Elzácska csöndes meghatottsággal figyelte bátyja sikerét. Szerénységből nem tapsolt együtt a lelkesedőkkel. De otthon, midőn egyedül maradt testvérével, bizalmas, halk hangon így szólt hozzá:

- Észrevettem ám!

- Ugyan mit?

- Azt, hogy a Duna milyen jókedvűen csapong F-dúrban, a zongoradarab elején.

- Persze, mert Dévénynél magyar földre érkezett.

- És hogy elszomorodik a vége felé, amikor a Vaskapunál f-mollban el kell hagynia hazánkat.

- Földrajzból jeles - bólintott elismerően a tizenegy éves zeneköltő.

POZSONYI DIÁK

A múlt emléke volt már az az idő, amikor elmaradt korosztálybeli társai mögött! Annak idején ugyanis csak hétéves korában írást be az első elemibe, akkor, amikor a többi nagyszentmiklósi hétéves már bizonyítványt kapott arról, hogy írni, olvasni tud. Őt nem lehetett hatéves korában iskolába járatni, annyira gyöngye volt, minduntalan ágyba döntötte a betegség. Az írás-olvasás azért persze nem okozott nehézséget, megtanulta szépen otthon mamától. Rajzolni, számolni is tudott, történelmet, földrajzot, mindent, amit a többi gyerek a nagyszentmiklósi elemi iskolában megtanult.

Hanem azért mégiscsak megérződik az emberen, hogy nem úgy kezdte, mint a többiek, mert azok bátrabbak voltak, hangosabban feleltek, ha nem is oly hibátlanul, mint ő.

Szeretett tanulni. Ment is a tanulás, akár a karikacsapás, mamának sok öröme telt benne. Egy évvel később kezdte, két évvel korábban végezte a többi nagyszentmiklósi elemistánál. Nyolcéves korában már elvégezte a negyedik elemi, mégpedig tiszta kitűnő bizonyítvánnyal, akkor, amikor a többiek, akik egy évvel megelőzték a beiratkozásban, még csak harmadikosok voltak. Magaviselete ellen sem emelhetett senki semmiféle kifogást. Csöndes volt. Figyelt, szinte megszakítás nélkül. Tágra nyílt tekintete olyan feszült érdeklődést árukt el az órákon, hogy tanítói ugyancsak megerőltették magukat, mert érezték, hogy ennek a nagy várakozásnak eleget kell tenni. A tanító szinte leckéjét felmondó diáknak érezte magát a szokatlanul komolyan figyelő kisdíák előtt. Még a mamát is zavarba hozta ez a nagy komoly figyelm; úgy készült minden órára, mintha nem is fiának adott volna elő, hanem főiskolai hallgatóknak.

Mindig engedelmeskedett, akkor is, amikor nem értett egyet a felnőttparanccsal. Mamának azért fogadott szót, mert szerette, s nem akart neki bánatot okozni; tanítóinak azért, mert jó modora nem engedte, hogy nála idősebbekkel vitába szálljon, még ha érezte is, hogy nem mindig van igazuk.

Midőn Nagyszentmiklósról Nagyszőlősekre költöztek, mama kívánságára megismételte a negyedik osztályt. Még így is fiatalabb volt osztálytársainál. Az itteni állami iskolában jobban tanítottak, mint Nagyszentmiklóson, de itt is könnyűszerrel vívta ki a tanítók elismerését.

Az osztályismétlés lehetővé tette a zenélést, komponálást. Több idő maradt rá. A kisvárosban zenei élet nem volt. De mamával zenéről lehetett beszélni, tanulni lehetett tőle, és itt voltak a kották meg a nagymama zongorája. Egész zenevilág.

Egy délután, amikor mama éppen aludt, hirtelen, minden előzetes jeladás nélkül egy dallam jelentkezett a kisfiú képzeletében. Furcsa dallam volt, nem lehetett tőle szabadulni, egyre csak szólt-szólt egy láthatatlan hangszere. Szerette volna lejátszani a zongorán, de nem akarta mamát felébreszteni.

De aztán mama felébredt magától, korábban, mint szokott, mintha megérezte volna, hogy vendég érkezett a házhoz. Úgy is üdvözölte aztán a kis zongoradarabot, mint egy kedves, váratlan vendéget.

- Íme, egy valcer! - köszöntötte mama a művet, melyet fia úgy játszott el a zongorán, mintha gyakorolta és megtanulta volna. - És milyen más, de egészen más, mint bármi, amit valaha hallottam! Nem hasonlít a világon semmihez, még azokhoz a darabokhoz sem, melyeket te magad komponáltál.

A kisfiú ezt nagy dicséretnek érezte, el is pirult örömeiben, s ettől kezdve mindennap új művel lepte meg mamát, amikor az ebéd utáni álmából fölébredt.

A dallamok többnyire maguktól jöttek a kora délutáni csöndben, de ha nem jöttek maguktól, kigondolta őket. Ezek a kigondolt dallamok is mindig olyanok voltak, hogy mama azt mondhatta rájuk: nem hasonlítanak semmihez. Így született meg *A Duna folyása* is.

Ezt nem otthon eszelte ki, hanem az iskolában földrajzórán, melyet nagyon szeretett. Mikor még egészen kis fiú volt, még otthon Nagyszentmiklóson, papa sokat mesélt neki a világról. Hegyek, folyók, tavak, nagyvárosok szerepeltek a papa meséiben. Papa szeretett utazgatni, igaza is volt, jó lehet az, járni a világot, nézni a hegyeket, hallgatni a nagy folyókat, különösen a Dunát, véges-végig, a Feketeerdőtől a Fekete-tengerig. Papa látta mindezt. Talán egyszer még ő is megnézheti. De hallani hallja, ha nem is láthatja.

Nagyszöllősi hegyek... Mama legfőképpen ezért örült ennek a tanítónői kinevezésnek. Milyen jót tesz majd a hegyvidék a poros Nagyszentmiklós után a gyerekeknek, így is történt. Megerősödtek, megedződtek, a kisfiú köhögése is alábbhagyott a tiszta levegőjű kisvárosban. Mamának öröme telt benne, ha ránézett piros pozsgás arcú gyermekeire. Mert Elza is kipirult, megnőtt, de meg is hizott Irma néni kosztján.

Hanem azért ha volt is Nagyszöllősnek jó, egészséges levegője, nem pótolta az mégsem a hiányzó zeneéleletet. Se énekkar, se zenekar, se hangverseny, mint Nagyszentmiklóson volt, ahol naponta lehetett zenét hallgatni.

Egyszer azonban nevezetes esemény történt. Látogató jött Sopronból mama egyik barátnőjéhez. Öreg bácsi volt, túl a hatvanon, haja, szakálla tiszta ősz, de hangja zengett, akár az orgona a templomban. Különbén maga is orgonista volt meg zeneszerző, igazi, komoly muzsikus, olyan, aki nemcsak kedvtelésből, szabad idejében zenélt, mint azok, akiket a kisfiú ez idáig hallott.

Altdörfer Keresztélynek hívták. Törve beszélt a magyar nyelvet, mivelhogy német származású volt, de mama, aki pedig jól tudott németül, mégis magyarul beszélt vele, hogy a gyerekek is részt vehessenek a társalgásban.

Mert Altdörfer bácsi átjött hozzájuk látogatóba. Áthozta a kisfiú híre, akiről mama barátnője mesélt neki. Olyan kíváncsi volt rá, hogy még meg sem kóstolta Irma néni mazsolás kuglófját, máris a zongorához ültette a gyermeket. Az sorra eljátszotta saját műveit.

Altdörfer Keresztély, Sopron város orgonistája előre tudta, hogy tehetséges gyerek zongorajátékát fogja hallani, hiszen azért jött ide. Hanem amit hallott, messze felülmúlta várakozását. Hogy a gyerekek abszolút hallása van, komponál, falja a kottákat, ezt tudta, hallotta. De hogy egy gyermek, aki még sohasem tanult összhangzattant, úgy tartsa be az összhangzattani szabályokat, melyeket még nem ismer, mintha kisujjában volna az elmélet, sőt az egyes művekben elárult elméleti tudását más műveiben csak azért is szabályellenesen érvényesítse, mint aki nem követi, hanem csinálja a szabályokat; ilyet bizony még nem hallott az öreg Altdörfer Keresztély sem Sopron városában, ahol a zeneiskolában tanított, és a templomban orgonázott, sem pedig Gutenberg városában, ahol született, s ahol valamikor a zeneírás mesterségének elméletét sajátította el.

- Grossartig! - kiáltotta az öreg németül, de aztán magyarul folytatta, kerékbe tört magyarsággal: - Nagyszerű! Ez a gyerek nem egy tucattehetség. Ez fog művelni nagy dolgok in der Musik. Ez lesz egy óriási nagy zongorás, das kann ich Ihnen sagen. Ez egy csodagyerek - és melegen rázta a csodagyerek boldog mamájának kezét.

Altdörfer Keresztély volt az első szakember, aki elismerte Bartókot. Sokan jöttek utána, akik sehogy se akarták elismerni!

A második szakember Aggházy Károly volt, akihez mama Pestre vitte el a fiát, hogy mondana véleményt játékaról és tudásáról.

Aggházy véleménye csupán annyiban tért el Altdörfer bácsiétól, hogy azt kifogástalan magyarsággal nyilvánította. Jó véleményét azzal támasztotta alá, hogy javaslatot tett, azonnal fölveszi tanítványai közé a Nemzeti Zenedébe. Ez nagy tisztességgnek számított, mert Aggházy nem kisebb mestertől tanulta a zongorázást, mint magától Liszt Ferencről. A kisfiú legszívesebben haza se ment volna, hogy Aggházytól tanulhasson tovább. De e vágya teljesíthetetlen volt. Ugyan kihez adta volna őt az édesanyja, kire merete volna bízni a tízéves gyermeket? Nem, egyelőre maradjon csak otthon, végezze el szépen az iskoláit, aztán majd meglátjuk.

Az első polgárit Nagyszőlősen végezte, gimnázium nem volt. No, elő azzal a latinnal, magánúton készülni a különbözeti vizsgára.

Nagyváradon gimnázium van, ott rokonok laknak, azok szívesen látják házukban a kis gimnazistát, miután a különbözeti vizsga természetesen kitűnően sikerült.

Nagynénjénél, Voit Emmánál lakott Nagyváradon, aki levelében hűségesen beszámolt mamának mindenről.

A nagyváradai gimnáziumnál bizony jobb lett volna a Nemzeti Zenede. Ezt mama is belátta. De hát mégsem bízhatta tízéves fiát vadidegen emberekre. Nem is tudta, kihez adhatná kosztba. Lehet, hogy jó emberekhez kerül, akik rendesen ellátják, de az is lehet, hogy nem. Ki tudná ellenőrizni, eszik-e rendesen? Márpedig egy gyereknek, aki annyit tanul, rendesen kell táplálkoznia. Hiszen a zenetanulással egyidejűleg a gimnáziumot is el kell végeznie. Más a helyzet Nagyváradon, ott Emma néniékre nyugodtan rábízhatja fiát.

A rokonokkal nem is volt baj Nagyváradon. Szerették, dédelgették, vigyáztak rá, a levélbeli hűséges beszámolókra is számítani lehetett.

Hanem a gimnáziumi tanárok! Bizony ezek nagy csalódást okoztak.

Minduntalan azt kellett tapasztalnia, hogy a tanár urakat nem érdekli az, hogy jó vagy rossz feleletet kapnak-e tőle. Nem mintha a dicséretre igényt tartott volna. Hiszen nem a tanároknak, önmagának tanult, mert öröme telt benne. Hanem azért mégis elkedvetlenítette, ha tapasztalnia kellett, mily lelkes odaadással támogatták nagyváradai tanárai a közismerten gazdag szülők közepesen tanuló csemetéit. Legalább ne csinálták volna ennyire feltűnően! Hogy még a kis tízévesek is könnyűszerrel megértsék, miről van szó.

Túl korán kellett megismernie az emberi kicsinyességet.

Bartók Béla rosszul érezte magát Nagyváradon. Az iskolai tanulmányokat azért persze pontosan elvégezte, bár tudta, hogy tudásával, szorgalmával nem sok sikerre számíthat az osztályban.

Annál több elismerést kapott zenei előmeneteléért.

Kersch Ferenc egyházi karnagytól tanult zongorázni. Kersch tanár úr éppen ellenkezője volt gimnáziumi tanárainak, a másik végletbe esett. Túlságosan is kimutatta elragadtatását. Szakadatlanul ünnepelte, el volt ragadtatva tőle, akármit csinált, akárhogy játszott, dicsérte, akkor is, amikor ő maga elégedetlen volt saját produkciójával. Kersch tanár úr nehezebbnél nehezebb

zongoradarabokat adott fel neki, boldog-boldogtalant behívott az órákra, hogy dicsekedjék kis tanítványával; olykor zsúfolásig megtelt a tanár úr szobája szomszédokkal, ismerősökkel, a kisfiúnak pedig játszania kellett Chopin-balladákat, Liszt-rapszódákat, jóllehet sem erővel, sem technikával nem győzte őket. Hallgatósága ezt nem vette észre. Mindenki el volt ragadtatva, kivéve a kis előadóművészt.

Ő maga rendkívül elégedetlen volt önmagával. Érezte, hogy rossz úton halad. Tudta, hogy e műveket valahogy egészen másként kellene előadni. De hogyan?

Mit tehetett? A jó Kersch tanár úr felnőtt, öreg ember, negyvenéves is elmúlt talán, hogyan is ellenkezhetnék vele, hiszen nem akar rosszat. Jót akar, csak rosszul akarja a jót. De ezt nem illik megmondani neki, nem. Világért sem tudná megbántani, inkább engedelmeskedik.

Félévi bizonyítványkiosztás előtt megtudta, hogy a földrajztanár meg akarja buktatni. Egyetlenegyszer felelt nála, akkor sem figyelt rá, a tanár rosszkedvűen bámult ki az ablakon, valami bántotta. Aztán beírt valami csúnyát a noteszbe, hogy mit, meg sem mondta. És most meg kell buknia földrajzból, abból a tárgyból, melyet legjobban szeret. Miért? Hiszen tudja az anyagot, jobban, mint az az osztálytársa, akihez a földrajztanár mint házitánító jár fel minden délután abba a szép, erkélyes magánvillába. Bezzeg a fiú kitűnőt kap! Valóban ilyen igazságtalanok volnának a felnőttek? Érthetetlen.

A csalódás fájdalmába majdnem belebetegedett. Szerencsére mama eljött látogatóba Nagyváradra. Bizonyára levélbeli SOS-jelet kapott Emma nénitől. Mamának aztán nem sokat kellett magyarázni, panaszkodni, megértett ő percek alatt mindent. Nem habozott, egyszerűen kivette őt az iskolából. Mégpedig azonnal! Az ő fia nem lesz bukott diák egy rossz tanár miatt!

Mama eljárását igazolja, hogy ettől kezdve véges-végig mindig kitűnőt kapott földrajzból az a diák, akit Nagyváradon e tárgyból meg akartak buktatni.

De a sok kitűnőt már a pozsonyi gimnázium tanárai írták be osztálykönyvükbe.

A pozsonyi áthelyezést mama harcolta ki magának. Pozsonyban gimnázium van, zeneélet van, hangverseny, operaelőadás, pompás zenetanárok, hivatásos, komoly muzsikuskok! De ami a legfontosabb: Pozsonyban együtt élhet fiával, naponta láthatja, gondoskodhatik róla, hallgathatja gyakorlását - még egyhangú skálázását is gyönyörűség hallani -, beszélgethet vele, figyelemmel kísérheti szédületes iramú szellemi fejlődését.

Pozsony az ígéret földje.

Pozsony volt az a város, ahol Bartók Bélát végre igazi szakember tanította zongorázni: Erkel László.

Erkel Ferenc fia zeneelméletre is tanította, mit ő maga még hírneves édesapjától tanult meg. A kis Bartóknak alkalma nyílt megtanulni azt, amit ugyan ösztönösen tudott: az összhangzattan szabályait. Nagy öröm volt megtudni, miért volt helyes az, amit eddig maga is helyesnek tartott, s miért hibás, ami nem tetszett neki.

Csak azt nem értette sehogy sem, hogy ami a szabályok szerint tilos, s amiről ő maga is tudja, hogy a szabályok ellen vét, miért vonzóbb számára, miért izgalmasabb, ellenállhatatlanabb mindannál, amit a szabályok megengednek.

De ez a probléma még sokáig megoldatlan maradt.

Egy év után, sajnos, el kellett hagyni Pozsonyt. Mamát áthelyezték Besztercére, Beszterce-Naszód megyébe. Nyolc hónapot töltöttek itt, a tizenkét éves diák nagy bánatára. Nemcsak az volt a baj, hogy el kellett válni Erkel tanár úrtól, de Besztercén egyáltalán senkitől nem lehetett zenét tanulni. Ebben a városban senki nem tudott többet nála, de annyit sem, sőt kevesebbet sem.

Volt más nehézség is. Szász gimnáziumba kellett beiratkozni, mivel más nem volt. Ez azt jelentette, hogy itt minden tárgyat német nyelven adtak elő. De legalább megtanulta a nyelvet, aminek később igen sok hasznát vette.

Nem volt haszon nélkül való ez a besztercei időzés, csak nem sok öröme telt benne.

Egészen addig, amíg meg nem ismerkedett az erdőszel.

Mert lakott Besztercén egy erdész, aki jól hegedült. Évek óta sóvárogva vágyakozott egy jó zongorakísérő után, de hiába. Besztercén nem akadt ilyen, még közepes sem. S most valaki megemlítette előtte az új tanítónő tizenkét éves kisfiát, hogy az állítólag egészen tűrhetően zongorázik.

Schönherr erdész egy napon hóna alá csapta hegedűjét, kottákat is vett magához, s ellátogatott özvegy Bartóknéhoz. A kisfiú otthon volt.

Köszönt, bemutatkozott az erdész-hegedűs, aztán letette a kisfiú elé a magával hozott kottákat: Beethoven hegedű-zongora szonátáit meg a Mendelssohn-hegedűversenyt.

Késő éjszakáig muzsikáltak boldogan, elmerülten. A tejeskávét, amit Irma néni időnként behozott, úgy itták meg, észrevétlenül, hogy egyik keze mindegyiknek a hangszeren nyugodott.

Ettől kezdve nem volt semmi baj Besztercével. A délutánok és esték az együttes muzsikálás mámorában teltek el. Schönherr boldog volt, hogy végre talált egy jó zongorista partnert, a kisfiú pedig, mert megismerkedhetett egy sereg pompás zeneművel, hegedű-zongora szonátákkal, hegedűversenyekkel. Ezeket aztán mind jól meg is tanulta.

Minden szabad idejüket együtt töltötték.

De Schönherr erdész boldogsága csakhamar véget ért. Özvegy Bartóknét visszahelyezték Pozsonyba.

A pozsonyi állami tanítónőképző gyakorlóiskolájába nevezték ki mamát tanítónőnek. Magasabb fizetéssel és kevesebb óraszámban dolgozhatott, mint eddig.

Nagy volt az öröm. Folytatódhatott a zenetanulás Erkelnél, hangversenyek, operaelőadások; Pozsonyban olyan zeneélet volt, hogy a fővárosban sem különb. Közel volt Bécs, onnét gyakran jöttek át híres művészek hangversenyt adni, olyanok is, akik Pestre el sem mentek.

Az új állás elfoglalása áprilisban történt, tanév vége előtt. Volt hát mit tanulnia a tizenhárom éves diáknak, hogy az egész évi anyagot pótolja, mivelhogy Besztercén egészen más volt a tananyag. Erre az időre lemondott a muzsikálásról. Ki sem nyitotta a zongorát. Ennél nagyobb árat nem fizethetett a jó iskolai bizonyítványért. De meghozta az áldozatot, reggel hatkor kelt, tanult iskolába menetel előtt, ebéd után, készítette a rajzokat, írásbeli feladatokat, csak tanult, tanult, minden idejét tanulással töltötte, az utcára sem ment ki, csak az iskolába vezető utat tette meg. A Dunára rá sem nézett, pedig nagyon szerette.

De a vizsga sikerült. Egy hónap alatt végezte el a harmadik osztályt, és még 15 forint jutalmat is kapott meg tandíjmentességet.

A zenetanulást Erkelnél csak az iskolai vizsga után folytatta. Ezt megérdemelt jutalomnak tekintette.

A pozsonyi diák a negyedik osztály elvégzésekor tiszta kitűnő bizonyítványt kapott, annak ellenére, hogy a vizsgára betegsége miatt el sem mehetett. Képességeit jól ismerték, bíztak benne, tudták róla, hogy ha a kanyaró meg nem akadályozná abban, hogy vizsgázzon, kitűnőre felelne minden tárgyból.

Mama ekkor tudta csak meg, milyen jó tanuló a fia. Mert az otthon sohasem dicsekedett.

- Feleltél ma? - kérdezte mama szinte naponta.

- Igen.

- Hogyan feleltél?

- No, csak úgy...

Mama megszeppent.

- Talán nem tudtad a leckédet? - kérdezte, rosszat sejtve a bizonytalan hangú beszámoló miatt.

- De igen. Tudtam - felelt a fiú csöndesen, és könnyvei, tanszerei után nyúlt.

Mama csak a tanároktól kapott megnyugtató feleletet, no meg a bizonyítványból.

Azt meg, hogy milyen jó magaviseletű a fia az iskolában, a társaktól tudta meg. Minden fiú szerette. Pedig sohasem játszott, sohasem verekedett velük; ha ilyesmi adódott, csöndes szemlélőként vett részt. Kisdiákok ilyesmiért haragudni szoktak, neki azt is megbocsátották, hogy nem vett részt a hancúrozásokban. Mert mindezt nem stréberségből, nagyképűségből kerülte, hanem mert ilyen volt a természete, csöndes, halk, félénk. Ha ellenben tanulásról volt szó, ott segített osztálytársainak, ahol lehetett, örömmel, szívesen, köszönetet sem várva.

Tudása, komolysága nem bosszantotta társait, inkább imponált nekik. Ha nem is vett részt osztálytársainak olykor nyerssé fajuló játékában, sohasem oktatta ki őket, nem fölényeskedett velük, nem is bírálta őket, csak segíteni akart nekik, ha szükségük volt rá; változtatni rajtuk nem volt szándékában.

A gimnázium egyik tanára, Dohnányi Frigyes felfigyelt a nagy tehetségű, jó magaviseletű diákra, s midőn megtudta róla, hogy zenei téren is kiváló, megismertette saját fiával, Dohnányi Ernővel.

Dohnányi Ernő ugyanebbe a gimnáziumba járt, de három osztállyal följebb. Kisdiákok és nagydiákok között leírhatatlan nagy volt a rangkülönbség azokban az időkben. Bartók Bélát és Dohnányi Ernőt a zene szeretete azonban egyenrangúakká avatta, bár Dohnányi ebben az időben jóval többet tudott Bartóknál, különösen ami a zongorázást illeti.

Dohnányi zongorajátékának híre már túljutott a pozsonyi határokon, sőt kompozícióit is ismerték szerte a megyében. Minden ünnepélyen föllépett, a gimnázium templomában orgonázott, saját szerzeményeit játszotta. Bartóknak nagyon tetszett Dohnányi zongorakvintettje. Ezért örült különösen Dohnányi tanár úr javaslatának, hogy megismerteti őt fiával.

Dohnányi Ernő azonnal felismerte kis iskolatársának nagy tehetségét, örömmel foglalkozott vele. Sokat tanultak egymástól, nemcsak Bartók Dohnányitól, hanem a fejlett tudású Dohnányi is a nála egyelőre kevesebbet tudó Bartóktól. Nagy barátságot kötöttek, sülve-főve együtt voltak, zongoráztak, zenéről vitatkoztak; Dohnányi Ernő sokkal jobban érezte magát a kisfiú társaságában, mint vele egyidős osztálytársai körében. *A Duna folyása* nagyon tetszett

Dohnányinak, tulajdonképpen ezzel hódította meg őt a kisdíák. E műnek lassan híre ment, az egész város kíváncsi volt rá. Dohnányiék vitték szét hírét. Mindenki hallani akarta, különösen a gimnázium diákjai. Az igazgató neve napján rendezett ünnepélyen aztán műsorra is került. Maga a szerző játszotta, a diákok és a tanári kar lelkes tapssal ünnepelték.

Dohnányi és Bartók pompás muzsikuskoknak tartották egymást. Ezt nem is titkolták, mindegyik dicsérte a másikat. Dohnányi Frigyes tanár úr, megóvni akarván őket az önhittség veszélyétől, így szólt hozzájuk:

- Jó, jó, Pozsonyban valóban ti vagytok a legjobb zongoristák. Ez igaz. De mi lesz Pesten? Kerüljtek csak fel Pestre, ott majd a kutya sem veszi észre, hogy a világon vagytok! A fővárosban százával futkároznak a jobbnál jobb zongoristák, egyik sem ér kevesebbet nálatok.

De ezt csak pedagógiai meggondolásból mondta. Tudta ő ekkor már nagyon jól, hogy e két muzsikust Pesten is észreveszik majd, sőt talán még Bécsben is, ha kedvez a szerencse.

Tizenöt éves korában érzékeny veszteség érte Bartók Bélát. Meghalt Erkel tanár úr.

Kinél lehetne most tanulni? Dohnányi tanácsára Hyrtl zenetanárnál folytatta tanulmányait. De közben persze tovább tanult Dohnányi Ernőtől.

Erkel László legkedveltebb tanítványának első nyilvános pozsonyi szereplését még hallhatta. Ez volt utolsó öröme. A pozsonyi színházban rendezték a hangversenyt. Egy melodramát adtak elő zongoraszóolóval, ezt a szólot Bartók játszotta az előadáson. Bartók ettől kezdve kedvezményes áron kapta a jegyeket az operaelőadásokra és hangversenyekre. A zeneirodalom újabb területeit ismerhette meg. Kamarazeneestekre is gyakran hívták muzsikálni, itt meg a kamaraműveket fedezte föl egymás után. Mintha egy óriási birodalom újabb és újabb területeit hódíthatta volna meg, olyan győzelmes érzés vett rajta erőt minden egyes mű megismerése alkalmából.

Órákat adott kezdő zongoristák számára. Keresetét kottákra költötte. Egészen szép kis gyűjteménye volt már, mert mama, Irma néni s a kis Elza is minden születésnap, névnap, karácsonyi, húsvéti ünnep alkalmából kottával lepte meg. Tudták, ennek örül legjobban.

Egy alkalommal, midőn magántanításért egyszerre nagyobb pénzösszeghez jutott, Beethoven *Missa solemnis*ének partitúráját vásárolta meg. Zsákmányával csöndes magányba vonult szobája sarkában. Hosszú ideig hangját sem lehetett hallani, csak a lapozás halk zizegését, mert természetesen nem zongoránál ismerkedett a *Missa* partitúrájával, nem volt neki arra szüksége. A partitúra minden hangját hallotta, elég volt néznie, hangszermarkó nélkül is eligazodott benne.

Dohnányi Ernő leérettségizett, elutazott Pestre, s beiratkozott a Zeneakadémiára. Ettől kezdve Bartók orgonált vasárnaponként a gimnázium templomában. Ismét új területhódítás: orgonakorál-előjátékok, misék, orgonaversenyek. Szerepelt minden ünnepélyen, március 15-én, igazgatói névnapokon, farsangi multságokon. Most ő fedezte fel a nála fiatalabb diákmuzsikusokat, mint nemrég őt Dohnányi Ernő. Albrecht Sándor és Mórotz Károly voltak kedvenc muzsikusk pártfogoltjai a gimnáziumban, szívesen foglalkozott velük, tanította őket, beszélt nekik arról, ami őket is mindennél jobban érdekelt: a zenéről.

Csak ha zenéről volt szó, akkor engedett szófukarságából, zárkózottságából, akkor oldódott fel félénksége. A két tehetséges kisdíák, Albrecht és Mórotz megtisztelve érezte magát.

A szabadságharc ötvenéves évfordulóját ünnepelte az ország. Pozsony is ünnepelt. A megyeháza nagytermében rendezték a díszhangversenyt. Ennek hőse a tizenhét éves Bartók Béla volt. Tausig rapszódiaját játszotta óriási sikerrel. A nagy taps már nemcsak szereplésének, de hírének is szólt, mely ekkor már bejárta a várost. Saját szerzeményű zongorakvartettjét is előadta két hegedűssel és egy gordonkással. Azonkívül Brahms *Magyar táncait* hangszerelte zenekarra ez ünnepélyes alkalomból, ami szintén nagy tetszést aratott. Hármass minőségében ünnepelték: mint zongoravirtuózt, komponistát és mint a hangszerelés mesterét. Kár, hogy Erkel tanár úr ezt az estét már nem érthette meg, ugyancsak örvendezett volna.

Karácsonyi szünet volt. Mama gondolt egy nagyot, és elindult hetedikes fiával Bécsbe.

Az út nem volt hosszú. Annál jelentősebb. A pályaúdvarról egyenesen a konzervatóriumba mentek. Útközben a várost nézték. Azt a várost, melyben Beethoven élt, alkotott, szenvedett és meghalt. Jó hetven éve már, hogy meghalt, de most is róla beszél a Theateran der Wien, ahol nem mindig aratott sikert, de ez az öreg zeneiskolai épület most az ő dicsőségét hirdeti, hiszen minden tanteremben az ő műveinek valamelyikét gyakorolja egy-egy ismeretlen ifjú növendék.

A konzervatóriumi tanár, aki Bartók zongorajátékát és műveit meghallgatta, azonnal fel akarta venni.

Volt már ekkor bemutatásra készen egy szép, saját szerzeményű zongoraszonátája. Ezt adta elő. A bécsi zenetanár kijelentette, hogy tandíjmentesen veszi föl. Ami nem kis tisztesség, mivel magyar honosról volt szó. Még ösztöndíjat is ígért az osztrák szakember a császár magánpénztárából. Lelkesen hívta, jöjjön mielőbb, és kezdje meg nála a tanulást.

Mama megköszönte szépen a zenetanár jóindulatát. Nagyon örült az ajánlatnak, de egyelőre nem hagyhatja itt fiát, előbb el kell annak végeznie a magyar középiskolát. Majd érettségi után, ha megengedi, ismét jelentkeznek. Most csak tájékozási szándékkal jöttek. A mielőbbi viszontlátás reményében a bécsi zenetanár melegen búcsúzott tőlük.

Még aznap hazamentek. Milyen közel van Bécs Pozsonyhoz! Gyakran láthatják majd egymást. Tavasszal hajón is kirándulhat mama a fiához. Csodaszép a hajóút Pozsony és Bécs között.

Bécsben zenét tanulni! A világ zenei fővárosában! Kívánhat-e ennél többet kezdő muzsikusz? És milyen kedvező a bécsi tanár ajánlata! Mindkettőjük számára felbecsülhetetlen szerencse. Csak sikerüljön az érettségi. Utána azonnal csomagolás, és mama elkíséri Bécsbe szobát keresni. Egész úton hazafelé szótték a terveket.

De minden másként történt.

Mégpedig nem a sors, hanem az ifjú Bartók Béla akaratából.

Hazaérve, otthonukban vendéget találtak. Dohnányi Ernő érkezett Pestről, a karácsonyi szünetre látogatott haza édesapjához. Ez alkalommal persze ifjú barátjához is átjött.

Hogy megerősödött! Mama alig győzte csodálni.

A két barát nem sokat kérdezett egymástól. Bartók szokott félénk kézmozdulatával a zongorára mutatott, s Dohnányi már le is ült eléje.

Beethoven-szonátát játszott. Aztán még egyet. És még egyet. Egyik Beethoven-szonátát adta elő a másik után. Bartók figyelt. Ugyanezeket a szonátákat már régebben is hallotta Dohnányitól. De nem így! Hiszen ezt maga Beethoven sem játszhatna szebben! Mi történt Dohnányival? Eddig is pompásan játszott. De most? Mintha csoda történt volna vele! Egy év

alatt úgy beérett ez a néhány Beethoven-szonáta, mint valami gazdag termés. Hol az érlelő nap, amely ezt művelte?

Az uzsonnánál aztán Dohnányi mesélni kezdett. Thomán tanár úrról beszélt, aki magának Lisztnek volt a tanítványa, s Liszt őt külföldi útjaira, Rómába, Weimarba, Bayreuthba is magával vitte. Milyen jó hallgatni Thomán tanár urat, hogy így vagy úgy kell ezt vagy azt a művei játszani, s közben arra gondolni, hogy ugyanígy mondhatta ezt neki Liszt Ferenc. Az ember azt képzei, magától Liszt Ferencről tanul zongorázni, ami nem kis dolog.

Mama elmesélte a bécsi látogatást és azt, hogy fia az érettségi után Bécsbe megy zenét tanulni.

- Kinek a tanítványa volt az a konzervatóriumi tanár? - kérdezte Dohnányi.

Mama és fia egymásra néztek. Nem tudtak felelni.

- Semmi értelme sincs Bécsben tanulni - jelentette ki Dohnányi. - Pesten az ember Thomántól tanulhat, ugyanabban az épületben, ugyanazon a zongorán, ahol Liszt tanított.

Mama és fia egymásra néztek. Dohnányinak igaza lehet. Néhány heti töprengés után elindultak Pestre. Együtt, mama és fia. Thomán Istvánt keresték fel.

Thomán tanár úr figyelmesen végighallgatott minden számot, aztán kijelentette, hogy felvételi vizsga nélkül fölveszi Bartókot ősszel az akadémiára.

Bécsről most már egyikük sem beszélt. Elhatározott dolog, hogy ősszel majd beiratkozik Pesten a Zeneakadémiára, zongora főtanoszakra Thomán Istvánhoz, zeneszerzés főtanoszakra Koessler Jánoshoz. Hozzá majd Thomán ajánlja be meleg sorokkal. Addig nincs is más teendő, mint a tanulás. Alig fél év választja el a matúrától.

Februárban óriási akadály merült fel. Betegség. Bartók megint köhögni kezdett, de úgy, mint eddig soha. Mama halálos rémületére vért is köpött.

Mama éjjel-nappal azon törte a fejét, hogyan lehetne e reménytelennek látszó szörnyűséget átvészelni. Mert meg kell gyógyítani mindenáron! Mamának ebben az időben nem volt más gondolata, csak ez. A tanulásról hallani sem akart.

Nem így a fia. Bár nagy igyekezettel szolgálta saját gyógyulásának célját, közben egyéb kötelességeiről sem feledkezett meg. Tanult. Ha iskolába nem járhatott, hát otthon. Ágyban fekvé, betegen tanult. Iskolatársát, Tahy Lászlót kérte meg, jönné el hozzá délutánonként, és tájékoztatná, mi történik az osztályban, mit kell megtanulni, és magyarázná el a leckéket.

Tahy Laci hűségesen beszámolt mindenről, és a nagybeteg nyolcadikos együtt haladt az egészségesekkel.

És júniusban mégiscsak leérettségizett!

Aki most a nagy bajból kisegítette, nemcsak mama volt, hanem még valaki: édesapa.

Mert megvolt még a biztosítótól kapott ezer forint. Mama el nem költötte volna a világ minden kincséért sem. Úgy tekintette, mintha nem is az övé volna. Olykor ugyan kénytelen volt egy-egy kisebb összeget elvenni belőle, amikor költözködésre, megymásra kellett rendkívüli pótlás, ám e kis összegeket mama mindig csak kölcsönvette önmagától. Vissza is rakta hamarosan, szigorú pontossággal, még a kamatokat is felszámította önmagának. Fia gyermekkori betegségeinek emléke kísértett ilyenkor, s mama inkább koplalt, különórát vállalt, éjszaka is dolgozott, csak hogy a megcsontított ezer forint ismét visszakeredjék. Szükség lehet arra még, ha eljön az ideje.

És most eljött. Fia életéről volt szó. Levegőváltás, híres külföldi orvos, ellátás, különleges gyógyszerek, mindehhez pénz kell, mégpedig sok.

Karinthiába utazott fiával, Eberhardba.

És ugyanezen év szeptemberében egy napbarnított arcú, egészséges tizennyolc éves fiatalember iratkozott be a Sugár úti Zeneakadémia két főtan szakára: zongorára és zeneszerzés tanra.

A FŐISKOLAI HALLGATÓ

Első perctől kezdve otthon érezte magát. Mintha mindig ott élt volna a Zeneakadémián. A többi jelentkezőt „fölvették” a főiskolai növendékek közé (már akit fölvettek). Őt nem „vették föl”, ő megérkezett az atyai házhoz.

Thomán István úgy is fogadta, mint fiát.

Liszt Ferencet, aki nemrég még itt élt e falak között, úgy emlegette Thomán, mint közeli hozzátartozót, aki bármely pillanatban benyithatna a tanterembe. Nem, ez a kéztartás nem jó - mondaná Liszt tanár úr, s kezébe venné az új növendék kezét, mely jóval kisebb az övéénél. Szemügyre venné e kezét, aztán különféle tágitó-, ügyesítőgyakorlatokat javasolna, melyek tökéletesítenék e keskeny, de mégis zongorára termett kéz képességeit. Megmutatná az összefoglaló mozdulatokat, melyek segítségével a zongorista fölébe kerekedhet, urává válhat hangszerének, beavatná a billentés művészetének titkaiba, megtanítaná a virtuozitás mesterfogásaira.

Már első alkalommal fölfedezi Thomán, mennyire alkalmas keze van új tanítványának az oktávjátékra. Nagyszerű dolgokat fog vele csinálni, ha egyszer kiműveli.

Ez természetesen meg is történik rövid idő alatt. Eredmény: tökéletes oktávtechnika. De nem ez volt egyetlen eredményük. Thomán nem elégedett meg azzal, ha a Lisztől kapott technikai tudást továbbadta. E zongoraórákon a költő Liszt szellemét is idézni tudta. A tanítványon az áhítat érzése vett erőt, amikor megérezte, hogy tanára hangján, szavain keresztül megszólal Liszt Ferenc, az ember.

Thomán István mindig, minden zongoraművet előjátszott tanítványának. Úgy, ahogy azokat Lisztől tanulta. Bartók nagyon figyelt, de sohasem utánozta. Fantáziáját megtermékenyítette a mester művészete, anélkül, hogy saját egyéniségén csorba esett volna. Thomán nem erőszakolta rá elképzeléseit, de helyes irányba terelte gondolatait.

Thomán legfontosabb pedagógiai ténykedésnek az előjátszást tartotta. Nem elégedett meg azzal, hogy ő maga játszott elő növendékének. Más nagy művészek játékának tanulmányozását is megkövetelte tőlük. Elő is segítette azok meghallgatását; Bartóknak például szabadjegyeket adott egy-egy Sauer- vagy D'Albert hangversenyre. Sauer is, D'Albert is Liszt-tanítványok voltak, mindegyik más-más egyéniség, mégis fölfedezhette rajtuk, aki jól figyelt, a nagy mester keze nyomát.

Egy-egy külföldi vendégművész sohasem hagyhatta el Budapestet anélkül, hogy Thomán meg ne hívta volna otthonába. Ilyenkor tanítványait is magához kérte, játszatta őket a vendégművész és vendégei előtt, így szoktatta növendékeit lassan a nyilvános szerepléshez. Nagy nyereség volt ilyenkor a vendégművész játékát intim közelségből megfigyelni és tanulmányozni. Thomán szerint nem elég zongorázni tudni, külön tudomány az is, megmutatni, hogy tudunk zongorázni. Ezért a nyilvános szereplést megtanulni külön feladat volt, amire igen alkalmasnak mutatkozott a Thomán-házban való szereplés „kisközönség” előtt. Ez a „kisközönség” persze sokkal igényesebb volt a Vigadó nagytermét olykor zsúfolásig megtöltő nagyközönségnél, mert Thománnál az ország legkiválóbb zenei szakemberei gyűltek egybe. Ezt a közönséget kielégíteni nem volt kis feladat, felért egy nagy nyilvános sikerrel.

A növendék észre sem vette, és megszokta a nyilvános szereplést. Nem kisebb eredmény ez a tökéletes technika elsajátításánál; tudják ezt jól, akik életük végéig lámpalázzal küzdenek, s

minden szereplésük azzal a keserű érzéssel ér véget, hogy kevesebbet mutattak tudásuknál. Thomán pedagógiai figyelme erre a körülményre is kiterjedt. A tanterem falain kívül is tanított, nevelt, oktatott, s ha kellett, még gyógyított is. Mindig ott állt növendékei mellett, az élet minden vonatkozásában, mint atyai jó barát. Könyveket adott kölcsön, azokat aztán megbeszélte velük. Többnyire zeneszerzők életrajzait ajánlotta tanulmányozásra, hogy műveikkel együtt emberi lényük is hasson a tanítványra.

Egy hideg napon Thomán kérdőre vonta Bartókot, miért jár még mindig félcipőben, mikor már itt a tél. Aztán, hogy szigorát enyhítse, szabadjegyeket nyújtott át a hét hangversenyeire. E szabadjegyek birtokában Bartók eladhatta már régebben megvásárolt jegyeit. A pénz nem jött rosszul, cipőt vehetett volna rajta. Mégis kottát vásárolt, Richard Strauss *Heldenleben* című művének partitúráját.

Nagy élményt jelentett Chopint és Lisztet tanulni Thomántól. Ilyenkor lehetett leginkább érezni Liszt jelenlétét, őt magát hallhatta az ember Thomán játékán keresztül. Mindent kihallott, megértett e hangokból, melyek egyenesen hozzá szóltak a múltó, de el nem tűnő időből. Nem Thománt utánozta, midőn látszólag ugyanúgy játszott egy-egy Chopin-etűdöt, hanem Lisztet, aki viszont magától Chopintól hallotta, hogyan kell Chopin-etűdöt játszani.

Chopin és Liszt műveinek interpretálásánál tökéletes volt köztük az egyetértés. Nem így Beethovennél. Egyetlen terület, ahol nem értettek egyet. Beethoven Bartóknak mást mondott, mint Thománnak. Másként is játszotta, mint Thomán vagy mint másik kiváló tanítványa, Dohnányi, aki ekkor már országos hírnevet szerzett magának mint zongorista, s főleg éppen Beethoven szonátainak pompás interpretálásával.

Thomán és Dohnányi között nem volt sok felfogásbeli eltérés a Beethoven-szonáták nagy kérdésében. Szép volt Dohnányi Beethoven-játéka, költői, szárnyaló, elragadó, lenyűgöző, ellenállhatatlan. De Bartók úgy érezte, nem ez az *igazi* Beethoven. Nem. Ez a lírai, szelíd, bűbájos, andalító zene csak egy része Beethovennek, így *is* lehet Beethovent játszani, de nem minden művét, s nem is minden részletét az egyes műveknek. Ez a romantikus Beethoven. Kétségtelen ilyen is van, Beethoven a romantikus zene alapkövét tette le, de ugyanakkor az ő művészetében tetőzött a klasszikus zene. Zárt, szigorú, megdönthetetlen, vaslogikájú, kérlelhetetlen, nem tűr meg semmiféle lazaságot, lágyaságot, érzékenyülést. Nem. Beethovent ő másként értelmezi, másként fogja fel, és másként is érzi.

Thomán István nem vitatkozott vele. Egyéniségét elnyomni? Nem, ezt ő nem teheti. Nem is tette soha. Kissé talán száraznak tűnt előtte ez a Beethoven-interpretálás, érces, kegyetlen, túl szigorú. Mindezek ellenére izgalmas, lüktető, s valami félelmetes szenvedély süt ki belőle fojtottan, de félreérthetetlenül.

Koessler János professzor úr zeneszerzéstan-órái már nem ilyen zökkenőmentesen zajlottak le. Az ősz professzor hosszú, fehér szakállával, sűrű szemöldökével Johannes Brahms-hoz és a Mikuláshoz hasonlított. Ha az utóbbit nem is, de az előbbi annál inkább igyekezett utánozni, s nemcsak külsejével. Műveiben, tanításában Brahms volt eszményképe, rajta kívül még Lisztet sem ismerte el szívesen. Az órákon németül beszélt, magyar szót soha senki nem hallott tőle, föl sem vette azt a jelentkezőt, aki nem tudott jól németül. Bartók szerencsére jól tudott németül. Hiszen odahaza is tanították németre, meg annak idején a szász gimnáziumban németül folyt a tanítás.

A német nyelvvel tehát nem volt semmi baj. Annál inkább a német zenével. De ezt az első tanulóévben Koessler tanár úr még nem vehette észre. Őt elbűvölte az ifjú növendék zongorajátéka. A Brahms-Händel-variációkat hallotta tőle egy Thomán-órán, úgy, mint még soha senkitől. A zeneszerzéstani felvételi vizsgán is pompásan szerepelt, főleg ritka zenei hallásával tűnt ki a többi jelentkező közül.

Hogy abszolút hallása van, az már Nagyszentmiklóson kiderült róla, hároméves korában. Édesapa vette észre első ízben. Ez úgy történt, hogy mama zongorázott, a kisfiú pedig háttal a zongorának állt, s magában azzal szórakozott, hogy a mama által leütött zongorahangokat egyenként így regisztrálta magában halk hangon:

- Ez fekete billentyű, ez fehér billentyű... Ez megint fehér, ez megint fekete.

A hangok neveit akkor még nem ismerte, csak színüket. Tévedés nem fordult elő. Nem sokkal később, amikor már név szerint ismerte a hangokat, csallóhatatlan biztonsággal nevezte néven őket, háttal a zongorának, több hangot is egyszerre. Később a hangnemek felismerése sem okozott gondot; ezen a felvételi vizsgán pedig Koessler tanár úr, Herzfeld tanár úr és Mihailovich igazgató úr ámulva tapasztalták, hogy ha mind a tizenkét hangot leütik összevissza, gondolkodás nélkül nevükön nevezi őket. A vizsgáztató zeneszerző tanároknak ez jobban imponált, mint *A Duna folyása*, a valcer meg a többi kompozíció.

Mihailovich igazgató nem győzte mama kezét szorongatni, melegen gratulálva fia bámulatos hallásához. Ilyen zenei hallás még nem volt ebben az épületben - mondta. Liszt elnök úré lehetett talán ilyen, de már Wagneré nem, mert arról köztudomású, hogy bár igen jó relatív hallása volt, de abszolút hallásról, még hozzá ilyen „rendkívüli abszolút hallás”-ról nála beszélni sem lehetett. Koessler János figyelmét Thomán hívta fel Bartókra. Ő küldte hozzá ajánló sorokkal, és személyesen is sokat beszélt róla. A felvételi vizsgát tehát már megelőzte Bartók híre. De Thomán, midőn nagy reményű tanítványát a zeneszerzéstani főszakra küldte, még nem is sejtette, hogy egykor majd éppen a zeneszerző Bartók homályosítja el a zongorista Bartókot.

Az intézetben egyelőre nem tudták, nem sejtették, milyen komponistatehetség rejtőzik e falak között. Csak mint kiváló zongoravirtuózt ismerték és bámulták Bartók Bélát ifjúkori évfolyamtársai. Thomán maga is csak azért küldte őt zeneszerzéstani órákra, mert Thomán azok közé a ritka zongoristapedagógusok közé tartozott, akik nemcsak zongorázni, de muzsikálni tanítják növendékeiket, ez pedig egyedül csak úgy lehetséges, ha a tanuló nemcsak saját hangszerét, annak technikáját, irodalmát, sajátosságait ismeri, hanem az összes hangszerekeit. A zene egész birodalmát s nemcsak egyes tartományait kell ismernie a jó zongoristának. Ezért Bartók is, Dohnányi is iratkozzanak csak be Koesslerhez zeneszerzéstanira.

Ekkor még nemigen lehetett sejtetni, mi lesz ebből.

Maga Bartók azonban nemcsak sejtette, de tudta is, hogy mit miért kell tanulnia. Hamarosan rájött arra is, hogy míg a zeneszerző Koessleről csak technikát tanul, a kontrapunkt (az ellenpont), a hangszerelés, a partitúraelemzés, a szerkesztés technikáját, addig a „technikus” a zongorista Thomántól éppen mint zeneszerző kap hasznos útvalót. Lelkét, szellemét Koessler teljesen hidegen hagyta. Hogy unta volna, azt nem lehet állítani, hiszen fontos, nélkülözhetetlen dolgokat tanult tőle, de Thomán lelkesítette, inspirálta, önbizalmát erősítette.

Egyik „szerzés”-órára szonátatételt vitt Koesslernek. Szép lassú tétel volt, neki legalábbis nagyon tetszett. Koesslernek kevésbé.

- Egy Adagióban szerelemnek kell lennie - jelentette ki a szakállas professzor. - Ebben az Adagióban nincsen semmi szerelem. Aki adagiókat akar komponálni, annak előbb mindenfélét át kell élnie. Szerelmet, csalódást, fájdalmat, elragadtatást.

A növendék különvéleményt jelentett be.

- Herr Professor, én nem hiszem, hogy az élmények befolyásolhatják a kompozíciók minéműségét - mondta a tizenkilenc éves ifjú.

E dialógus fordított szereposztásban talán valószerűbbnek hatna. De így hangzott el. Mert már akkor is az volt a véleménye, hogy a homályos ösztönélet nem elegendő egy műalkotás szigorú belső szerkezetének megtervezéséhez.

Júniusban volt a vizsga. Mind a kettő. Kitűnőt kapott zongorából is, zeneszerzésből is. Szeptemberben meg mindkét főtanészék tanára a második osztályba vette fel, de zeneszerzésből ugrott egy évet, s így most harmadikból vizsgázott. Tandíjmentességen kívül még külön 300 korona tanulmányi segélyben is részesítették.

Az akadémia összes tanára felfigyelt rá, nyilvános növendékhangversenyen is szerepelt, maga Thomán kísérte őt a második zongorán. Beethoven *c-moll zongoraversenyét* játszotta. Növendékek, tanárok, mindenki megállapította róla, hogy Dohnányi távozása óta az intézet legjobb zongoristája.

Zeneszerzésről egyelőre szó sem volt. Nem az „élmény” hiányzott, amelynek Koessler olyan nagy jelentőséget tulajdonított, hanem az inspiráció, amit éppen Koesslernél hiába keresett.

Szorgalmasan tanulmányozta Wagnert, aki érdekelte, ám nem inspirálta. De foglalkozni kellett vele, hiszen mindenki vele foglalkozott. Valóságos Wagner-láz uralkodott az egész világon.

A Wagner-tűzet valamikor Liszt Ferenc gyújtotta meg Weimarban. Azóta az egész világ lángra lobbant tőle. Két muzsikus-apostol hirdeti világszerte a Wagner-vallást, Gustav Mahler és a magyar származású nagy karmester, Richter János, mindketten Wagner tanítványai.

Magyarországon már sokallják is a nagy Wagner-kultuszt, a parlamentben Eötvös Károly dörögdelmes szónoklatban kel ki ellene, a magyar zene „érdekében”. Nem sokat használ vele a magyar zenének. Messze még az idő, amikor a nyugati műveltség ellen magyar műveltséggel lehet harcolni, nyugati jó zene ellen még jobb magyar zenével. De műveltség ellen műveletlenséggel, még ha az a műveletlenség piros-fehér-zöld színt visel is, vagyis a hazafiság külső mezével álcázza magát, nem lehet csatát nyerni.

Bartók Béla ekkor még csak a zeneszerzéstani III. akadémiai osztályát végzi, Wagnert tanulmányozza, Chopin etűdjeit gyakorolja, Kodály Zoltán Eötvös-kollégista bölcsészhallgató pedig éppen az imént iratkozott be Koessler professzor úrhoz az első osztályba. Még nincs itt az ideje annak, hogy a magyar zene versenyre keljen a nyugati zenével.

A tanult és művelt pesti muzsikuskok Wagnerért és Brahmsért rajonganak, idegeneket utánoznak, akárcsak az építészek, akiknek buzgalmából napról napra épül, terebélyesedik a főváros, ízléstelen bérházai lomha igyekezettel utánozzák Bécs neobarokk kőkolosszusait, mímelik az olasz reneszánszt.

Már az első akadémiai tanulmányév rosszul kezdődött. Október van, s máris megbetegedett. A szállásadó háziasszony sürgősen Pestre hívja a mamát.

Mama professzort hívat, Ángyán Bélát, aki azt javasolja, hogy a beteg mondjon le a zenei pályáról, legyen például jogász, a jogi tanulmányok nem ily fárasztóak. Mama titokban fia arcát lesi, s szokatlan jelenséget észlel azon. Könnyeket.

Mit lehetne tenni?

Szerencsére megérkezik Thomán tanár úr beteglátogatóba. Hallja, mit javasol az orvos-professzor, eltiltja Bartók Bélát a zenétől. Udvarias mosollyal ezt mondja:

- Kedves professzor úr, tiltson el egy halat a víztől. Az eredmény nem kétséges.

A két professzor, az orvos meg a muzsikus hamarosan megértik egymást. Ángyán ekkor azt tanácsolja - vigyék haza a beteget Pozsonyba, és gyógyulása után Budán keressenek megfelelő lakást számára, ahol jobb a levegő.

Így is történt.

A második akadémiai év még rosszabbul indult. Nyár végén súlyosan megbetegedett. A pozsonyi kezelőorvos, dr. Vámosy István már lemondott róla: bárhová is viszik a beteget, élete nem menthető többé.

A kétségbeesett mama ekkor egy tüdőspecialistához fordul, dr. Pávai-Vajna Gáborhoz, aki a magaslati gyógyhelyet, Meránt javasolja.

Több sem kell mamának. Merán? Semmi akadály. Hiszen megvan még az a bizonyos életveszélyalap. A legutóbb önmagától kölcsönvett karinthiai pénzt azóta már kamatostul visszafizette. Jöhet az új segély. A meráni kölcsön.

Csaknem öt hónapot töltöttek Meránban. Hogy mama vele volt, jó is, meg rossz is. Jó, mert a gyógyulási folyamatot jelenléte gyorsította, de számunkra rossz, mert nem volt kivel levelezni, s így egyiküktől sem maradt fenn ebből az időből írásbeli adat. Semmit sem tudunk a meráni öt hónapról, így csak sejtésekre vagyunk utalva.

Azt azonban mindenesetre tudjuk, hogy mama meráni hadjárata teljes győzelemmel ért véget.

Dohnányi ezalatt a világhír útját járta. Az amerikai sajtó mint a világ tíz legjobb zongoristájának egyikét tartotta számon. Bemutatták egy szimfóniáját, tehát mint zeneszerző is elindult pályáján. Bartók viszont nem dolgozhatott semmit. Nem gyakorolt, nem komponált, nem tanult. De meggyógyult. Ez sem volt kis teljesítmény. A sikert nem egyedül érte el. Mamával osztozott benne.

Mire hazaért, az akadémia már a karácsonyi vakációt is elfeledtek. Vége felé járt a tanév, két hónap volt belőle hátra. Nem mert vizsgázni, bár a hátralevő két hónapban alaposan nekilátott a tanulásnak. Vesztett egy tanévet, de csak átmenetileg.

Szeptemberben a zongora főtanszakon ismét a harmadikba, zeneszerzésen pedig, mivel első évben két osztályt végzett, a negyedikbe iratkozott.

Még most sem komponált. Csak feladatokat készített, melyeket Koessler tanár úr ímmel-ámmal javíttatott, bírálgtatott.

Wagner és Brahms, Wagner és Brahms.

Szeretett volna a brahmsi stílustól szabadulni, de ez, Koessler közelében, aligha volt lehetséges. Brahms zenei nyelve olyan kötelező volt ezeken a szerzésórákon, mint a gimnáziumban a latin. Titkon holt nyelvnek tartotta ezt is, de véleményét nyilvánítani, nyíltan hirdetni tapintatlanság lett volna Koesslerrel szemben, aki mégiscsak tanára volt. Hallgatott hát, és kereste az új utat.

Akkoriban ismerkedett meg Richard Strauss *Imigyen szóla Zarathustra* című szimfonikus költeményével, amely óriási hatással volt rá. A lényeges az volt, hogy a holtpontról továbbjusson, még esetleges csalódások árán is, mint például Richard Strauss esetében. A hivatalos zenei körök és barátai felhördültek a *Zarathustra* hallatára. Elmeháborodott disszonanciák, értelmetlen zagyvaság - mondták Strauss művéről. De Bartókra úgy hatott, mint a villámcsapás. Végre valami új! Nem brahmsos! Hogy nem volna wagneres sem, azt nem lehet rá mondani, de legalább nem utánozza Wagnert, mint a többiek, hanem továbbhalad az általa megkezdett úton. Strauss hangszerelési technikája teljesen újszerű.

Rávetette magát Strauss partitúráira. Különösen a *Heldenleben* tetszett neki. Ezt a nehéz művet a zenekari partitúrából játszotta zongorán. Elkápráztatta vele tanárait. Hogy így lehessen ezt a bonyolult vezérkönyvet olvasni, s hogy a zongorából valaki teljes zenekari, mégpedig különleges nagyzenekari hatásokat tudjon kicsalni, ez szinte érthetetlen volt.

Híre futott a dolognak egészen a császárvárosig. Meg is hívták az ifjú pesti zeneakadémistát Bécsbe, játszana el a *Heldenleben*t az ottani szakembereknek. Maga Richard Strauss is hallott a vállalkozásról, de ideje nem engedte, hogy elmenjen a „Tonkünstlerverein” hangversenyére meghallgatni művét a magyar zongorista kitűnő előadásában.

Bartókra annyira hatott Strauss zenéje, hogy kétévi szünet után ismét komponálni kezdett, hamarosan túlszárnyalva inspirátorát.

Nem elégedett meg azzal, amit Strausstól tanult: a merész hangszereléssel, új zenekari hatásokkal, színekkel. Érezte, hogy ezek csak külsőségek. Formák, melyeket tartalommal kell megtölteni; ezt a tartalmat kereste.

Magyarországon ekkor éledt a nemzeti áramlat.

A magyarság zöme a függetlenség eszméjét nem adta fel a szabadságharc bukása után, még átmenetileg sem. A kiegyezés csak egy vékony főúri réteg megalkuvása volt csupán. A századfordulón nőttön-nőtt a nemzeti elnyomás elleni tiltakozás, amely többek között az osztrák-magyar közös ezredekben a német vezényleti nyelv eltörlését követelte.

A nemzeti mozgalom - melyhez az ifjú Bartók is lelkesen csatlakozott - a művészeti életben is éreztette hatását.

Zenében is sajátosan magyart kell teremteni!

A népzenet kell tanulmányozni, s azt felöltöztetni, de nem akárhogyan, hanem a Richard Strauss-i ragyogó köntösbe.

Amit akkor népzeneinek lehetett nevezni, azt alaposan áttanulmányozta. Nem tartott soká, ismerte úgyis.

Adva volt tehát a forma: Strauss. A tartalom: magyarság. Mi legyen a mondanivaló? Ki legyen a hős?

Miről, kiről lehetett az ifjú Bartóknak mondanivalója a század első éveiben?

Ki másról, mint Kossuthról?

Társaságba nem szeretett járni. Csak Thománéknál érezte jól magát. Itt mindig találkozott számára érdekes emberekkel. Akkor is, ha történetesen egyetlen külföldi híres művész sem volt Pesten.

Egy ilyen zeneesten találkozott újra régi barátjával, gyerekkori eszményképével, Dohnányival, aki mint immár külföldi híresség látogatott haza.

Eleinte keveset beszéltek, inkább zongoráztak. Dohnányi Brahmsot játszott, Bartók a *Heldenlebens*. Mégpedig nem is partitúrából, hanem már kotta nélkül, mint egy modern, virtuóz zongoradarabot. Dohnányi álmélkodva hallgatta. De nem szólt egy szót sem.

Egy feltűnően szép szemű, okos asszony ült Thomán mellett, aki megkérdezte Dohnányitól, hogy tetszett, amit hallott.

- Érdekes mű - vonogatta vállát Dohnányi.

- Hát még a zongorista! - lelkesedett a hölgy. - Senki a világon ezt így el nem tudná játszani. Maga Strauss sem.

- Persze hogy nem! - nevetett Dohnányi. - Hiszen Strauss egyáltalán nem tud zongorázni. A világ összes hangszerein játszik, kivéve a zongorát.

Thomán elővette a vasárnapi újságot, és egy cikket olvasott föl. Kern Aurél, a híres zenekritikus a Zeneakadémia bezárását követelte a cikkben, mivelhogy ott minden tanár német.

Bartók már olvasta a cikket, s most kötelességének érezte, hogy a Zeneakadémia védelmére keljen.

- A Zeneakadémiára csak az jár, aki akar. Ellenben az osztrák hadseregbe mindenkit belekényszerítenek, s mindenkire ráerőszakolják a német nyelvet, a német vezényszót. Ezen kellene változtatni! A mi Zeneakadémiánkat pedig csak hagyják békében!

Dohnányi hűvös mosollyal hallgatta Bartók indulatos kitörését.

- Nekem teljesen mindegy - jelentette ki elegánsan -, milyen a vezényszó a hadseregben, német-e vagy magyar - és kecses könnyel gyújtott rá egy angol cigarettára, melyet aranytárcájából vett elő.

Bartók riadtan meredt egykori legkedvesebb barátjára. Egyszerre hihetetlenül messze érezte Dohnányit magától.

- A zenében is ki kellene harcolni a magyar vezényszót - jelentette ki váratlanul a szép szemű hölgy Thomán mellett.

- Zongorázzék valamit, kedves Emma - szólt hozzá gyorsan Thomán, mert attól tartott, Bartók és Dohnányi között heves vita támad, ha el nem tereli a szót zenei témára.

Az Emmának szólított hölgy rögtön megértette, miről van szó, máris felállt, s a zongorához ült. Mielőtt ujjait a billentyűkre helyezte volna, pajkosan Dohnányira mutatott.

- Nem Dohnányinak, Bartóknak játszom - s már el is kezdte, mosolyogva, szelíden. Egy saját szerzeményű gyermekdalát adta elő. Bartókot nagyon érdekelte az egyszerű, formás, magyaros hangvételű kis zongoradarab.

Thomán megdicsérte a játékost is, művét is.

- Csak egy kis improvizációféle - szerénykedett Emma. - Sajnos, a kontrapunktot nem tudom - és Bartókhoz fordulva kijelentette: - Magától fogok ellenponttant tanulni.

Bartók már előbb felállt, hogy a zongora elé kerülve, jobban lássa a játszó kezét, most néma meghajlással fogadta el az ajánlatot.

A vendégek nemsokára elszéledtek, csak Bartók maradt még tanára külön kérésére.

- Tulajdonképpen a nevét sem tudom - mondta Bartók Thománnak. - Csak a keresztnévét hallottam: Emma.

- Gruberné Sándor Emma - világosította fel Thomán. - A legokosabb nő, akivel életemben találkoztam. És kitűnő zongorista - tette hozzá mint legfontosabbat.

- Szép szeme van - mondta váratlanul Bartók. Thomán csodálkozva tekintett rá, nem szokta meg zárkózott modorú tanítványától az efféle kijelentéseket.

Emmát nem nehéz tanítani. Félmondatokból is megért mindent, alig kell valamit magyarázni. Úgy tudja már a kontrapunktot, Koessler tanár úr sem jobban. Minden érdeklő, ami a zenével kapcsolatos, de legjobban Bartók művei... Hallani, ismerni akarja valamennyit. Az órának több mint fele rendszerint azzal telik el, hogy Bartóknak saját műveit kell előadnia Emma zongoráján.

Bartókot meglepi, hogy Emma nemcsak azt mondja meg, ha valami tetszik neki, azt is részletesen ki tudja fejteni, miért tetszik, és miért jó, amit dicsér.

Van egy zongoradarabja, *Ábránd* a címe. Emmának szánta. De nem írta még rá az ajánlást, előbb megvárja, mit szól hozzá.

- Valamennyi zongoraműve között ez tetszik nekem legjobban - jelenti ki Emma, midőn az *Ábrándot* először hallja.

No, akkor jól van. Jöhet az ajánlás.

Emma nemsokára játssza a darabot az egyik órán. Kopognak. Dohnányi lép be.

- Mi volt ez, Emma, amit játszott? Nem ismerem.

- Találja ki! - nevet Emma, s gyorsan eldugja a kéziratot, hogy Dohnányi ne nézhesse meg. - Találja ki a szerző nevét!

Dohnányi nyugtalanul jár föl és alá. Tűnődik, aztán megáll.

- Megvan! - üt a homlokára. - Ez a darab vagy Strausstól, vagy Bartóktól való. Szép darab, de hóbotos - s kezét nyújtja Bartók felé.

- Nekem nagyon tetszik - jelenti ki Emma sértődötten.

- Straussosnak találod? - kérdezi Bartók. - Thomán tanár úr azt mondta rá, hogy brahmsos.

- Talán inkább modernizált Csajkovszkij - gúnyolódik Dohnányi.

Emma asszony kivédte a malíciát:

- Eljátszottam tegnap Herzfeld tanár úrnak. Őt Lisztre emlékeztette. Másvalaki meg wagneresnek érezte. Egyiknek sincs igaza.

- Furcsa darab - ismeri be Bartók, s gyorsan másról kezd beszélni.

Az év végi bizonyítvány azzal a meglepetéssel szolgált, hogy Bartók Béla kettest kapott zeneszerzéstárból. A kettős nem éppen rossz osztályzat, de nem is a legjobb, egy fokkal gyengébb az egyesnél.

Úgy, tehát ő másodrendű zeneszerző volna? Hm. Ezen érdemes elgondolkodni. El is gondolkodott, de el nem keseredett rajta. Évekkel később is mindig azzal vigasztalta tanítványait, ha azok elégedetlenkedtek osztályzataik miatt, hogy nem kell búsulni, bizony ő is csak kettesre tudott levizsgázni zeneszerzéstől, s lám, mégis vitte valamire.

Tehát zeneszerzésből kettes?...

Pedig akkor már nem egy kompozíció kéziratát őrizte albérleti szobájának íróasztalában. Olyan rosszak volnának ezek? Vagy ami még ennél is lesújtóbb, olyan másodrendűek? Hogy csak kettest érdemeltek?

Itt van például ez a négy dal énekhangra zongorakísérettel, Pósa Lajos verseire. Koesslernek nem tetszik. Koessler inkább a szimfóniát volt hajlandó elismerni.

Aztán a négy zongoradarab. Első közülük az *Ábránd*. Mennyire tetszett Emmának! Azért is ajánlotta neki.

A második *Ábrándot* a szép, szőke Jurkovich Irminek ajánlotta. Régi, kedves nagyszentmiklósi kis pajtása, hogy örült a neki ajánlott zongoradarabnak! Egész ügyesen tudta játszani, ha nem is olyan tehetségesen, mint Emma.

Balkezes etűd Thomán Istvánnak ajánlva. Zongorista legyen a talpán, aki le tudja játszani. Thomán tanár úr csak a legjobb tanítványainak adja fel ezt a nagyon nehéz darabot. Legtöbben alig tudják elolvasni a kéziratot, csak úgy feketélik a kottapapír a sok tizenhatodtól, harminckettedtől. Amellett igazán egészen formás kis mű, nemcsak virtuózkészség kell hozzá, hanem muzikalitás és elmélyedés is. Thomán el volt tőle ragadtatva.

A *Scherzót* Dohnányinak ajánlotta. Meg is érdemli, remekül játssza, jobban, mint ő maga.

Koessler tanár úrnak nem ajánlott semmit, hogy miért nem, maga sem tudja. Eszébe sem jutott, talán mert nem is igen szokott rá gondolni, főleg komponálás közben nem, legfeljebb az órákon, mikor jelen van.

Készült a *Kossuth-szimfónia* is. Sok tétele lesz, egyelőre csak a zongorakivonat készült el.

Első rapszódia. Ez is csak zongorára van meg, de azzal a tervvel foglalkozik, hogy újraírja az egész zenekarra és zongorára. Olyan, mintha Liszt Ferenc *XXI. rapszódia*-ja lenne, valamennyi közt a legértettebb. Lám, a romantikus Lisztől itt szinte észrevétlen az átmenet a romantikus Bartókhoz. De Koessler tanár úr csak a múltat visszavágó, terméketlen sóvárgásban kimerülő utóromantikus Brahmsot tartja az egyedül üdvözítő útnak. Aki erről az útról letér, az magára vessen, ha utoléri az isteni igazságszolgáltatás büntető keze. Jól van, igaz, Brahms is írt *Magyar táncokat*, de ezek csak epizódok a nagy brahmsi életműben, kis részletek, kiruccanások.

- Nem lehet egy egész estén át tájszólásban muzsikálni - jelentette ki Koessler János.

Koessler tanár úr ugyanis zenei tájszólásnak tartotta a magyar zenét.

Koessler tanár urat idegesítette a magyar zene. De a sok tüntetés is az utcán. Mert mostanában minduntalan tüntettek a gyerekek. Legalábbis a professzor úr gyerekeknek tartotta és nevezte a tüntetőket.

Pedig akadtak köztük egészen öreg emberek is. Volt negyvennyolcas honvédek, nagy idők tanúi.

De hát miért viselkednek ilyen gyerekesen? Koessler professzor úr sehogy sem tudta megérteni, mit akarnak. A német tábornokok ragaszkodnak a német vezényszóhoz a közös hadseregben. Hát aztán? Nincs joguk hozzá? Olyan fontos dolog az, hogy milyen nyelven mondják ki azt, hogy „rückwärts” vagy azt, hogy „vorwärts”?

Herr Bartók a leggyerekesebb valamennyiük között. Most meg zsinóros magyar ruhában jár az órákra. Alig figyel rá. Az ablakon át lebámul az utcára, íme, már le is szalad.

Csatlakozik a tüntetőkhöz.

A Sugár út feketéllik a tömegtől. Kiáltoznak, énekelnek. Ott egy csapat Kossuth-szakállas öregúr. A fiatalok éljenzik őket, egészen berekedtek már a sok kiáltozástól. És milyen hamisan énekelnek! Ha más nem, ez kellene, hogy észre térítse a kis Bartókot, akinek különben egészen jó füle van. S most meg se hallja a hamis hangokat, maga is torkaszakadtából énekel.

Katonazenekart vezényeltek ki. Ez legalább a „Gott erhalté”-t játssza. Az ifjúság veszettül tüntet ellene. Ni, hogy hadonásznak! Ott megy Kodály is, az a pompás hallású második, az egyetlen, akinek tavaly kitűnőt adott zeneszerzéstanból. Lám, ez is.

„Le a Habsburgokkal!” - ordít ezer torok egyszerre, mintha egyetlen sokfejű sárkány volna. Fiatal, érces hangok, most egyáltalán nem is rekedtek.

És énekelni kezdenek.

A *Himnusz*t. Tisztán, pontosan intonálnak, egyetlen hamis hangot nem lehet hallani. Bartók is énekel. Amott Kodály. Jó messze egymástól. Nem osztálytársak, nem is ismerik egymást, de egyformán gyerekesen viselkednek.

Koessler professzor úr elmosolyodik. Alapjában véve jót mulat az egészen. Az óra elmarad, haza lehet menni ebédelni.

A felvonulást a rendőrség betiltotta. Gott sei Dank, most legalább majd csönd lesz, s a gyerekek figyelni fognak a zeneszerzéstan-órákon.

De nem figyelnek most sem. Álmosak, majd leragad a szemük. Persze, hiszen ezek a Lausbubok az éjjel ki vonultak a honvédszoborhoz, hallotta reggel Koessler tanár úr a portástól. Na, akkor ma megint nem lesz óra!

Mikor lesz már végre rend?

A Pester Lloyd leköszölte a chlopyi hadparancs teljes szövegét, Ferenc József császár és király beszédét, melyben „nem adja föl a jogokat”.

A Zeneakadémia növendékei elolvasták a Pester Lloydot. Már akik tudtak németül. Mert a hadparancs természetesen németül utasította vissza a magyar követeléseket.

A Kerepesi úton hatalmas tömeg gyülekezett. Diákok. Komor arccal, némán, fekete ruhában, fekete zászlókkal, szép rendben, csatasorban vonultak ki a Kerepesi temetőbe, Kossuth Lajos sírjához.

Sokáig álltak a sír körül, némán, mozdulatlanul, meghajtott zászlókkal. Ha nem lettek volna olyan mérhetetlenül sokan, szoborcsoporthozként hatottak volna.

Még mikor az eső megeredt, akkor sem mozdult senki.

És elkészült a Kossuth-szimfónia.

HÓDOLAT LISZTNEK

Liszt... Hogy szeretné szeretni, de ez nem sikerül! Ismeretségük a *Spanyol rapszódia*val kezdődött. Még Nagyszöllösön tanulta meg, játszotta is ünnepélyen, sikerrel. Az átlagközönség mindig jobban lelkesedett a *Spanyol rapszódia*ért, mint a Beethoven-szonátáért. Ha Lisztet játszott, megfigyelhette játék közben a hatást, melyet a hallgatóságra gyakorol. Igaz, a Beethoven-szonátánál elfeledkezik a közönségről.

Liszt... Gyönyörűen cizellált doboz, amelyet kulccsal zártak be. Mi lehet benne? Még nem tudja. A cifra díszítés nem sok jót ígér. Tartalma is ilyen hivalkodó? Vagy talán nincs is benne semmi? Üres volna belül? Nem, ez lehetetlen. Hol a kulcsa? Meg kell nézni, mi van a túlon túl tetszetős külső mögött. Hiszen a harmonizálás és fogalmazás fanyar különösége üres csillogásnál jóval többet sejtet.

Itt az akadémián tulajdonképpen senki sem szereti Liszt zenéjét. Mély tisztelettel emlegetik az intézet nemrégien elhunyt első elnökét, de tanítványain, Thomán Istvánon, Juhász Aladáron, Szendy Árpádon kívül hideg közönyt árul el a hangja mindazoknak, akik e nevet kiejtik: Liszt Ferenc. Az általános hódolat csupán a világhírű előadóművész nevének szól, nem az alkotónak.

Koessler professzor úr ki sem ejti Liszt nevét, s ha ezt mások teszik meg jelenlétében, bágyadtán legyint. Persze, hiszen köztudomású dolog, hogy Brahms tájékozva szidta Liszt zenéjét, s egyszerűen szemétdombra javasolta a *Dante-szimfóniát*. Ki merne itt szembeszállni a brahmsi kinyilatkoztatással? Koessler professzor úr semmi esetre sem.

Hanem azért jó volt játszani a *Spanyol rapszódia*t. Neki magának is tetszett, nemcsak a pesti növendékhangverseny közönségének. Az ember lemérhette erejét ezen a darabon, bebizonyíthatta, hogy tud zongorázni.

Hogy Liszt milyen nagy zongorista volt, elárulják zongoradarabjai. A *Tannhäuser-nyitány* Liszt-átíratát például senki nem tudja lejátszani. Még Dohnányi sem. Csak ő. Igaz, hogy rengeteget gyakorolta, többet, mint amennyit egy ilyen átíratféle megér. De hát kíváncsi volt rá, tud-e úgy zongorázni, ahogyan Liszt tudhatott. Valószínűleg nem, mert még ha megtanulta is, Lisztnek bizonyára nem esett ilyen nehezére e művet eljátszani, mint neki. Valószínű, hogy ereje is, keze is nagyobb volt.

A magyar rapszódiaiból is kitűnik, mily pompás zongorista lehetett. Műveinek még jobban lehet hinni, mint a fültanúknak, akik emlékeznek játékára.

Magyar rapszódiaik...

Úgy illene, hogy közel érezze őket magához. Megtanulta valamennyit, s nemcsak technikailag tanulmányozta őket, elmélyedt bennük, mint a Beethoven-szonátákban; kötelességének érezte ezt, hiszen a nagy szerző maga írta oda, hogy magyar rapszódia. De hát... de hát nem lehet letagadni, hogy nem valami sikerült alkotások. Talán éppen ez az oka annak, hogy olyan elterjedtek és megbecsültek. Kétségtelen, hogy virtuóz zongoraművek, de nagyjából mégis csupa sablon, nincs elegendő tartalom a szemet-fület kápráztató futamok csillogása mögött; olyan, mint azoknak a főuraknak világa, kik a cigányzenét hozták elébe mint egyetlen létező magyar muzsikát. Cigányzene, néha még olasszal keverve, mint például a *VI. magyar rapszódia*. Formailag néha valóságos konglomerátum, például a XII. Pedig a megformálásban mutatkozik meg az igazi művész.

Sokan mondják Lisztre, hogy unalmas. Van is benne valami. Majdnem minden művében jelentkezik ezek az egy mintára menő ismétlődések. Érthetetlen. Ilyen nagy lángész, aki jó néhány művével árulta el, hogy kisujjában van a megformálás művészete, hogyan követhet el mégis olykor formai tökéletlenségeket? Ilyen formátlanságok ezek az unos-untalan ismétlődések, ezek a Liszt-féle szekvenciák.

Nem tudott belenyugodni abba, hogy nem szereti eléggé Lisztet. Miért van az, hogy amíg Richard Strauss *Zarathustrája* egy csapásra meghódította, addig Liszttel kapcsolatban ez a folyamat ilyen nehezen megy, még erőlködni is kell hozzá?

Pedig érezte, hogy nem igazságos. A mérlegnek valahol, valahogyan másként kellene billennie. Nem Strauss javára. Hiszen Strauss tulajdonképpen Liszt hatása következtében kezd szimfonikus költeményeket írni, Liszt utat tört előtte e téren is, mégpedig szélesebb és járhatóbb utat, mint valaha Berlioz.

Ezek a bosszantó szekvenciák ugyan előfordulnak Liszt szimfonikus költeményeiben is, akárcsak a rapszódiaikban, ha nem is olyan sűrűn, de hangszerelve sokkal színesebbnek hatnak, mint zongorán, alig lehet észrevenni, hogy szekvenciák.

Ugyanakkor merészen új, izgalmas dolgok is vannak Liszt szimfonikus költeményeiben. Megjelenésükkor merészebbek és újabbak lehettek, mint most a *Zarathustra*.

Talán többet mond Liszt, mint Strauss a szimfonikus költeményekben, ha nem is olyan frappánsan fejezi ki magát?

Meg kell szeretnie Lisztet mindenképpen, semmi fáradtság nem sok érte!

Elővette a *h-moll szonátát*.

Milyen hosszú zongoradarab! És milyen fárasztó! Nehéz! Többször is végigjátszotta, sehogy sem tudott vele megbarátkozni. Pedig hallotta egyszer Dohnányitól, de akkor sem talált benne semmi különöset. Most sem.

De azért megtanulta. Figyelmesen és becsülettel dolgozott rajta, keményen, mintha valami életbe vágóan fontos dolog függne attól, hogy jól játssza.

Jól is játszotta, kifogástalanul, technikai tökélyel. De ez nem az igazi. Azt kell elérni, hogy úgy játssza, hogy közben minden egyébről megfeledkezzék, megálljon az idő, és ő semmi mást ne érezzen, csak ezt a *h-moll szonátát*, semmi másra ne gondoljon, csak Lisztre.

De ez bizony nem volt így. Amíg a hosszú művet tanulta, játszotta, figyelme elkalandozott, közben mindenféle egyébre is gondolt, például arra, hogy Beethoven soha le nem írt egyetlen bágyadt taktust, minden műve maga a formai tökéletesség.

A formai tökéletlenségbe nem lehet még formateremtést, forradalmi újítást belemagyarázni.

De egyszerre csak, hirtelen arra döbrent rá, hogy a formák szétfeszítése sem mindig formátlanság.

Ez például nem formátlan.

Nem. Ez az egyedülállóan hosszú egytételes zongoraszonáta egyáltalán nem formátlan. Sőt ha vadonatúj formában jelentkezik is, mindjárt tökéletes. Mennél többet foglalkozik vele, annál tökéletesebbnek látja.

Keresi az újat, de rá is talál.

Ismerkedett a művel, egyre inkább izgatta. Már nem kellett erőlködni, hogy szeresse. Mert megértette.

Úgy látszik, az új zenét, az igazán jót meg kell szokni előbb, hogy az ember megszeresse.

Ő is olyan zenét ír majd, amelyet előbb meg kell szokni, hogy az emberek aztán megszerethessék.

Talán vele is úgy járnak majd a muzsikuskok, hogy csak nagy fáradtság árán jutnak el megértéséhez.

Vajon akad-e majd olyan muzsikusk, aki annyit fárad érte, mint ő most Lisztért?

Érdekes, hogy első látásra milyen formátlannak tűnt ez a Liszt-szonáta. Persze ha Bach végtelen szigorúságú monumentális építményeihez hasonlítjuk. De nem tűnik-e formátlannak a legszebb Shakespeare-dráma is, ha Szophoklészszel vetjük egybe?

A romantikus zeneszerzők gyakran élnek vissza a romantikus szabadsággal. Fölösleges ismétlésekbe bocsátkoznak, hosszadalmas fecsegésekbe bonyolódnak. Még az ilyen nagy zeneszerző is, mint például Brahms, hányszor ismétel fölöslegesen egy-egy motívumot. Beethoven pontosan annyszor mond el mindent, ahányszor kell, mindig másként, minden alkalommal úgy, ahogy a pillanatnyi helyzet megkívánja. A Beethoven-szimfóniákat nem lehet megunni. Midőn a zenekar befejez egy tételt, az ember, mint szép álomból, úgy ébred fel hirtelen, szinte sajnálja, hogy az álom véget ért.

Liszt *h-moll* szonátája nem hasonlítható a „brahmsi unalomhoz”, de még Schubert hosszadalmasságához sem, amelyet Schumann „isteni hosszadalmasságnak” (Göttliche Lángének) nevez. Schubertet nem ez a ködös meghatározással isteninek nevezett jellemvonás teszi ellenállhatatlanná, hanem az ifjúság varázsa, a fiatal zseni „egyszerre mindent” elmondani akarása, forró közlési vágya.

Nem, a *h-moll* szonáta más! Liszt, az érett férfi, ebben nem akar egyszerre mindent elmondani, mint az ifjú Schubert. De nem is ismétel fölöslegesen dallamokat, mint Brahms. És most már látta, hogy itt minden a helyén van. A *h-moll* szonáta hosszú, de nem hosszadalmas. Unalmas sem volt tulajdonképpen, még első hallásra sem, amikor még nemigen értette az ember...

Egy teljes drámát mond el benne a költő. A dráma előkészítése, kibontása, krízise, feloldása időt igényel. Nem lehet elhamarkodni semmit. A nagy feszültségeket közbe-közbe átmenetileg fel kell oldani megkönnyebbülést okozó epizódokkal, hogy utána annál nagyobb erővel robbanjon a feltartóztathatatlanul hömpölygő szenvedély.

Nem így formál-e Shakespeare is? Lám, a *Hamlet*ben a dráma végkifejlete előtt ott van kis lélegzetvételnél pihenőnek a sírásó jelenet. Ilyen jelenet nem is egy van a *h-moll* szonátában. Egyik sem gyengíti, inkább erősíti a drámát, előreviszi a cselekményt. Persze hogy különvéve banálisnak látszik a kidolgozórészbe közbevetett *Fisz-dúr andante* édessége. Persze hogy a főtémából alakított melléktéma is szentimentálisnak hat, ha nem a teljes egészbe beágyazva nézzük. A háromkettődes átvezető rész meg egyszerűen üresnek tűnik, mint valami felvonulás.

De nézzük forma szempontjából az egészet. Maga az abszolút tökéletesség. Formailag ennél tökéletesebb egészet alkotni aligha lehet. És ebben a tökéletesre csiszolt formában forradalmian újat mond a költő.

Játszotta, tanulta, álmodozta, dübörögte a *h-moll* szonátát, s már nem gondolt semmi másra. Csak Liszt volt és ő, senki és semmi más. Teljesen eggyé vált a művel. Előadó és alkotó mintha nem is lett volna két különálló ember.

Megismerte. Megszokta. Megszerette.

Tizenöt évvel halála után valaki végre megértette Lisztet.

Lisztet csakis olyan zongorista érthette meg első ízben és igazán, aki maga is alkotó művész, és aki képes a jövőbe pillantani, akárcsak Liszt, messzebbre látni a kornál, amelyben él.

Ami Lisztben formai tökéletesség, az már forradalmi újítás is nála, tehát a tradicionális formák apostolának, Brahmsnak szemében elvetendő anarchizmus.

Lehet-e akkor Brahms apostolának, magyarországi helytartójának, Koessler professzor úrnak Lisztről beszélni?

Játssza el neki a *h-moll szonátát* úgy, ahogy előtte senki még nem értelmezte, úgy ahogy az meg van írva?

Megpróbálja.

Koessler tanár úrnak, másnak is.

1901. október 21.

Liszt születésének kilencvenedik évfordulója.

A Zeneakadémia ez évi első nyilvános növendékhangversenye. E hangversenynek első száma: Bartók Béla, Thomán István növendéke Liszt *h-moll szonátáját* adja elő.

A magyar zene történetében nevezetes dátum. Nemcsak azért, mert a zongorista Bartók első nagy sikere, hanem mert Liszt korszakalkotóan forradalmi zongora művének, a *h-moll szonátának* első kongeniális interpretálása.

Közönség és sajtó lelkesen ünnepli a zongoristát.

De nemcsak őt fedezik fel, hanem Lisztet is.

Még nem mindenki, de már néhányan. A szakmabeliek közül egyesek, akik eddig csupán a magyar rapszodiák virtuóz és világhírű zongorista szerzőjét ünnepelték, most kezdenek rádöbbsenni, hogy voltaképpen ki is az a Liszt Ferenc.

A költő Liszt, az alkotó Liszt, az igazi Liszt Ferenc szinte egy napon és egyszerre születik meg a zongorista Bartókkal.

1901. október 21-én, Budapesten.

KINCSKERESŐK

Nemcsak a *h-moll szonátával* hódolt Lisztnek. Hanem saját művével is, az *I. rapszódia*val. Midőn a kézirat elkészült, ezt írta rá: Op. 1.

Első mű. Ezzel mintegy érvénytelenítette mindazt amit addig komponált. Ő maga innét számítja magát zeneszerzőnek, az *I. rapszodiától*.

Minden nagy zeneszerző elindul valahonnét, valakitől. Beethoven ifjúkori művein Mozart hatása érződik, Schubert korai alkotásain Beethovené, a zenei reformer Debussy élete végéig alig tud szabadulni Liszt és César Franck hatása alól.

Azt hinné az ember, hogy Bartóknak Richard Strauss a közvetlen zenei elődje, hiszen ő maga írja róla, hogy „villámcsapásszerűen” hatott rá, s ragadta ki alkotói stagnálásából.

Nos, mit látunk mindebből az *I. rapszodiánál*, melytől saját alkotómunkásságának kezdetét számítja?

Ebben a rapszodiában alig észlelhető a strausszi „villámcsapás”. Néhány hangszerelési iskolapéldán kívül szinte teljesen elenyésczik a strausszi varázslat. Hogy Bartók Strauss követője lenne? Ennek még ebben a fiataalkori Opus 1-ben sem leljük nyomát, erről már ekkor, 1904-ben sem lehet szó. Nem, Bartók nem Strauss zenei utódja, hanem sokkal inkább Liszté. A Liszt-rapszodiák gyermeke e mű, olyan gyermek, aki nemcsak követi, tiszteli, szereti apját, hanem rehabilitálja ennek még tévedéseit is. Mert ez a Bartók-féle Opus 1. a legjobb Liszt-rapszódia. Benne valósul meg minden, ami Lisztnél még csak álom, törekvés, igyekezet, ez a zongorarapszódia valóban magyar, ha az igazi népzene ekkor még nem is érezteti, mert nem is éreztetheti benne hatását, de magyar hangulatában, őszinteségében, hangvételének komolyságában, annak igazolásában, hogy van magyar zene, nem cigányos, nem idegen, nem cifra, hanem egyszerű, és mégis sokrétű. Aki írta, virtuóz, nagy zongorista, akárcsak Liszt volt.

Hol van az *I. rapszódia* már Strausstól?! A huszonhárom éves Bartókot mérföldes távolságok választják el a nem is olyan régen még villámcsapásszerűen reá ható hajdani eszményképtől.

Annál közelebb kerülnek egymáshoz Liszttel, aki sohasem hatott rá villámcsapásként; ellenkezőleg, eleinte idegenkedett tőle, csak nagy fáradtsággal tudta megismerni, megszokni és megszeretni, de vérében, idegeiben, szívében, lelkében élt Liszt, akkor is hasonlított hozzá, ha nem utánozta, ha nem vett át tőle semmit.

A kézirat első oldalára azt is odaírta, kinek ajánlja első művét.

Emmának.

Ezzel is önmagáról vallott. Alkotóművészetét e művétől számította, s e művet annak a nőnek ajánlotta, aki talán mindenkinél előbb látta meg benne az igazi nagyságot, aki mindenkinél világosabban értette meg.

Emma, a csodálatos asszony. Olyan éles esze, olyan szíve van, annyira tehetséges, hogy ha férfinak születik, nagy alkotó lett volna belőle, így is az. Kiváló zongorista, egyéni hangú zeneszerző. Mégis nő. Nem elégszik meg azzal, amit maga alkot, keres valakit, akiben hinni tud, akiben feloldódhatnak. Az igazi nagy tehetség közelében Emma megszűnik önmagával foglalkozni, megsemmisül, és boldogan áldozza föl saját egyéniségét. Pedig ez nem kis áldozat.

Emma csálhatatlan biztonsággal tudja, ki az igazi nagy tehetség. Értékeléseiben nem téved. Soha senkit nem tartott kevesebbre értékénél, de többre se.

Emma már a rapszódia előtt is tudta, amit Bartókról mások csak évtizedek múltán kezdtek sejteni. Midőn e művet először meghallotta, vallásos áhítathoz hasonló érzés vett rajta erőt. Itt nem lehet többé kételkedni: aki most ezen az úton elindult, rövidesen el is érkezik a legmagasabb csúcsra, senki fel nem tartóztathatja.

Thomán is ott volt, ő is hallotta a rapszódia bemutatását. Elragadtatása szorongó bánattal keveredett. Jól tudta, hogy e legkiválóbb tanítványát tulajdonképpen már elvesztette, mert Bartók mint zongorista nem szorul többé irányításra, mint zeneszerző pedig új utakon jár, amelyen nemsokára majd alig lehet szemmel követni. Ismerte Thomán már a *Kossuth-szimfónia* partitúráját is. Elégtételt és örömet jelentett számára, hogy e két mű, a Kossuth is, a rapszódia is, egyenes folytatása annak a munkának, melyet mestere, Liszt hagyott abba, midőn a halál kiragadta kezéből a tollat. Azt is érezte Thomán tanár úr, hogy kis része neki is volt ebben mint összekötőnek e két nagy között, akik egymással csak általa és rajta keresztül találkozhattak. Thomán zenei neveltje, Bartók most már azon a meredek úton halad fölfelé, melyet Thomán mestere, Liszt kijelölt.

Emma és Thomán alig tudtak megszólalni. Egymásra néztek, aztán a zongorista zeneszerzőre, midőn az befejezte rapszodiáját a zongoránál.

Végül maga Bartók szólalt meg:

- Pedig érzem, hogy nem ez az igazi magyar zene - jelentette ki tűnődve, kis kedvetlenséggel hangjában.

Thomán lehunyta szemét. Majdnem szóról szóra ugyanezekkel a szavakkal fejezte ki ugyanezt az elégedetlenséget húszegynéhány évvel ezelőtt Liszt Ferenc, midőn egyik magyar rapszodiáját játszotta el a Sugár úti zeneiskolában.

Vég és kezdet. E két szóval lehetne jellemezni a század harmadik és negyedik évét. A tanulás vége, a pálya kezdete. Növendékhangversenyek, zongoristasikerek, szereplés Bécsben, Berlinben, mindenütt elismerés, siker, nagy jóslatok, jó kritikák.

A mama örül legjobban, bár semmin nem lepődik meg, hiszen kezdettől fogva tudta, kicsoda az ő fia.

1903. május 25. Diplomahangverseny. Liszt *Spanyol rapszodiáját* játssza. A növendékek nyolcszor tapsolják ki, s a tanárok, Herzfeld, Hubay, Mihalovich, Szendy, nagyon meg vannak elégedve.

A második főtanszak diplomahangversenye két héttel később. Műsoron egy hegedű-zongora szonáta és a Thománnak ajánlott balkezes etűd. A lapok jó kritikái s a növendéktársak lelkes tombolása semmi ahhoz az eredményhez képest, hogy Koessler tanár úr végre kitűnő osztályzatot ad Bartók Bélának szerzésből. Lezárultak a tanulóévek.

A pályakezdet az akkor Angliában élő Richter János nevéhez fűződik. Richter abban az időben a világ leghíresebb karmesterei közé tartozott. Hallott a végzős növendék *Kossuth-szimfóniájáról*, és azt Manchesterben zenekarával be is mutatta.

Ez volt a kezdet.

A világhír kezdete.

Ezt megelőzőleg már Budapesten bemutatták a *Kossuth-szimfóniát*. A pesti bemutató sokkal bonyolultabb ügy volt, mint a manchesteri.

A budapesti Filharmonikusok hangversenyén Kerner István vezényelte a művet, de nem minden komplikáció nélkül.

A zenekar tagjai között igen sok volt az osztrák muzsikuss. Maga Kerner sem tudott magyarul. A Kossuth-szimfónia egyik tétele az osztrák himnusz, a „Gott erhalte”-t - céljának megfelelően - torzított formában szólaltatja meg. A zenekari próbán ennél a résznél egy kürtös meg egy klarinétos fogta magát, és se szó, se beszéd, kivonult a teremből. A két császárhű kebelben csak úgy dúlt a sértődöttség. Nem is voltak hajlandók visszatérni. Kitört a botrány, több zenész követte a sértődötteket. A próba félbeszakadt. Kerner igyekezett a zenészeket jobb belátásra bírni. Megmagyarázta nekik, hogy Csajkovszkij 1812 című művében ugyanígy gúnyolja ki a *Marseillaise*-t, de azért a franciák mégsem sértődtek meg, a mű sikert aratott Párizsban, állandó műsorszám a franciaországi zenekari hangversenyeknek.

De hiszen beszélhetett! A zenészek hallani sem akartak a „felségsértő” Bartókról, inkább elmentek sörözni.

Kerner kénytelen volt megkérni Bartókot, hagyja el a „Gott erhalte”-részletet, mert veszélyben az előadás.

Bartók tűnődve nézett maga elé.

- Ha valahol kitör a „Gott erhalte”-botrány, nagy a felháborodás. Ebből a magyarságnak semmi haszna - mondta szomorúan.

- No, ugye? - kapacitálta Kerner. - Azt a részt ki kell hagyni.

- Nem hagyom ki.

És igaza volt. Az osztrák zenészek néhány korsó sör után visszatértek, a legjobb kedélyben elfoglalták helyüket, s szépen végigjátszottak az eltorzított osztrák himnusz. A felségsértő szerző meg volt velük elégedve, mert jól játszottak. A botrány elcsitult.

De mi lesz este a hangversenyen?

A hangverseny éppenséggel nem botránnal, hanem eget verő, fergeteges sikerrel végződött.

Midőn a karmester oldalán zsinóros magyar ruhában megjelent az ifjú szerző, a közönség már szinte őrjöngött.

A zenészek is tapsoltak. Legjobban az a kürtös és klarinétos, kik a próbát otthagyták. Felségsértés ide, felségsértés oda, ez az ördögös Fratz tehetséges. Úgy hangszerel, wie der liebe Herrgott im Himmel.

Előadás után mély meghajlással köszöntötték a szerzőt, aki szelíd, kisfiús mosolyával félénken köszönt nekik vissza.

És a Zenevilágban megjelent Kacsóh Pongrác kritikája. Megírta benne, hogy Bartók Béla nagyszabású, elsőrangú tehetség, fényes zenei zseni. Ő, Kacsóh, már régen megjövendölte ezt a Zenevilágban, s most az egész sajtó, íme, igazolja őt, aki most boldog, büszke és megelégedett. Mert ez a kolosszális tehetségű és imponáló tudású ifjú ember Liszt Ferenc szimfonikus talentumának egyenes örököse, az első tiszta magyar szimfonikus.

És mama hazament a hangversenyről pesti szállására, elővette fiának egy régebbi levelét, újból és újból elolvasta e sorokat:

*„Én részemről egész életemben minden téren, mindenkor és minden módon
egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és a magyar haza javát.”*

Csak úgy zengett a város a Kossuth szerzőjének dicsőségétől. Ahol zeneértő emberek megfordultak, mindenütt róla volt szó. A *Kossuth-szimfóniától* mindenki el volt ragadtatva.

Kivéve a szerzőt.

Neki már a zenekari próbákon kételyei támadtak művével szemben. No, nem a „Gott erhalte” miatt, az rendben volna. Hanem éppen ellenkezőleg. Vajon igaza van-e Kacsóhnak? Valóban tiszta magyar zene ez?

Belső kételyeit egyelőre külsőségekkel igyekezett eloszlatni.

- Húgomat ezentúl Böskének nevezzük - indítványozta mamának. - Az már mégsem járja, hogy ilyen magyar családnak egyik tagját ilyen tősgyökeres germán néven szólítsák, mikor nagyszerűen pótolja az Elza nevet a magyar Böske név.

Sokat szerepelt vidéki hangversenyeken. Egy alkalommal Temesváron adott hangversenyt. A rendezőség megdöbbenve látta a műsor kezdete előtt, hogy Bartók csizmásan, zsinóros mentébe öltözve jelent meg, hogy műsorát megkezdje.

- Nincs szmokingja? - kérdezték tőle ijedten.

Dehogy nincs. Már tizennyolc éves korában csináltatott a mama szmokingot is, frakkot is.

- Öltözzék át szmokingba, lakcipőbe, ahogy úriemberekhez illik - javasolták a temesváriak. Nem ő! Hát legalább ferencjózsefet öltösn. Azt sem! De miért nem? Hogy miért nem? Hadd lássák az emberek, miféle ország ez! Olyan ország, ahol a parasztgyerekek Bach kromatikus fantáziáját és fűgáját játsszák, mégpedig nem is rosszul - jelentette ki az álmélkodó rendezőség előtt, és végigjátszotta temesvári műsorát csizmásan, zsinóros mentében.

Megkérte húgát, hogy hangversenyén magyar ruhában jelenjék meg, ő maga már régen abban járt. Kérésére otthon be kellett szüntetni a német nyelven való társalgást, pedig Irma néni és mama azelőtt többnyire németül beszélgettek egymással.

- Terjesszék a magyar nyelvet - könyörgött családjának - szóval, tettel, beszéddel. Beszél-jetek egymás között magyarul! Mennyire restelleném, ha például Pozsonyban meglátogatna egy ismerősöm, aki ismeri gondolkodásmódomat, s véletlenül meghallja, hogy ti egymás között németül beszéltek, esetleg engem is így szólítottok. Ez engem szájhősnek fog gondolni. No és hogy hozzám német szót intézzetek - ebből még tréfából sem kérek!

Mindez nem nyugtatta meg. Érezte, hogy magyarságáért valami egészen mást kell tennie, sokkal többet, sokkal döntőbbet, mélyrehatóbbat, valamit, amit rajta kívül más nem tehet meg.

Hol van az a terület, ahol ő mindenkinél többet tehet?

Természetesen a zene birodalmában.

De itt nem történik semmi.

Egy napon mégis történt valami.

Budai albérleti szobájában töprengve ült a zongora előtt. Keze erőtlenül hanyatlott le a billentyűkről, kedvetlenül, fáradtan tekintett íróasztala felé, ahol üres kottapapírok heverték nagy halomban.

Kora délután volt, a háziak elmentek hazulról, csak a paraszt cselédlány csörömpölt a konyhában. Mosogatás közben halkán dúdolt magában.

Felfigyelt a hangra. Szép, fiatal, iskolázatlan szoprán hang volt.

A dallam, amelyet dúdolt, valami egészen különlegesen érdekes volt és szokatlan. Nem hallotta soha.

Fölkelt a zongorától, kilopódzott az előszobába, s hallgatódzni kezdett. Első pillanatban arra gondolt, hogy az ismeretlen dallamot azonnal lekottázza. De fölösleges, úgysem felejtí el soha, aztán meg sajnálta is rá az időt. Inkább tovább hallgatódzott.

Benyitott a konyhába.

A kis székely cselédlány éppen háttal állt az ajtónak, egy tányért helyezte el gondosan a konyhaszekrényben.

- „Piros alma lehullott a sárba... - énekelte zavartalanul tovább, még mindig háttal az ajtónak. - Száraz ágtól messze virít a rózsza...”

De ekkor hirtelen megfordult, nyilván megérezte, hogy nincs egyedül. Abba is hagyta nyomban az éneket.

- Kérem, folytassa - könyörgött az albérlő úr. De a lány elszégyellte magát, egy hangot sem lehetett többé kivenni belőle.

Hát ha nem énekel, legalább beszéljen.

- Hová valósi?

- Kibéd községbe.

- Onnét jött föl Pestre szolgálni?

- Onnét. Szüleim nagyon szegény emberek.

- Kitől hallotta ezt a szép dallamot?

- Ezt még a dédöreganyámtól. Kisgyerekkoromban.

- Hogy hívják magát?

- Úgy híznak, hogy Dósa Lidi.

- Dósa Lidi... Dósa Lidi... - ismételte a nevet, aztán szó nélkül kiment a konyhából, be a szobába, egyenesen a zongorához. Leült, és eljátszotta az imént hallott dallamot. De valami csudaszép, különleges kísérettel.

Dósa Lidi megállt a konyha közepén, s ijedtében szívére szorított egy csuromvizes tányért.

Hol találkozhatott az albérlő úr az ő dédöreganyjával? Hiszen csakis attól tanulhatta ezt a dalt, más nem is tudja. És milyen szépen cifrázza, nem úgy, mint a cigány, hanem mint a templomi orgonista.

Dósa Lidi halkán belopózott a szobába, megállt az ajtóban, úgy hallgatta a zongoraszót, kezében a tányérral.

Emma nagyon szépen játssza a neki ajánlott rapszódíát. Kitűnően megtanulta. Opus 1.

- Tanulja meg ezt is - javasolja a vendég, és el is foglalja helyét a zongoránál, mivel Emma ezt neki már átadta.

- Opus 2.? - kérdi Emma.

Bartók némán rázza fejét, és már játssza is a Dósa Liditől hallott dallamot. Ujjai nyomán énekel a zongora, mintha csak Dósa Lidi hangja volna.

- Értem - mondja Emma, midőn Bartók befejezte játékát. - Értem, miről van szó. Kincset talált.

- Hol keressem a többi? Mert ez csak kicsi része a kincsnek. Mutató belőle.

Emma egy kis rokokó női íróasztalhoz sietett, annak fiókjából valami nyomtatványfélét vett elő. Azt átnyújtotta vendégének.

- Az Ethnográfia legutolsó száma. Nézze csak ezt a tanulmányt. Népdalgyűjtés.

- Ki írta?

- A szerzőt Kodály Zoltánnak hívják. Ismeri?

- Személyesen nem.

De már olvassa is a cikket. Emma az arcát figyelő olvasás közben, hogyan élénkül, pirosodik.

Nézi Bartók a gyűjtött és leközlött dallamokat. Hallja is. Mintha csak Dósa Lidi énekelné őket.

Hirtelen felugrik, gyors léptekkel az előszoba felé tart.

- Felkeresem Kodályt! - kiáltja futtában.

Emma az előszobában utoléri.

- Most rögtön?

- Beszélnem kell vele.

- Hiszen évekig jártak együtt az akadémiára. Sohasem találkoztak?

- Most majd találkozunk!

Gyorsan meghajtja magát, s már száguld is lefelé a lépcsőn.

Közben Kodályra gondol, akit még nem ismer személyesen, de néhányszor már feltűnt neki az akadémián azzal, hogy hasonlít Petőfi közismert arcképéhez. Egyszer meg egy tanteremből hegedűszólót hallott, Hubay növendék játszotta a gyönyörű darabot, nem órára készült vele, hanem csak úgy, kedvtelésből gyakorolta. Megkérdezte tőle, mi az, amit játszik, ki a mű szerzője.

- Kodály Zoltán másodéves Koessler-tanítvány - hangzott a felelet.

A kézirat ott hevert a hegedűs előtt, jól megnézte, megjegyezte magának. Kereste is a szerzőt, hogy megismerkedjék vele, de akkor éppen nem találta, közben pedig múlt az idő.

Most hát elérkezett megismerkedésük ideje!

Futólépésben halad az akadémia felé. Meg is érkezik hamarosan a Sugár útra. Késő délután van, alig egy-két növendék lézeng az épületben. Benyit a tanterembe, Kodály nincs sehol. Néhány növendékkal találkozik, megkérdi tőlük:

- Nem láttátok Kodályt?

Senki nem látta. Egy zeneszerző-növendék annyit tud, hogy Kodály Zoltán az Eötvös-kollégiumban lakik.

Át Budára. Az Eötvös-kollégiumba. Itt sem leli Kodályt. De a portástól megtudja, hogy holnap délelőtt vizsgázik Kodály az egyetemen Riedl Frigyes tanár úrnál magyar irodalomtörténetből. Most valószínűleg tanul.

Mit csináljon holnap délelőttig? Aludni sem tudott, folyton csak Kodályra gondolt meg Dósa Lidire. Midőn hajnal felé elszenderedett, álmában énekszót hallott: ketten énekelték a „Piros almá”-t. Dósa Lidi és Kodály Zoltán.

Reggel nyolckor már ott volt a Múzeum körúton. Riedl professzor után érdeklődött. Megjött már? Igen, itt van az épületben. Hol vizsgáztat? Nem vizsgáztat. Ünnepe van a díszteremben. Avatás. Ott van Riedl professzor úr is.

Tehát avatás, és nem vizsga. A portás tévedett.

A díszterembe!

Még csak fél kilenc, de az ünnepség már folyik.

Éppen a Petőfi-arcú Kodály Zoltánnal fog kezét a dékán.

- Doktorra fogadom.

A fiatal diplomásnak az összes professzorok kézfogással gratulálnak. Riedl tanár úr is. Bartók nézi, figyeli a jelenetet, türelmesen vár sorára. Kodály már jön is le az emelvényről. Mielőtt elvegyülne a többi újdonsült doktor között, Bartók áll eléje.

- Gratulálok - mondja, de Kodály rögtön megérti, hogy nem az avatásra céloz, mert Bartók kezében ott az Ethnográfia, azt lobogtatja.

Kodály egy csöppet sem csodálkozott azon, hogy a gratuláló be sem mutatkozik neki, fölösleges is volna, tudta ő jól, kivel áll szemközt, hiszen ott volt a *Kossuth-szimfónia* bemutatásánál, s látta meghajolni zsinóros atillában a fiatal szerzőt. Akadémiai növendékhangversenyen is nemegyszer hallotta zongorázni, s élénken élt emlékezetében még a *h-moll szonáta* is. Ilyenformán ő maga is fölöslegesnek vélt minden ceremóniát, s válasz helyett így szólt mosolyogva:

- „Hallottam, költőtárs, hallottam művedet, s nagy az én szívemnek ő gyönyörűsége”.

Ezzel a két zeneszerző, a magyar irodalom szakos és a zongora főtanszakos, megismerkedése megtörtént.

Kisétáltak az utcára, majd a Múzeum-kertbe.

Bartók egyenesen a tárgyra tért.

- Hogyan kell gyűjteni? - kérdezte mohón. - Hogyan lehetne a néppel érintkezésbe lépni?

Kodály kis ideig hallgat, nem szeret sokat beszélni. De aztán mégis nekikezd:

- Maga a gyűjtés úgy történik, hogy felkérem a falu egyik intelligensebb emberét, ahol tanító van, rendesen azt, hogy hívja össze azokat az embereket, kik énekelni tudnak. Ezekkel aztán megismerkedem, megnyerem bizalmukat, a tőlük hallott dalokat leírom. Igen ám, csakhogy a falusi illeten tiltja, hogy az öregek nyilvánosan énekeljenek. Legnagyobb probléma az öregasszonyok megénekeltetése. Elmondok egy esetet.

Bartók feszülten figyel rá.

- Javában gyűjtöttem egy észak-magyarországi falucskában. Egy öregasszonyt énekeltettem, közben persze jegyeztem, amikor egyszer csak megjelent egy hivatalos közeg. A bíró úr. „Jöjjön csak az úr velem” - szólított meg barátságtalanul. „Hová?” „Hát a dutyiba” felelte. „Már ugyan miért?” Erre is megfelelt: „Mert az úr bolondítja a népet, vénasszonyokat énekeltet.” Szerencsére ismert engem a tanító. Igazolt a bíró előtt. Hogy folklorista vagyok, azt mondta. A bíró nem tudta, mi az, de azért, ha morogva is, nagy nehezen elment.

Bartók már régen nem érezte magát ilyen jól. Úgy látta, hallotta az elbeszélte jelenetet, mintha ott zajlana le a szeme előtt.

Kodálynak is jólesett a feszült figyelem. Eötvös-kollégisták, egyetemi évfolyamtársai, akadémisták most rá nem ismertek volna a szükséztől, zárkózott, hallgatag Kodályra.

- A férfiakat sem könnyű dalolásra bírni - folytatta elbeszélését. - Csak akkor hajlandók énekelni, ha isznak. Persze velük együtt kell inni. Nem könnyű. Legfárasztóbb a füstös kocsmai énekeltetés éjszakánként.

Bartók a Múzeum épületét nézte. De mást látott. Félhomályos kocsmahelyiség jelent meg képzeletében, pecsétes térítővel letakart asztal. Öreg parasztok ülnek körülötte, közöttük a fiatal folklorista. Kodály itatja az öregeket, úgy tesz, mintha maga is inná, mulatna, még kurjongat is velük a látszat kedvéért. De közben egy szál gyertya fénye mellett suttyomban lejegyzí, amit azok énekelnek.

És látja Kodályt hátizsákkal a hátán, kezében ceruza meg kottapapír. A közelben aratólányok énekelnek, azokat hallgatja. Szemközt a tűző, vakító nappal, csak jegyez, jegyez fáradhatatlanul.

- Hát így valahogy megy a gyűjtés - fejezi be Kodály, és átnyújt egy kéziratcsomagot. - Talán érdekel. Doktori értekezésem.

Bartók olvassa a címet: „*A magyar népdal strófaszervezete*”.

- Majd felosztjuk egymás között a kutatóterületeket - lelkesedik Bartók -, hogy tervszerűen dolgozhassunk. Időnként aztán összejövünk. Ki-kik magával hozza tarisznyájában a gyűjtés eredményét.

- Felosztjuk az országot grófságokra - nevet Kodály. - Én leszek a Felvidék grófja, te Erdélyé. Vagy megfordítva, ahogy tetszik.

- Igen ám, de honnét vesszük a pénzt a gyűjtéshez?

- Majd csak előteremtjük valahonnét.

- Párizsba megyek - jelenti ki Bartók. - Megpályázom a Rubinstein-díjat. Tízezer frank az első díj. Éppen elég lesz kettőnknek egyévi gyűjtésre.

Kodály is biztosra veszi, hogy Bartók elhozza Párizsból az első díjat. Bartók viszont megkéri Kodályt, hogy amíg ő Párizsban jár, vegye át magántanítványát, Emmát. Nem bánja meg, kiválóan tehetséges muzsik.

Hárman ülnek együtt Emmánál. A Rubinstein-díjról beszélgetnek. Az ablak nyitva, valahol a közelben Dankó-nótát énekel egy férfihang.

- A szomszéd - adja meg Emma a felvilágosítást. Minden este leissza magát, és ilyenkor Dankó-nótákat énekel, örömeiben-e, tudom is én, vagy bánatában.

A nyitott ablakon keresztül a szemközti házból is muzsikaszó hallatszik. A *Tannhäuser-nyitányt* játssza valaki zongorán, meglehetősen rosszul.

- Egy másik szomszéd - mentegetőzik Emma röstelkedve.

- Derék emberek - gúnyolódik Bartók. - Szeretik a zenét. Wagner és Dankó Pista. Nyugati műveltség és magyarság.

- Így nem kell egyik sem! - csap az asztalra Kodály.

Emma szelíden megfogja mindkettőjük kezét.

- Talán van valahol egy igazibb magyarság s egy igazibb Európa? - Emma valahová a bizonytalan messzeségbe néz. - Talán születhetnék belőlük egy igazibb harmadik is: - magyar művészet, amelyre szüksége lehet a világnak?

A két férfi komolyan hallgatja az álmodozó Emmát.

Párizs.

A Szajna partján él a másik...

Debussy...

A legnagyobb élő zeneszerző. Fölötte áll Richard Straussnak is. Zenéje sokkal újabb, mint Straussé, aki tulajdonképpen csak azon az úton haladt tovább, amelyet Wagner jelölt ki. Debussy azonban eddig nem ismert utakon jár, és új művészi lehetőségeket nyit meg. Debussy muzsikája sohasem sekélyesedik el banális részletekbe, mint Straussé.

Debussy idősebb Bartóknál tizenkilenc évvel. Akárcsak ő, örökké fiatal marad a szakadatlan útkeresésben, az új szenvedélyes szeretetében.

Debussyt akkoriban még kevesen ismerték el. Az ő melodikájában is a kelet-európai népies zene hatása érezhető, valószínűleg Oroszországból hozta magával, a pentatonikus fordulatok számtalan példája föllelhető műveiben, s ezek a régi magyar, főként a székely népdalokban is megvannak, amint az nemsokára kiderül majd. Ő is büszke daccal fordít hátat a német zenének, s valami egészen mást akar, újat, franciát, esetleg oroszosat, népit, de semmi esetre sem „wagnereset”, semmi esetre sem „brahmsosat”.

Ebből elég volt.

Elég a színpadon is a wagneri módszerből; új, franciás, recitativszerű deklamáció kell a modern operába. Ehhez a régi francia szerzőkről kell példát venni. Hogy ez rokonságban van a magyar parlando-népdalok recitáló módjával, azt most még Claude Debussy nem is sejti.

Debussy persze nincs a zsűriben. A fiatal versenyző, Bartók Béla nem ismeri őt, egyelőre még a nevét sem hallotta. Debussy ekkor már negyvenkét éves, tekintélye nem nagy, akik ismerik őt a zsűritagok közül, nem rajonganak érte. Nincs is Párizsban, Angliában tartózkodik éppen, Eastbourne-ben, de ha itthon volna, akkor sem jutott volna eszébe senkinek, hogy a zsűritagok közé meghívják. Mind a társadalmi, mind a művészvilág bojkottálja ebben az időben; előbbi, mert válni készül feleségétől, utóbbi, mert műveit túl modernnek ítéli. Csak a Conservatoire

növendékei rajonganak érte s a fiatal, tehetséges zenészgeneráció, köztük Maurice Ravel, aki éppen ez idő tájt pályázta meg harmadszor a Római-díjat, ismételten sikertelenül.

Ravel bizalmatlanul figyeli az eseményeket. Semmi rokonszenvet nem érez a zsűritagok irányában. Mon Dieu, ezek a pocakos, áporodott aggastyánok döntenek majd el, ki az igazi tehetség a világ minden tájáról ide vetődött szerencsétlen fiatalok között? No hiszen! Még ha itt volna Debussy! Az igen, abban hinni tudna ő is meg ezek a zeneszerző-növendékek, akik legalább úgy rajonganak Debussyért, mint ahogyan gyűlölik a zsűritagok.

Itt vannak Ravel körül a fiatalok, s izgatottan várják a verseny eredményét. Közben az ő arcáról lesik a hatást. De hát az ő véleménye nem döntő a versenyzők sorsára nézve. Ezek a fiatalok itt ülnek reggeltől estig, mindent és mindenkit meghallgatnak. Neki ehhez nincs elég ideje. De ha valami érdekes történik, azt úgymint megtudja idejében, s akkor majd megjelenik a versenyen.

A konzervatóristák vagy ahogy az öreg zsűritagok egyike-másika méla irigységgel nevezi őket, a „debussysták” szemfülesen figyelnek, mindent látnak, mindent hallanak.

Tőlük tudta meg Ravel, hogy a zongoristák versenyét egy Wilhelm Backhaus nevű fiatal művész nyerte meg. A fiatalok szerint valóban kiváló zongorista, hiszen azt ezek az öreg, szakállas, kopasz idióták is meg tudják állapítani, hogy tud-e valaki zongorázni vagy sem. Persze egy kompozíció elbírálásához nemigen értenek. Ismeretlen tehetséges zeneszerzőt felismerni csak az tud, aki maga is jó zeneszerző. Ő például meg tudná mondani, ki az igazi tehetség, de hát őt nem hívták meg a zsűribe, mint ahogy Debussyt sem hívták meg.

Nos, ez a Backhaus tehát jó zongorista. De a fiatalok szerint van itt egy magyar fiatalember, valami Bartók, ez még tehetségesebb. Backhaus ismert művet játszott, Beethoven-szonátát, amelyet a zsűritagok ismertek. De ez a Monsieur Bartók saját művét zongorázta, rapszódia zenekarral, s ebből bizony a zsűri első hallásra semmit sem értett.

A „debussystáknak” tetszett a dolog, s nagyon sajnálták, hogy ő éppen akkor nem volt itt, a kávéházban ült, egyik kávé itta a másik után. A fiatalok percekig tapsoltak Bartóknak, annál is inkább, mivel a zsűritagokat ez szerfölött bosszantotta, le is pisszegtek rájuk, amire persze csak még jobban tombolt a lelkesedés a fiatal magyar muzsikusról. Sajnos, ez nem sokat használt a versenyzőnek, inkább még ártott is neki, mert a zsűrit még jobban ellene hangolta a fiatalok tetszésnyilvánítása.

Kár, hogy elmulasztotta ezt a Bartókot, de hát előtte annyi silány művet kellett végighallgatnia, hogy már nem bírta tovább, elment a kávéházba, hogy egy kicsit kipihenje a versenyt.

És éppen akkor..., éppen ezalatt..., no de hát majd csak összehallkozik vele még. Mindenesetre rokonszenvéssé teszi előtte az ismeretlen fiatalembert az is, hogy művének előadása alkalmából a zsűritagok között kitört a botrány. Ebből is sejthető, hogy ez a Monsieur Bartók jó képességű muzsikusról.

A zsűritagok azt tanácsolták a magyar versenyzőnek, hogy térjen a Brahms által kijelölt útra, s ne haladjon tovább Liszt Ferenc bizonytalan célkitűzései felé.

Ravel maga is jóval többre becsülte Liszt muzsikáját Brahmsénál, s gondolatban megszorította az ismeretlen magyar versenyző kezét.

Maurice Ravel rokonszenve a magyar Bartók Béla iránt nőttön-nőtt.

De mindez, sajnos, mit sem változtatott azon a tényen, hogy Bartók Béla a Rubinstein-pályázaton semmiféle díjat nem nyert.

Hol van ez a magyar fiatalember? Meg kellene keresni.

Az egyik zsűritag észrevette Ravelt, odament hozzá, és beszélgetni kezdett vele. Még hozzá Debussyról. Bosszantó dolgokat mondott. Ez az ember, aki a Conservatoirban összhangzattant tanít, azt állítja, hogy a növendékek, vagyis a „debussysták” fejlődésképtelenek, sohasem lesz belőlük semmi, mert a „debussyzmus” nem alkalmas a továbbfejlődésre, nem lehet utánózni, a Debussy-féle zene, sajnos, el fog avulni.

Így az öreg zsűritag.

Nevetséges! Chopin zenéje talán elavulhat? Pedig Chopint sem tudták utánózni. De persze nem vitázik az öreggel, mondjon, amit akar. Nagyobb baj, hogy az a magyar muzsikusközben elment, most hogyan fogja őt megtalálni, és egyáltalán hol keresse?

Eltartott egy ideig, amíg a fiatalok kinyomozták, melyik szállodában lakik Bartók. Talán rá tudják venni, hogy a zongorához üljön s játsszék.

Sajnos, a szállodában nem lelték. Elutazott, a portás szerint nagyon rosszkedvűen és egész hirtelen.

A Rubinstein-verseny ezek után nem érdekelte többé Ravelt.

Pestre érkezve, Bartók egyenesen Emmához sietett. Kodályt is ott találta.

- Semmiféle díjat nem nyertem - jelentette ki elkeseredetten. Nem is volt kedve hozzá, hogy a versenyről részletesen beszámolót tartson. Ehelyett elszavalta barátainak azt a verset, melyet párizsi élményei váltottak ki belőle:

*Hallottál már vihart kelni tengerek mélyéből?
Szélhajtotta hullámoknak vészes dörejétől?
Növekedő morajától, sajgó csapásától
remegett-e szíved?
Ilyen vihar dúlt a jury zöld asztala körül.
Mit szólsz ehhez?! Hisz ez hülye, hiszen ez már örült!
Elsápadva, elkékvülve, fuldokolva dühtől
szól az elnök: „Sohse hittem, hogy ilyet megéljünk.”
„Já! Die jetzige Jugend will halt ganz und gahrnichts lernen”¹ -
szól az öreg sulmeiszter, és végigmegy a termen,
fül befogva, szitkozódva: „Ó, dass den dér Teufel!
Hätt geholt und hätte getragen auf den Turm Eiffel!”²
„Na hát ez már szent igaz, hogy nem érdemel díjat,
egy sem kapja, úgy kell nekik: többet tanuljanak!”*

Emmának könnye csordul nevettében, Kodály is jót mulat a verses beszámolón. Csak Bartók marad komoly. Bosszúnak látszik. Még nem heverte ki a párizsi csalódást.

Kodály látja, hogy Bartókot bántja a párizsi balsiker. Gyorsan másfelé tereli a szót. Olyan témába kezd, melynek vigasztaló hatásáról meg van győződve.

¹ Igen! A mai fiatalság egyáltalában nem akar tanulni semmit

² Ó, bár vitte volna el az ördög, és vitte volna fel az Eiffel-toronyra!

- A peremvidék magyar lakossága őrzi legjobban a hagyományokat. Én a Felvidéket választom. És te?

Bartók már felejtí Párizst.

- Békés megyéből indulok kelet felé - mondta felderülve.

Kodály gyorsan elkészönt Emmától, és Bartók felé fordult.

- Bevezetlek a Néprajzi Társaságba.

- Találkozhatnék Vikár Bélával? - kérdi Bartók élénken.

- Akár most rögtön.

Indulnak.

Miután Vikár Béla megismertette őket a gyűjtés eddigi eredményeivel, a két fiatal folklorista a Múzeumba siet. Fonográfot kérnek kölcsön.

Milyen messze van már a párizsi kudarc!

Erdély...

Hegyek között, tűző napban, viharban baktat a vándor. Hátán zsák, kezében vándorbot és fonográf, lábán csizma. Nem könnyű a vándorlás. Maga cipeli nehéz poggyászát. De néha akad egy-egy jószívű, jámbor szekeres, elviszi az eldugott falvakba, melyekbe magától el sem találna.

Ezek a gazdag lelőhelyek. Itt rejtőzik a legtöbb drágakő. Sohasem hallatszik ide a városi megromlott zene, őrzi a nép ősi kincsét, pedig nem is sejti, mennyit ér.

Nem tudja senki, hogy a tizenkettedik órában érkezik a mentőakció. Nemsokára a rádió a legtávolabbi falvakba is elviszi a városi zenét, az ipari fejlődés felszívja a falu fiatalságát, a közlekedés fejlődése bekapcsolja az ország vérkeringésébe a falvakat, ugyanakkor a városi kultúra legsilányabb része lekerül a falvakba mint „kulturtermék”, operett, népszínmű, álmagyar úri nóta támadja a romlatlan falusi ízlést.

De megkezdődött a mentés.

Mennél messzebbre jut, annál szegényebb népet talál. Mennél szegényebb a nép, annál szebben dalol.

Sohasem hitte volna, hogy ekkora boldogság létezhet a földön, mint amelyet ő érez a daloló székelv parasztlak között. Mily őszinték! Megértik egymást, kevés szóból, dalból, kéz-szorításból, nézésből. Mennyit tanult tőlük!

Tejjel kínálják, kenyérrel is. Fizetséget nem fogadnak el. Megköszöni szépen, aztán továbbmegy. Másutt gyümölccsel kínálják a dal mellé. Jólesik ez is, az is. Megköszöni, továbbvándorol.

Magányosan folytatja útját.

Letelepszik fáradtan egy szénaboglya tövébe. Konzervet bont. Bicskájával kenyeret szel, szalonnát aprít. Egyszer csak aratólányok éneke száll felé valahonnan messziről. Félre a bicskával, elő a ceruzát! Hallgatja, jegyzi az aratólányok énekét.

Egy csukott ablakú házban siratóasszonyok halottat búcsúztatnak. Megáll az ablaknál, hallgatja, jegyzi a siratóéneket.

Magányos kis kocsmáépület. Majd összedől bánatában, szegénységében. Repedt hangon öreg-emberek énekelnek benne. Bemegy, közéjük telepszik, bort kér számukra. A homályos szemek felcsillannak, a gyűrött arcok kisimulnak, a kopott hangok felfénylenek. Hallgatja őket, koccint velük, és jegyez, jegyez, jegyez...

Vagy nem jegyez, hanem elindítja a fonográfot. De csak miután bizalmukat megnyerte. Mert a fonográftól félnek. Tőle már nem.

Egymásra találtak.

Bartók és a nép.

Felvidék.

A másik vándor hátán is ott a zsák, kezében a vándorbot, másikon a fonográf, lábán csizma. Ő is magányos. Illetve nem egészen, mert összetalálkozott egy cseh zeneszerzővel, népdalt gyűjtött az is. Novák a neve. Megbarátkoztak.

Ebből lett a baj, ezért kerültek szembe a sovinszta hatóságokkal. Novákot őrizetbe vették, jó ideig fogva tartották. Aztán elengedték, de kiadtak egy határőrző körrendeletet, hogy az illetékes szervek kísérik figyelemmel Novák működését, mert az „pánszláv mozgalmat szít.”

Kodályt is ezzel gyanúsítják, görbe szemmel néznek rá, figyelik, lesik-várják, hogy lecsaphassanak rá.

Szabadulása után Nováknak első dolga, hogy Kodályt megkeresse. Megleli egy falusi tanító házában, ahol már egyszer találkoztak. Nem kérdi, hogy van, mit csinál, Kodály se faggatja, miként ízlett a rabkenyér. Csak leülnek, s máris előveszik a gyűjtött anyagot. Novák a fogságban sem vesztegette idejét, emlékezetből gondosan lejegyezte, amit addig hallott. Kodály még éppenséggel gazdag leletről számolhatott be.

Súgnak-búgnak, összedugják fejüket, rövid félszavakat váltanak, aki figyelne, meg nem értené őket. Rejtjeles ákombákomokat rajzolnak papírra, emberfia meg nem tudná mondani, mit akarnak.

Ördöggel cimborálnak - mondaná valamelyik falubeli vénasszony, és sűrűn vetné magára a keresztet.

Összeesküvők! - gyanakodna a csendőr, és letartóztatná őket.

Pánszláv mozgalmat szítanak! - állapítaná meg a hatóság, és mindkettőt börtönbe zárná.

Szerencsére nem látja, nem hallja őket senki, csak a tanító, az pedig hallgat.

Erdély...

Gyergyókilyénfalva...

Bartók most már mindenütt csak az öregasszonyokat keresi. Azok emlékeznek olyan nótákra, melyeket a fiatalok már nem ismernek.

Ezen a vidéken nehéz az öregekkel. Bizalmatlanok. Megszokták ősidőktől, hogy ha úrféle szóba áll velük, abból jó nem kerekedik. Bizalmatlanságukat nehéz legyőzni.

Fullasztó a hőség. A munka fárasztó, az eredmény csekély.

De van itt egyéb baj is. Az öregasszonyok úgy őrzik a népdalkincset, mint a mesebeli hétfejű sárkány. Egyszerűen nem akarnak kötélnek állni. Minden hangot harapófogóval kell kihúzni belőlük. Sehogy sem akarják megérteni, miről van szó.

Egy öregasszony félénken megkérdezte:

- Aztán megtalálta-e az úr a föld alatti kincset?
- Nem.
- Pedig maga a garabonciás diák, meg kell hát lelnie.
- Meg is lelem, ha maguk segítenek.

Az öregasszony, amennyire tőle telt, szedte a lábát, és eliramodott. Merthogy annyira megijedt a fonográftól, lélegzete is elállt tőle.

Bartók legyintett. Ezzel a nénivel nem megy semmire.

Hanem van itt egy másik, hallotta róla, hogy milyen szép énekeket tud. Bezörgetett hát a házukba.

- Isten áldja meg! - így köszönt a parasztasszonynak.
- Jézus tartsa meg! - felelt az, s komótosan elébe ment.
- Itthon van-e az ura?
- Nincs itthon, elmene reggel szekervel a mezőre szénát behordani.

Alig várta már a vendég, hogy a tárgyra térhessen, de illendőségből egyelőre csak annyit kért:

- Hát hogymint vannak? - és már vette is elő ceruzáját, ötvonalas füzetét, csak úgy, állva.
- Hát mű csak megvolnánk valahogyan; bajaink es vadnak, munka es vagyon elég.
- No, no! Valahogyan csak megbirkóznak vele.

A parasztasszony gyanakodva nézett a ceruzára, vonalas írkára. Hát ebből vajon mi lesz?

- Hát az úr mit kíván?

Szénfekete szemű apró lány jött be az udvarról, rászólt az anyja:

- Hojsza csak egy széket az úrnak! - A kislány faragott széket tolt a vendég elé. - Itt a szék, üljön le. Míg a vendég helyet foglalt, ismét a kislányhoz fordult. - Erejszések bé a malacokat!

A kislány kifutott, az asszony várakozón tekintett vendégére. Az meg is szólalt:

- Hát lássa, csak olyat jöttem magától kérni, amit még nem hiszem, hogy kértek volna.

A parasztasszony gyanakodva bámult rá, még hátrált is egy lépést. A vendég zavartalanul folytatta:

- Azt mondta itt a szomszédasszony, hogy maga tudna afféle régi világi nótákat, amit fiatalkorában még az öregektől tanult.
- Én? Régi nótákat? Ugyan ne bolondojzon velem az úr! - és vihogásban tört ki: - Hihihihih!
- De nézze csak, ez nem bolondság! Egészen komolyan beszélek. Csakis azért jöttem ide messziről, nagyon messziről, Budapestről, hogy megkeressem ezeket a régi-régi nótákat, amelyeket csakis itt tudnak.

A parasztasszony komolyságot erőltetett magára, láthatóan nem egykönnyen.

- Hát aztán mit csinálnak ezekvel az énekekkel, kiserkesztik?

- Dehogy! Arra való ez a munka, hogy ezeket az énekeket megőrizzük, hogy föl legyenek írva. Mert ha nem írjuk föl, később nem fogják tudni, hogy mit is daloltak itt ebben az időben. Mert, lássa a fiatalok már egészen más nótákat tudnak, nekik nem is kell a régi, nem is tanulják meg, pedig azok sokkal szebbek, mint a mostaniak. No, ugye? Hát ötven év múlva már hírüket sem tudná senki, ha most fel nem írjuk.

- Ugye? - bólintott helyeslően az asszony.

Úgy látszik, szépen megmagyarázta neki, miről van szó, s meg is értette.

De mégsem! Mert most fergeteges nevetésben tör ki, hangosabban, mint az imént:

- Bruhahaha!... Hihhihi!... Nem, én mégse hiszem!

A látogató kétségbeesetten nézi.

- De nézze csak, néni, ezt a kis könyvet, lássa, ezt mind itt írtam le. - Szépen elfütyül egy nótát. - Ezt Gergő Andrásné énekelte. - Másikat fütyül, közben mutatja a kottafejeket, az asszony fejszóválva nézi az apró gombócokat. - Ezt meg Kózsa Bálintnétól hallottam. No, ugye, maga is ismeri ezeket?

Az asszony csak nem akar kötélnek állni. Szégyenlősen szabadkozik:

- Aj! Elmúlt már az én időm! Nem arra való ilyen vénasszony, hogy ilyen világi énekekkel foglalkozzon; én már csak a szent énekeket tudom.

- Dehogy! Maga még nem is olyan vén asszony. S a többiek, Csata Istvánné meg Hunyadi Ignácné, mind azt mondták, hogy maga nagyon sokat tud.

- Aj, nem olyan már az én hangom, hogy...

- Nem kell ide olyan erős hang - vág közbe buzgó rábeszéléssel Bartók -, ha csak egészen gyöngén fűjja, úgy is jó lesz.

- Fiatal legényekhez, leányokhoz kell menni, azok tudnak ám sokat - igyekszik az asszony bújni a feladat elől.

- Dehogy! Azok csak új nótát tudnak; de nekem arra nincs szükségem, mert az már mind megvan. Vannak itt olyan régi keserves énekek, mint ez...

És elfütyül egy dallamot, amelybe beleszeretett. Lehet vagy négyszáz éves. Itt hallotta a közelben, furulyán fújta egy pásztor. Szövegét kérdezte ettől is, attól is, senki nem tudta. Ezt keresi most mindenütt. Talán a legszebb dallam, melyet életében hallott. Végigfütyüli a dallamot, aztán feszülten vár. De az asszony csak hallgat. Végül csüggedten megkérdezi:

- Ugye, ismeri? Mi ennek a verse?

- Hallottam valamikor az éneket, de nem tanultam meg.

- Hát nem tudna-e talán más ilyen éneket?

- Vaj egyet, vaj kettőt tudnék; de ilyen hamar nem jut az embernek az eszébe. Éppen ha kell, nem tudok egyet se. Haj, régen sokat tudtam! És sok a munka - a súly egye meg! - elveszi a kedvünket az énekléstől. Mikor még lány voltam... - elhallgatott mélázva.

- Igen, igen. Gondolkozzék csak vissza, hátha eszébe jut valami a régiekből!

Most nyurga legényember lépett a „tisztá szobába”, az asszony fia. Mintha nem is lenne vendége, úgy fordult fiához, kezébe nyomva egy kosarat:

- Jersze! Vidd ezt Ábrán Istvánnéhoz, odaát van a kalákába György Félicéknitt.

A fiú indult, az asszony tovább gondolkozik hosszasan.

- Eszembe jutott egy - mondta végre.

A vendégnek felcsillan a szeme.

- No, halljuk, halljuk!

- Hát aztán, hogy es mondjam, csak úgy szóul?

- Dehogy! Hanggal, ahogyan énekelni szoktak.

Az asszony végre énekelni kezd. De nincs abban sok köszönet. Nem mintha hamisan intonálna, nem, dehogy, inkább nagyon is tisztán énekel, mintha az iskolában szoktatták volna hozzá.

Elfűjja véges-végig zavartalanul, hogy:

- „Ezt a kerek erdőt járom én...”

Midőn befejezte, büszkén néz vendégére, és még mondja is:

- Aj, ez nagyon régi ének!

A vendég igyekszik udvariasan viselkedni.

- Tudom, tudom, ez nagyon szép. De nem tud-e még régibbet? No, csak gondolkodjék.

- Még régibbet? - tűnődik a parasztasszony, de nem ezen. Nyitott ajtón át az udvar felé pislog, ahonnét szapora gágogás hallatszik be. - Kutya terengettét! - ripakodik rá a lányára. - Mért eresztettétek ki a libákat? Regvel, mikor bezártam volt az ajtót, mondtam, hogy ne erejszétek ki, csak délebedre!

Tovább töri a fejét.

- No, eszembe jutott még egy.

A vendég csupa fül, szólni sem tud a nagy várakozástól. Az asszony meghatódik a nagy figyelemtől, rá is zendít nyomban:

- „Rózsabokorban jöttem a világra...”

A vendég kezdi türelmét veszteni, közbevág:

- Jaj, ez nem jó! Ez nem is régi, és uras nóta.

Az asszony megsértődik.

- Ez bizon nem uras nóta, úgy fűjtuk itt a falun.

A lányokhoz fordul, akik eddig csak bámulták a furcsa látogatót, mint valami vásári mutatványost.

- No, gondolkojzatok tük es! - szól az anyjuk. - Talán tük es tudtok valamit.

De a vendég tiltakozik:

- Az nem kell, amit a gyerekek tudnak. Az mind új nóta. Csak olyan réges-régi! - Hangja könyörgésbe hajlik.

Az asszony most ráérősen telepszik le.

- Hát hova es való az úr? - kérdi, mint aki hosszabb beszélgetésbe készül. De a vendégnek ez nincs ínyére.

- Már mondtam, Pestről. - Türelmetlenségét alig tudja leplezni.

- Isten segélje meg! Hát házas ember-é?

- Nem én!

- Akkor még úrfi.

- Az! De gondolkozzék csak még egy kicsit. Nem ismeri-e a „Nagy hegyi tolvaj”, a „Kádár Kata” nótáját?... Vagy azt, hogy: „Hová mész, te három árva”?

A vénasszony lesújtó határozottsággal feleli:

- Nem!

- Sose hallotta?

- Nem! - hangzik a felelet még kegyetlenebbül. - De mondok még egyet az úrfinak.

- Halljuk.

- Mária Magdolna éneke...

- Hisz az nem kell, az szent ének... - A vendég csöndesen átkozza magában a világ valamennyi szent énekét.

A parasztasszony kedélyesen folytatja:

- Hát az megvan-e, hogy. - „Képeddel alszom el, képeddel ébredek”?

- Az megvan - feleli a vendég tompa kétségbeeséssel. Fogcsikorgatva a lehető legnyájasabban szólal meg: - De valami olyan igazi falusi nótát, amit Magyarországon nem ismernek.

Az asszony a homlokára üt, mint aki végre megtalálta, amit régen keresnek.

- Hát ez jó lesz-e, ez nagyon régi - és énekli: - „Kerek ez a zsemle...”

- Ezt Magyarországon is tudják - suttogja rekedten az utas. - Már megvan - teszi hozzá udvariasan, mintha csak erről volna szó.

- De amit most mondok, azt még nem írta le az úrfi - s már énekli is: - „Ezt a kerek erdőt járom én...”

- Hiszen ezzel kezdte! - kiált fel a vendég. - Ez nem kell!

Minden reményét elvesztette. Zsebre vágja füzetét, ceruzáját és indulna. Hanem az asszony belejött a multságba, szívesen marasztalná.

- Szent énekeket sokat tudnék. Mária Magdolna éneke?...

Az utas már az ajtóban áll, most visszafordul, és mély megvetéssel hallgat.

- Ennél szebbet sohott se hall az úrfi.

A vendég hangja már irgalomért esdekel, már csak annyit kérdez reményvesztetten:

- Nem tud-e valakit, aki ilyen régi-régi énekeket tud? A nagymama honn van-e?

- Elmene takarni. Radinába, kalákába hallana az úrfi eleget. Ott úgy énekelünk!

- Jó! De nekem most kellene a nóta! Ki tud olyan énekest?

- Sándor Gyurkáné ehejt lakik küjjel az utcán, a sarkon, az annyit tud, östig se győzné mind elmondani.
- Honn lesz-e?
- Honn, instálom, az osztonátába dolgozik. Az es sok régiséget tud.
- Hát akkor hozzá megyek.
- Menjen csak az úrfi hezzá, sokat tud, ha egy-két deci pálinkát megiszik.
- Merre is menjek?
- Nem eherre, tovább az út. Ahajt rövidebb az út.
- Köszönöm, köszönöm, Isten áldja meg!
- A Mindenható segélje meg!

Búsan baktatott az úton. Tudta, hogy Sándor Gyurkánénál sem jár eredményesebben. Szinte már beteg volt a fáradságtól. Nem a tikasztó forróság, eső, szél, gyalogút, rázós szekér, nem! Ezek a hiábavaló kísérletezések, ezek szítták ki ereje javát.

„Kitartás, állhatatosság, türelem - pokolba veletek!” - írja haza. Hat hete folyik ez a küzdelem az asszonyokkal. De mikor ők tudják a legtöbb nótát! Főleg a vénasszonyok. Hogyan lehetne mégis valamit kiszedni belőlük?

Még álmában is ilyen töredékeket hallott: „Jézus tartsa meg”... „Honn van-e”... „Elmene kaszálni”... „Szent énekek”... „Kerek ez az erdő, nem fér a zsebembe”...

Da capo al fine reggeltől estig, hétfőtől vasárnapig!

- Haza!... Jövő nyárig csizmát nem visel, konzervet nem bont.

Haza!...

Isten veled, Gyergyó magas fennsíkja!

Hanem azért mielőtt útnak indult volna, a sors megjutalmazta végtelen türelméért, kárpótolta szenvedéseit.

Találkozott egy nagyon-nagyon öreg nénivel, ennek eldúdolta azt a bizonyos csodaszép dallamot, melynek szövegét eddig hasztalan kereste Erdély-szerte.

A ráncos arcú néniké sűrűn pislogott pillátlan szemével, mialatt végighallgatta a dúdolóval előadott dalt. Aztán maga is rákezdté, ugyanazt, de szöveggel! Tisztán, csengő hangon, kifogástalan intonációval, gyönyörű, ízes szövegkiejtéssel:

*Istenem, istenem, áraszd meg a vizet.
Hadd vigyen el engem apám kapujára.
Apám kapujára, anyám asztalára.
Hadd tudják meg végre, kinek adtak férjhez.*

*Ciha katonának, nagy hegyi tolvajnak,
ki most es odavan keresztútállani.
Keresztútállani, embert legyilkolni,
egy pénzért, kettőért, nem szán vért ontani...*

Jegyezni is elfelejtett. Szólni sem tudott, olyan áhítattal hallgatta a nénike énekét.

Aztán hirtelen hozzálépett, megölelte, és összevissza csókolta a ráncoktól barázdált öreg arcot. Nem ment haza.

Tovább rótt az országutakat, távol minden közlekedési eszköztől, porosan, csizmásan, gyalog és rozszant szekéren. Kereste, kutatta, ásta, feltárta a mélységben rejlő, a régi-régi, érintetlen népzeneét.

A parasztok legtöbbször csak nagy sokára szólaltak meg, bizalmukba férkőzni nehezebb volt, mint az eldugott falvakat közlekedési eszköz nélkül megközelíteni. Az egyszerű nép lelkéhez is hosszú, fáradságos út vezet. De ő megtalálta és megjárta ezt az utat.

Mama csodálkozva olvasta az Erdélyből jött leveleket.

Egyikben kéziratos kottamelléklet is volt.

„Egy olyan paraszt, aki ilyen melódiát komponált, mint a mellékelt, ha gyermekkorában parasztsorból kiállva tanult volna, biztos, hogy kiváló, nagybecsű dolgokat alkothatna.”

Egy másik levelében ezt írta:

„A parasztok között békesség uralkodik. Nem gyűlölik a más népeket, ez csak a felsőbb körök szokása.”

És egy mélyről jövő vallomás:

„Életem legboldogabb napjai azok, melyeket falvakban, parasztok között töltök...”

Ha köztük járt fonográfjával, képe mindig mosolygós volt, egyébkor nemigen.

Boldoggá tette, ha találkozott a régmúlnak hitt magyarsággal. A magyar nép jövőjébe vetett hite megújult.

Kedves parasztjai között fesztelenül viselkedett, felszabadultan nevetett, beszélgetett velük, jókedvű volt, közlékeny, szinte nem ugyanaz az ember, akit a fővárosban ismertek meg zenésztársai. A falusiak megszerették, szívükbe zárták.

Ha egy-egy faluból távozott, egész sereg ember, asszony, falka gyerek kísérte a határig.

Néztek utána sokáig, amíg távolodó, törékeny alakja el nem tűnt a messzeségben.

ALLEGRO BARBARO

Bartók, Kodály. Sok ezer nyers dallam-aranyat ástak elő az eltűnt századok mélyéből, s ők maguk csiszolták azt fényesre, tették művészi foglalatba, foglalták tudományos rendszerbe.

Napvilágra került az eltemetett pentatónia, az ötfokú hangsor, a vallásos népénekek feledésbe merült hangrendszere, a szabad ritmus, az ősrégi, éppen ezért újszerűen ható cifrázások ezerféle változata.

A XX. században új zenei nyelv!

Új nyelvtan, új szótár is kellett hozzá. Ki teremti meg mindezt? Természetesen ők ketten. Maguk a felfedezők. Immár tudósok.

Végül a felfedezett új nyelven, melynek nyelvtanát mint tudósok szerkesztették meg, ugyanők mint költők írták meg költeményeiket.

Csak hogy a szomszéd népek zenekincsét is fel kellett hozzá tárni. A magyar dallamkincs származásának kiderítésére Bartók megkezdte a szomszéd országok népzeneikincsének felkutatását. Nekilátott a szlovák, román, ukrán, bolgár népzene gyűjtéséhez, rendszerezéséhez.

Sok-sok év munkája volt ez. Évek, évtizedek folyamán járt Észak-Afrikában arabnépzene-gyűjtő úton. Még később Anatóliában tanulmányozta a török, Amerikában az indián népzene-t. Vaskos köteteket tesz ki kutatómunkájának csupán tudományos eredménye.

És akkor hol vannak még az ugyanebből sarjadzó kompozíciók?

Miközben új zenei nyelvet teremtett meg Európa számára, megtanult szlovákul, románul, törökül, arabul. Latinul, görögül, németül már iskoláskorában tudott. Jól beszélt a francia, angol, olasz nyelvet is. Ez természetes, hiszen a népek nyelve is zene, s a nyelv, akár a zene, közel visz az emberek megértéséhez. Bartók számára a népdal nem csupán kottafejek sokasága volt, hanem a néplélek megnyilatkozása. A népdalt mindig szöveggel együtt tanulmányozta. Ezért tanult annyi nyelvet. Célja ezzel az volt, hogy megértse a népdalok mondanivalóját is.

Népek élete, kultúrája tárult fel. Meglepő hasonlatosságok Európa, Ázsia, Afrika, sőt Amerika népei között! A népzenei kutatások eredményezték azt a felismerést, hogy a „világ népeinek zenéje alapjában kevés östípusra vezethető vissza”.

A népi dallam, az ötfokúság és a szabad ritmus felfedezése tulajdonképpen csak felújítása valaminek, ami ősrégi.

A különböző népek népzenejét tanulmányozva, Bartók a nemzeti és etnikai sajátosságokon kívül olyan elemekre is bukkant, melyek közösek, amelyek valamennyiükben fellelhetők, s így föltételezhetően a történelem előtti korszakok etnikailag még el nem különült emberének muzsikáját jellemezték. Ezek az apró motívumok nem annyira dallamuk szépségével, mint inkább ritmikájuk ellenállhatatlan sodrával tűnnek ki. Ez az őserő a XX. század városi kultúrájában elpuhult emberre elementáris erővel hat, s így a megújulás forrása lehet. Bartók zenéje gyakran villantja fel ezt az őserőt.

A XX. században mindez démonikusnak hatott, szinte barbárnak.

Ez a barbár zene keveredett a Párizsból hozott túlfejlett európai zenével. E keveredés ellenállhatatlan hatású vegyületet adott. Elragadtatta azokat, akik megértették, meghökkentette azokat, akik nem értették meg.

Utóbbiak közé tartozott néhány kritikus. Csupán a barbár elemre lettek figyelmesek, semmi mást nem észleltek Bartók zenéjében, s ezért el is nevezték őt „barbár”-nak.

Bartók a barbár meghatározásra kompozícióval adta meg a választ. Megírta az *Allegro barbaro* című korszakalkotó zongoraművét.

Megdöbbszent az egész világ. Egyeseket dührohamra ragadott, másokat ekstázisba hozott az *Allegro barbaro*. Soha ilyet nem hallott senki. Tomboló szenvedély, vad ritmus, őserő, s mindez a legtisztább formába öntve. A XX. századi új zene legnagyobb zongoraműve az *Allegro barbaro*, egyben a zongorairodalom forradalma. Az ősi népzene fölfedezése nélkül talán sohase született volna meg.

Nem véletlen, hogy Bartóknak e legforradalmibb műve éppen zongorára íródott. Nagy zongorista s a zongora költője ő is, mint előtte nem egy zenei forradalmár, például Chopin, Liszt, Debussy, sőt mindnyájuk előtt még Beethoven is. Mert hiszen Beethoven is zongoraművekben kezdte, amit később kamaramuzsikában és zenekarban folytatott. A zenei forradalmak majdnem minden korban a zongorából indultak ki Beethoventól Bartókig.

Allegro barbaro...

Mint egy korbácsütés, úgy hatott ez a mű azokra, akik először hallották. Korbácsütés, mely kufárokat kerget ki a zene templomából.

Richard Straussból, az ifjúkori ideálból már régen kiábrándult. Strauss *Elektrájáról* meg is írta elmarasztaló véleményét Bartók. Megalkuvó zene ez, a pompázatosan újszerű hangszerelés ellenére is.

Más ideál után kellett nézni.

Éppen kapóra jött Kodály fölfedezése: Debussy!

Párizsban nem találkozott vele, akkor még nevét sem ismerte. De most annál boldogabban köszöntötte műveit. Debussy! Francia zene. Nem német!

Magyar parasztzene és új francia stílus, e kettővel együtt aztán már lehet valamit kezdeni. Szabadulás a német zene egyeduralkodója alól. Ezt jelentette a Debussyhez való menekülés, akinek zenéjében még a pentatóniát is látta imitt-amott felbukkanni. Hol fedezhette fel? Valószínűleg Muszorgszkij műveiben vagy esetleg éppen az orosz népnel Oroszországban.

Bartók talán nem sejtette, hogy nem is olyan régen ugyanolyan nagy hatást gyakorolt Debussyre Muszorgszkij, mint most őrá Debussy.

És talán az indítók is ugyanaz lehetett mindkettőjükénél, a vágy: kitörni az elfáradt, továbbfolytatásra alkalmatlan, epigonizmusba fulladó német zene uralmából!

Zenei szabadságharc a német diktatúra ellen! E harc hősei: az orosz Muszorgszkij, a francia Debussy meg a két magyar: Bartók és Kodály.

Nem is éppen egy időben, de egy célért harcoltak.

Német kortársát, Arnold Schönberget Bartók nagyra becsülte, ám nem követte. Valószínűleg azért nem, mert igazi gyökerének a népzene érezte, s Arnold Schönberg az atonalitás mestere volt. Atonális népzene pedig nincs. A népzene az öt- vagy hétfokú skálára épül, Schönberg zenéje pedig a tizenkét fokúra. E kettő összeférhetetlen. Az atonalis, vagyis a hangnem nélküli zene hódításának azok a mesterek állták útját, akik a régi népzeneből gyökereztek: Bartók, Kodály, Sztravinszkij. (Sztravinszkij csak később írt műveket tizenkét fokú rendszerben.)

Az atonális, vagyis a tizenkét fokú skálára épített zene az örökké kereső, nyugtalanul kutató Bartókot is vonzotta kis ideig. De erről a kereső-kutató útról Bartók csakhamar letért, s régi meggyőződésében megerősödve, szélesebb ösvényen folytatta útját, magabiztosan a cél felé.

Néhány türelmetlen fiatal nyugati zeneszerző még ma is szemére lobbantja Bartóknak, hogy megalkuvó volt, amidőn visszatért a tonális alaphoz.

Nem ismeri, nem érti Bartókot, aki e jelzővel illeti. Az atonálistól való elfordulása nem megalkuvás volt, hanem forradalmi alapeszméjéhez, a népzenehez való ragaszkodás jele. Még kereső korszakában is a népzene volt hitvallása. Ettől tért volna el? Ha ezt teszi, akkor lett volna megalkuvó.

Nagy orosz kortársában, Sztravinszkijban is éppen azt becsülte legtöbbször, ami benne népi: *Tűzmadár*, *Le Sacre du Printemps* (Tavaszi áldozás), *Petruska*. E műveket szerette legjobban Sztravinszkij alkotásai közül, bár nagyon érdekelték egyéb munkái is. A *Piano Rag Music* című izgalmas zongoradarab például, mely Chesternél jelent meg Londonban, különösen megnyerte tetszését, tanítványainak is feladta, műsorán is játszotta. Pedig Bartókon kívül más nemigen tűzte műsorára.

Bartókot minden érdekelte, ami igazán új volt és érdekes, még akkor is, ha az merőben idegen volt számára, mint például a *Piano Rag Music*.

A világ halad, a zene is fejlődik; van, aki járhatatlan ösvényeken jár, van, aki zsákutcába téved. De ha az ember meg akarja találni az igazi utat, ismernie kell valamennyit.

Bartók, miután valamennyit megismerte, rátalált az igazira.

Az igazi út az, amelyik a népzenenél kezdődik. Ez egyben a leghosszabb út is. Beláthatatlan messzeségekbe vezetett.

A népzenei csodálatos nyersanyagot nemcsak rendszerezni kellett tudományosan, hanem - mint a gyémántot - csiszolni is, foglalatba ötvözni is.

Ez már nem tudományos, hanem művészi munka volt.

A gyűjtés után következett a rendszerezés, ezt követte a népdalfeldolgozások végtelen sora. Egyszerű és bonyolult feldolgozások, a megformálás nagy erőpróbája.

A *Húsz népdal* a nagyközönség számára íródott, hogy bemutassa a talált kincsnek egy részét. Kodállyal együtt adták ki. Énekhangra, könnyű zongorakísérettel. Akikhez szólt: a nagyközönség nem értette meg, miről van szó. Jó ideig visszhangtalan maradt.

A népi alap véges-végig kísérte Bartókot egész életén keresztül, mint az el nem felejthető anyanyelv, melyen mégiscsak leginkább tudja magát kifejezni a legműveltebb költő is.

Gyermekeknek címmel négykötetes munkát adott ki. Csupa népdalfeldolgozás, zongorára, kezdők részére. Az első két kötet magyar népdalokat tartalmaz; a harmadik és negyedik a szlovákiai gyűjtés eredménye, *Pro Deti* címmel jelent meg első ízben.

E négykötetes zongoradarab-gyűjteménynél kicsit meg kell állnunk. Ez volt ugyanis - saját bevallása szerint - legkedvesebb műve. Talán mert e munkában egymásra találtak azok, akik legközelebb állottak szívéhez: a paraszt és a gyermek. Amit öreg parasztjaitól kapott, azt továbbadta a gyermekeknek, az új nemzedéknek.

Kis zongoradarabok. Van köztük háromsoros, de négyoldalas is. Egyben közösek: valamennyi remekmű.

A *Román táncok*, vagyis ahogy első ízben jelent meg e címmel: *Magyarországi népi román táncok*, virtuóz, hatásos zongoradarab. Mindig nagy sikert aratott, valahányszor maga Bartók adta elő valamely szólóestjén. De évtizedeknek kellett eltelniük, amíg a világ zongoraművészei rászánták magukat arra, hogy megtanulják, és műsoraikra tűzzék. Ugyanez a sors várt a két nagy román táncra is; ez ugyanis technikailag még a kis román táncoknál is nehezebb, megtanulásuk annyi fáradságba került, hogy azzal már egy operaátíratot vagy balettparafrázist is meg lehetett tanulni, s ez mindenesetre jövedelmezőbb időbefektetésnek ígérkezett, a közönség jobban tapsolt, és az impresszáriók többet fizettek érte a zongoristáknak.

A *Szonatina* háromtétéles kis remekmű. Ez sem vált könnyűszerrel népszerűvé, technikailag jóval könnyebb az előbb említett két román népi tárgyú műnél. A *Szonatina* is a román gyűjtés eredményeként jelentkezett, akár a *Kolindák*, a *Négy siratóének* vagy a *Nyolc improvizáció*.

A magyar népdalfeldolgozások közé tartozik még a *Tizenöt magyar parasztdal* is, második felében a régi magyar táncdalokkal. Zongorára komponálta ezeket is, de ő maga írta át zenekarra, alig változtatva valamit a formai felépítésen.

Három rondó zongorára. Az első, a C-dúrban írott, saját előadásában megmaradt hanglemmez-felvételen. E felvétel csak kevésbé emlékeztet arra a feledhetetlen élményre, melyet a mű budapesti bemutatása jelentett. Bartók maga játszott egyik önálló zongoraestjén a *C-dúr rondót*. Úgy szólaltatta meg gyermekdarabját akkor, hogy az est hallgatói, mint valami „földöntúli megnyilatkozásra”, emlékeznek vissza.

Az *I. magyar rapszódia* még az igazi népi zene felfedezése előtt készült. Ez a stíluskorszak lezárult. A hegedűrapszódiaiban nyomát sem leljük többé. A népdalkórusokban, a hegedűduókban első hallásra könnyen felismerhető a népi hatás. A *Nyolc improvizáció*ban már bonyolultabb folyamattal állunk szemben. Annál mélyebbnek mutatkozik ez a hatás, mennél jobban rejtőzik!

A *Mikrokosmos* szintén gyermekeknek készült, bevallottan pedagógiai céllal. E hatkötetes művében kézen fogva viszi a kezdő zongorázót, hogy bevezesse a zongorajáték birodalmába. A *Mikrokosmos*ban is lépten-nyomon fellelhetők a népi motívumok. Nemcsak magyar, de a román, szlovák, délszláv, bolgár, orosz, arab népzene elemei.

„Az én igazi vezéreszmém, amelynek, mióta csak mint zeneszerző magamra találtam, tökéletesen tudatában vagyok: a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válás minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem - amennyire erőmtől telik - szolgálni zenémben.”

A TANÁR ÚR

Thomán tanár úr nyugdíjazását kérte. Megüresedett egy tanári állás a Zeneakadémián. Ki legyen Thomán utóda a zongora főtanuszakon? Természetesen legtehetségesebb tanítványa, Bartók Béla. Maga Thomán sem óhajtott mást. Mindez pedig egybeesett a Zeneakadémia Liszt Ferenc téri új épületének felavatásával.

Bartók örült a kinevezésnek, bár tudta, hogy a tanítás sok idejét veszi majd el a fontosabb dolgoktól, gyűjtéstől, tudományos és alkotómunkától. Viszont szép fizetés jár a zeneakadémiai tanársággal, s a pénz kell a gyűjtőutakhoz, tudományos munkájához. A tanítás az év tíz hónapját foglalja le ugyan, de a maradék két hónap megmarad a falu számára.

Szeretett dolgozni. De az igazi munka számára a népdalgyűjtés volt. Csakhogy ezért nem fizetnek, inkább még pénzbe is kerül, sok pénzbe. A tanári fizetésből lehet majd költeni a nyári munkára. Más ember azért dolgozik, hogy pénzt keressen, Bartók azért keresett pénzt, hogy zavartalanul dolgozhasson.

Más szenvedélye nincs, nem is volt soha: csak dolgozni.

De nem akármit, s nem akárhonnét merítve az ihletet.

„Csak tiszta forrásból...” - ahogy később ő maga fogalmazta meg a *Cantata profanában*. Ez volt hitvallása egész életén keresztül, már jóval a *Cantata profana* előtt.

A pedagógiai munka is „tiszta forrás” volt, bár inkább azok számára, akik tanulhattak tőle. Tisztább forrásból aligha lehetett volna művészetet meríteni. Aki tőle megtanulta, hogyan kell egy Beethoven-szonátát, Bach-fügát vagy Chopin-etűdöt eljátszani, az megértette, hogy a műalkotások szilárd vázra épülnek, s az előadó művésznak is erre a vázra kell felépítenie produkcióját.

Pedig Bartók nem szeretett tanítani. „Pedagógiai börtönné”, rabságnak nevezte tanári működését.

Tanítványai semmit nem vettek ebből észre. Nem mintha véleményét valaha is véka alá rejtette volna, hanem mert nagyon jól, alaposan és lelkiismeretesen tanított. Sokkal jobban, alaposabban, mint azok a tanárok, akik lelkes zenepedagógusoknak vallották magukat. Bartók nem tudott másként, csak tökéletesen dolgozni, még akkor is, ha nem telt benne öröme.

Tanítási és nevelési módszere ugyanegy volt: a példaadás. Tanításában az előjátszás, nevelésében az igazi emberi magatartás. Nemcsak tanítványaira, de minden emberre, aki közelébe került, akaratán kívül nevelő hatást gyakorolt. A nyugodt, derűs fölény, mikor korának hatalmaskodóival állt szemben, a gyöngéd, figyelmes szeretet, mellyel a pártfogására érdemeseket tüntette ki, soha el nem feledhető, követendő példaként áll azok előtt, akik látták, megfigyelték őt.

Politikai beállítottsága, az erőszakkal és igazságtalanságokkal szembeni visszautasító magatartása nem tévesztette el hatását tanítványaira, ezek közül senki sem vált később a fasiszta rendszer kiszolgálójává.

Bartók nem sokat beszélt. Inkább cselekedett. Megmutatta, hogyan él, miként cselekszik az igaz ember. Példamutatásával nem mérközhet az ékesen szóló magyaráztatás. Ösztönös vagy tudatos volt-e nevelési módszere, s hogy módszer volt-e egyáltalán? Nem tudjuk. Erről nem beszélt.

Nemcsak nevelési, de tanítási módszeréből is hiányzott a beszéd. Itt is inkább példát mutatott, vagyis előjátszott. Minimális magyarázattal, sok bemutató zongorázással igyekezett növendégeit helyes útra vezetni, különböző stíluskövetelményeket felismertetni. A tempót, dinamikai és agogikai³ hangsúlyokat, formai felépítést, a belső mondanivaló átérzését és tolmácsolását megmutatta, és nem magyarázta.

Bartók kizárólag a zongora főtan szakon tanított a Zeneművészeti Főiskolán. (Akkor még Zeneakadémiának nevezték.) Zeneszerzést nem adott elő, ez a tanszék Kodály Zoltáné lett.

Aki zongorázni tanult Bartóktól, annyit tudott meg zenéről, zeneszerzésről, nagy mesterek műhelytitkairól, mintha a zeneszerzés főtan szak hallgatója lett volna. És Bartók ezt sem magyarázatokkal, hanem előjátszásaival érte el.

A műveket szemléltető módon részeire bontotta, s azokat ott rögtön, a hallgatók szeme láttára, füle hallatára újból fel is építette.

Kevés tanítványa volt. Egy időben, egyszerre körülbelül nyolc-tíz. Az év eleji felvételi vizsgákon egynél-kettőnél több új növendéket sohasem vett fel a végzetek megüresedett helyére. Kevés számú tanítványával viszont nagyon sokat foglalkozott.

Háromszor egy héten, kedden, csütörtökön és szombaton tanított háromtól hatig. Hivatalosan. De igen gyakran még fél kilenckor is ott volt a tizenégyes tanteremben, hogy újból és újból elővegye az órára hozott anyagot egy-egy tanítványával.

A zongora főtan szak többi tanárához egy időben harminc-negyven növendék járt; ezek mindegyikére alig jutott tíz-húsz percnyi tanításnál több idő alkalmanként. Bartók nyolc-tíz tanítványával egyenként fél óránál kevesebbet sohasem foglalkozott, de igen gyakran előfordult, hogy egy növendékre egyszerre másfél óra jutott.

Míg a növendék lámpalázával küzdve játszott, Bartók az íróasztalnál vagy a második zongora előtt ült s figyelt. Az első ízben órára hozott feladatot megszakítás nélkül hallgatta végig. Csak ha a növendék betanulási hibát ejtett (hamis hang, téves ritmus), akkor állította meg, hogy kijavítsa. Utána egyetlen szó, megjegyzés nélkül maga játszotta végig ugyanazt a darabot a második zongorán.

Két Bösendorfer zongora volt tantermében, a „tizenégyesben”, a jobbikon játszottak a hallgatók.

A darabot rendszerint kotta nélkül adta elő Bartók.

Amikor a növendék másodszor hozta órára új anyagát, akkor már gyakran megállította. Nemcsak soronként, mondatonként, taktusonként, de olykor még hangonként is újból és újból kellett megismételni mindent, annyira kényes volt a részletfinomságokra. Előfordult, hogy egy-egy hangszínt tízszer-hússzor is megmutatott, felállítva tanítványát az első zongorától, hogy maga mutassa meg a kívánt hangsúlyt, s hogy a két zongora közötti színekülönbség is eltűnjék.

Emberi füllel alig észlelhető eltérések miatt képes volt félórákig is vesztegetni egy-egy taktus mellett. A növendék elfáradt, ő soha.

³ *Agogika* - a zenében az időmérték (tempó) apróbb, gyakran nem is jelzett módosulásai

Ilyen szenvedélye volt a tanítás? Nem.

A rend volt a szenvedélye!

Makacsul, kérlelhetetlenül követelte a rendet mindenben, tudományos és alkotómunkában, zongorázásban, a világban mindenütt; önmagától, tanítványaitól, mindenkitől.

Úgy tanított, ahogy komponált, zongorázott, gyűjtött s rendszerezett.

A forma dinamizmusa, a felépítés széles ívű hullámai, melyek segítségével a művet lassú, de feltartóztathatatlan emelkedéssel vitte és vitette mondanivalójának súlypontja felé - mindez jellegzetesen bartóki volt, ami mind tanításában, mind pedig alkotó- és előadó művészetében egyaránt megmutatkozott.

Soha nem engedte meg, hogy a növendék ugyanúgy ismétljen meg motívumot, mint ahogyan azt első jelentkezésekor intonálta, még ha a mű szerzője nem is írt elő új előadási jelet az ismétlésnél. Ahányszor egy műben egy motívum előfordult, annyszor kellett másként és másként játszani, de nem ötletszerűen, inkább oly módon, hogy ez a sokféleség ne akadályozza, hanem ellenkezőleg, elősegítse a mű formai felépítését. Világos, áttetsző lett tanítása nyomán minden kompozíció.

Alkotómunkájában saját műveit vastraverzekre építette föl. Ugyanezt tette mások műveivel mint előadó művész. És ugyanezt követelte tanításában is növendékeitől, akár saját, akár más mesterek műveiről volt szó.

Kielezett ritmus és lüktető dinamizmus jellemezte előadó művészetét, ezt adta tovább tanításában is.

„A megformálás az igazi tehetség erőpróbája” - írta Bartók. Zongoraórákon ezt sohasem mondta, mégis ezt az elvet hirdette tanítási módszerével.

A kottákba sokat jegyzett be; e kották, még saját műveinek kottái is, tele vannak ceruza-bejegyzésekkel. Ezekből mindenütt az a szándék mutatkozik meg, hogy a növendék számára megkönnyítse, leegyszerűsítse a megformálás problémájának megoldását. Ennek érdekében nemegyszer még saját kinyomtatott művein is végzett kisebb-nagyobb változtatásokat, s nem csupán az előadási jeleknél, hanem olykor még a kompozicionális szövegen is.

A *Gyermekeknek* második kötetének végén, az *Ürögi kanásztáncban* például lényeges kéziratot változtatást őriz az egyik nyomtatott példány. Megformálási problémát van hivatva megoldani e változtatás is.

Azt is megtette, hogy az általa átnézett és előadási jelekkel ellátott idegen művek, például Bach-fügák vagy Beethoven-szonáták nyomtatott kottáiban is megváltoztatta saját előadási jeleit, melyek annak idején az ő munkája eredményeképpen kerültek a kiadványba. A kiadvány megjelenése és a bejegyzések között sok idő telt el, ezalatt talán felfogása is változott, de az előadási jelek megváltoztatásának fő oka mégis inkább a tanítvány képességeihez és természetadta tulajdonságaihoz való pedagógiai szempontok szerint történő alkalmazkodás lehetett.

A tizennégyes tanterem második zongorája, melyen Bartók a növendék által órára hozott darabokat előadta, sok nagyszerű hangversenyről mesélhetne. Akkor még nem volt magnetofon. De bár csak lett volna! Mennyi kincset lehetett volna megmenteni az utókor számára, melyeket így csak a tanítványok megbízhatatlan emlékezete őriz, s az se sokáig, csak életük végéig.

Egyre kevesebben élnek, akik hallották Bartóktól Beethoven szonátáit játszani. Nehéz elképzelni egyenrangúbb Beethoven-interpretálást, mint amilyen Bartóké volt. Könyörtelen szigorával, izzó kérlelhetetlenségével, önmagát pusztító makacsságával a bonni mester legközelebbi rokonának számít a zene történetében. Maga a fiatal Beethoven szólalt meg a zongorán Bartók ujjai alatt. Aki hallotta, borzongva érezte, mint folynak egymásba eltűnt és eljövendő századok a kopogó billentyűkön.

És mindez visszahozhatatlanul múlt el. Egyetlen rádióállomás, hanglemezgyár nem tartotta érdemesnek, hogy ezt a Beethoven-idézést megörökítse. A tanítványok és néhány muzikális hangverseny-látogató emlékezete őrzi még kis ideig.

Ennek a könyvnek az első kiadásában még azt írtam, mily pótolhatatlan veszteség, hogy egyetlen hanglemezgyárnak, rádióállomásnak sem jutott eszébe Bartók zongorajátékát megörökíteni, s ezért Bartók Beethoven-felfogása meghal azokkal, akik emlékeznek rá. Még büszke is voltam, hogy ezek közé tartozom.

E húsz év előtti megállapítás óta azonban történt valami, amit majdnem csodának lehetne minősíteni.

A *Kreutzer-szonátáról* van szó. Ez volt egyik legelőbb Beethoven-émlékem. Bartók és Szigeti a Zeneakadémia nagytermében Beethoven hegedű-zongora szonátáit adták elő, többek között a *Kreutzer-szonátát*, nem éppen táblás ház, de lelkes közönség előtt.

Mintha maga Beethoven ülne a zongora előtt, és játszáná saját művét! Érezni kellett, hogy ez az igazi Beethoven. Mások is tudnak Beethovent játszani, pompás zongoristák élnek szerte a világban, de ilyen, mint Bartók, egy sem, hiszen ő úgyszólván egyenes művészi leszármazottja Beethovennek (tanára Thomán, Thománé Liszt, Liszté Czerny, Czernyé pedig maga Beethoven). Bartók magától Beethoventől kapta értesüléseit, ha közvetett úton is, nem csupán a zongoraművészet örökségében. Ott, a Zeneakadémia nagytermében akkor mindannyian úgy éreztük, ezt a *Kreutzer-szonátát*, amíg élünk, nem feledjük el. Azóta is gőgösen hajtogatjuk, hogy Bartók Beethoven-játéka meghal velünk együtt, akik emlékezünk rá. Azóta is emlékezünk. Magam is büszkélkedtem, hogy pontosan emlékszem minden taktusra, minden árnyalatra.

Emlékezetemet azonban megszégyenítette a gép.

A gép, amely pontosabban idéz a leghálásabb emlékezésnél.

Nemrég, néhány év előtt történt ugyanis, hogy feltámasztották (a technika támasztotta fel, vagyis a GÉP) Bartók Beethoven-játékát s ezzel együtt talán magát Beethovent is.

Több, mint harminc évvel ezelőtt Bartók és Szigeti a washingtoni Library of Congressben hangversenyen szerepeltek, többek közt a *Kreutzer-szonátát* adták elő. Valakinek eszébe jutott, hogy ezt fölvegye. Persze, nem magnószalagra, mert az akkor még nem volt, hanem csupán lakkra. Korcs elődje ez a magnónak. Tökéletlen, zörejes felvétel, de most megtalálták, kitisztították belőle a zörejeket, csak a végén a közönség viharos tetszésnyilvánítása maradt benne. Technikailag tökéletesen kijavították, a felvételt kiglancolták, majd mikrobarázdás hanglemezre rögzítették.

És íme, Bartók Beethovent zongorázik! Hallható immár az idők végeztéig, mindössze néhány darab obulus kell hozzá, hogy a hanglemezt megvásárolja az utókor kíváncsi zenerajongója.

Bartók e hanglemezen Szigetivel Beethoven művét adja elő! De nem ám úgy, ahogyan önhitt emlékezetemben lerögzítettem, hanem sokkal-sokkal különbül. Ennyire pontosan nem lehet emlékezni. E csodát emberi emlékezet nem, csak a gép tudja megteremteni.

Ennyivel többet érne egy idegen mérnök a hálás tanítványnál?

Ez a *Kreutzer-szonáta* maga a tökéletesség. Hiszen a régi lakkfelvétel nyilván nagyon hibás volt. Kezdetleges, alig élvezhető, tudjuk, hiszen nemegy lakkfelvételt hallottunk már. Holt anyag, de úgy látszik, tetszhalott volt csupán, mert feltámadt. A technika keltette életre.

Arra még emlékeztem, hogy a hangversenyen hallott szonáta annak idején Bartók és Szigeti előadásában milyen szenvedélytől fűtött, lélegzetelállítóan izgalmas élmény volt, de azt már csak a hanglezet meghallgatásakor állapíthattam meg - miután természetesen többször egymás után végighallgattam -, hogy a szenvedélyes előadást milyen emberfölötti fegyelmezettség tartotta fűken, s hogy e szenvedélyt nem lehetett volna összetéveszteni az indulattal, amely éppen e szonáta előadás alkalmából a legtöbb esetben nem annyira fűti, mint inkább helyettesíti a szenvedélyt. Nem, ez tiszta munka volt. Férfimunka. Az igazi Beethoven. Nem a „romantika előfutára”, hanem a klasszikus mester.

Tolsztoj tudvalevőleg gyűlölte e művet. Magát Beethovent sem szerette, de különösen a *Kreutzer-szonátára* haragudott, nem kevesebbel vádolva e muzsikát, mint hogy az emberi indulatokat oly mértékben képes felkorbácsolni, hogy a hatása alá kerülő embert (a *Kreutzer-szonáta* című kisregény Pozdnisev nevű főszereplőjét) gyilkosságra teszi képessé, sőt e legnagyobb bűnbe egyenesen belehajszolja. Nos, ha Tolsztoj e kristálytisztá tolmácsolásban halhatta volna Beethoven hegedű-zongora szonátáját, bizonyára revideálja álláspontját, elfogadván Bartókot és Szigetit mint Beethoven mentőtanúit. Talán még a szerencsétlen Pozdnisev jellemrajzán is némi változtatást eszközöl, legalábbis ama fejezetekben, amelyekben a főhős szenvedélyes gyűlölettel fakad ki Beethoven zenéje ellen, amely tőle távol álló, ismeretlen, sőt gondolatokat, kártékony indulatokat ébreszt benne.

A hanglezet harmincöt év távlatából olyan részletfinomságokat is feltár, amelyekre emlékezni a sokszor lenézett gépzene segítségével szinte lehetetlen. S ami számomra különösen nagy örömet jelent, e hanglezet nem csupán a *Kreutzer-szonáta*, hanem a többi Beethoven-mű Bartók-interpretálását is felszínre hozta, szonátákét, zongorahangversenyekét, variációs műveket, melyek nagy része még azok emlékezetében is elhalványult, akik sokszor hallották Beethoven zongoraműveit Bartóktól a tanítás élményei során, a tizennégyes tanteremben. Mert a hangverseny-látogatók, Bartók névtelen hívei egy-egy Beethoven-művet legfőljebb egyszer hallgathattak végig, míg mi sokszor, egészben, részletekben, én például akkor is, amikor valamelyik évfolyamtársam hozta órára. Akárhányszor csak lehetett, meghallgattam ugyanazt a Beethoven-művet Bartóktól, abban az álomban, hogy magát a szerzőt hallom zongorázni. És még így is mennyit felejtettem! Hála a lenézett gépzene segítségének, sok emlék föléledt. Mily kár, hogy Liszt Ferenc zongorázását még lyukszalagra sem vehették föl, akkor talán most még többet tudhatnánk arról, hogyan is játszotta zongoraműveit maga Beethoven. S talán eljön még egy örökös, akitől megint megtudunk valamit. A felvételek megkérdőjelezzik a régi latin közmondást. Verba volant, scripta manent.

Ma már nem csupán az írás, a hang is megmaradhat.

Aki szorgalmasan járt az órákra, s nemcsak a sajátjaira, az valamennyi Beethoven-szonátát meghallgathatta Bartóktól. Mindenkinek mást adott fel, ő maga hangversenyen csak néhányat tűzött műsorára. Az *Esz-dúr*, opus 31-essel volt emlékezetes sikere. A nagy *Asz-dúr*, opus 110-est sohasem játszotta hangversenyen, órán annál többször, valószínűleg ezt szerette legjobban; aki hallotta tőle, egész biztosan jobb emberré is vált.

Ritmus és hangsúly.

E kettőben nyilatkozott meg a jellegzetes bartóki zongorázás. Egyetlen hangsúly miatt olykor tízszer, hússzor is felállította növendékét a zongorától, hogy maga üljön elé, és megmutassa.

Előfordult, hogy hirtelen mozdulattal levette a növendék kezét a zongoráról, így adva szó nélkül tudomására, hogy rossz úton jár, kezdje újra, ez még mindig nem az igazi, nem az egyedül helyes megoldás. Csöppet sem idegesítette, hogy ennyi időt kell vesztegetnie csekélységekre, inkább örömet lelte e kísérletező munkában. Arckifejezése, mint a lombik fölé hajló tudósé, aki várja, lesi a kísérlet eredményét.

Minden szerző művébe, minden stílusba tökéletesen beleilleszkedett, még a tőle idegen, romantikus stílusba is. De minden stílust a bartóki formanyelvre fordított le.

E formanyelv két alappillére: a ritmus és a hangsúly. A megformálás fő mozzanatai tehát a ritmika és a hangsúly megfelelő adagolása volt, még ha a mű szerzője nem is írt elő semmiféle erre vonatkozó utasítást.

E részletekbe menő, aprólékos csiszolómunka Bartók zongoratanításának kisebbik része volt. A tanítás igazi nagy jelentősége nála a formaképzés, a formaérzék nevelése, a megformálási képesség fejlesztése volt. A részletek, a ritmikai felületességek és részlethibák kiküszöbölése és a helytelen hangsúlyok megszüntetése után került erre sor. Aki egyszer megtanult Bartóktól egy Beethoven-sonátát, az azt is megértette, hogy mi a művészi forma.

Úgy megragadni egy zeneművet, hogy az értelmet, feszültséget kapjon, hogy az első taktus intonálása már magában hordja a zárótaktusok jelentőségét, egyben máris előkészítve azokat, s az első taktustól az utolsóig minden szerves összefüggésben legyen egymással, üstökön ragadni a mű lényegét, s az egész kompozíciót egyetlen kerek egészbe foglalni: ez volt a feladat. A tökéletességet, rendet, tisztaságot, arányt zeneművekben tanította csupán.

De mivel benne magában, lelkében, jellemében ugyanez a tökéletesség, rend és tisztaság uralkodott, a növendékben felébredt a vágy: hasonlóvá válni! Ha ez nem is sikerült soha, mert nem sikerülhetett, akkor is kapott valamit: egy felismerést, hogy milyennek kellene lennie.

Amennyire aprólékosan csiszolgatta a ritmikai vagy hangsúlyhibákat, néha szinte a kicsinyesség látszatát keltve, annyira nagyvonalú volt megformálási követelményeiben. Hogy a megformálásban milyen nagy szerepet játszott a részletek előzetes kicsiszolása, csak később tűnt ki, midőn a mű már a növendék keze alatt is kezdett formailag kialakulni.

De az előzetes, aprólékos csiszolómunka sohasem volt technikai természetű! Félreütések, hiányosan kigyakorolt futamok, ügyetlenkedő oktavfogások, esetlen terc- és szextmenetek nem tartoztak azok közé a hibák közé, melyeknek kijavítására Bartók sok időt vesztegetett volna. Kigyakorolja-e ezeket a növendék vagy sem, az ő dolga volt. Nem technikai trükkökre akarta tanítani a zongorázó növendékeket, megmutatni, miként lehet egyes akkordokat könnyebben átérni, vagy hogy milyen csuklómozgás ajánlatos a gyors oktavmenetekhez. Még a billentés módszere is a tanuló magánügye maradt. Skálák, ujjgyakorlatok a tanuló külön műhelyében készültek; a tizennégyes tanterembeli közös műhely magasabb rendű zenei-eszmei feladatok megoldásának adott helyet. Bartók nemigen kérdezte a növendékétől, vajon skálázik-e, ujjgyakorlatozik-e odahaza vagy sem, de feltételezte, hogy igen, hiszen a szükséges technikai előkészületek nélkül, melyeket a tanuló irányítás nélkül is elvégezhet, nehezen boldogulhat a zeneirodalom zongoraműveiben, ahol már szüksége van a felső irányításra is.

A skálákat, ujjgyakorlatokat nem ellenőrizte, de annál gyakrabban kérdezte azt, hogy az egyes szólamokat, motívumokat, ha a növendék a szóban forgó zongoradarabot történetesen meghangszerelné, miféle hangszernek osztaná.

Hangszerekről, hangszercsoportokról, formai problémákról sokkal több szó esett a tizenégyes tanteremben, mint csuklóról, ízületekről, ujjakról s technikafejlesztő hasznos gyakorlatokról. Mire egy zongoradarab tanulmányozása abba a stádiumba került, hogy Bartók e kijelentéssel: „Rendben van, el lehet tenni”, ideiglenesen befejezett munkának tekintette, a növendék már nemcsak a művet, de szerzőjének stílusát, korát, munkásságának lényegét is megismerte.

A múltat ismertette a jövővel, régi nagy zeneszerzőket a jövő muzsikusanemzedékével.

Így élt Bartók a Zeneakadémián múlt és jövő között, társtalanul, magányosan, elszigetelten.

Tanártársai közül sokan idegenkedtek tőle. Még talán azok a kevesek is, akik sejtették, kicsoda. De a legtöbben nem tudták. Külföldi sikereinek híre eljutott a Zeneakadémia tanári karáig, de büszkeség helyett irigységet váltott ki. Sokan gúnyolták műveit, vagy nevettek rajta.

Csak ha megjelent közöttük, némult el mindenki. Ezüstsugaras feje, mindent látó tekintete, személyének leírhatatlan varázsa zavarba ejtette a legelszántabb gúnyolókat is.

Mint aki alvók között jár, s fél, hogy felébreszti őket, úgy ment végig a folyosón. Körülötte több méteres körzetben üres térség. Még aki „csak azért is” keresztül akart nézni rajta, az is meghajolt előtte önkéntelenül, akarata ellenére, ha másként nem, hát láthatatlanul, lelkében, hogy aztán, mikor már a jelenség eltűnt szeme elől, annál dühösebben szidja, öngigazolásul.

Nem volt senkije.

Csak az ifjúság.

A jövő nemzedéknek dolgozott, s nemcsak amikor tanította őket, s nem is kizárólag azokért, akiket tanított. A Zeneakadémia növendékei többet tudtak róla, mint tanártársai. A fiatalok azonban nem merték, csak messziről követni. Közelébe kerülve, néma tiszteletbe merevedett, aki esetleg életét is szívesen áldozta volna érte.

Az utókor mellette volt. És az elődök. A közbeeső réteg, a kortárs valahogy kiesett. A tizenégyes tanterem kikapcsolta ezt az ellenálló táborot. Elődök adtak itt találkozót utódoknak. Ő közvetítette e találkozást. Kevés szóval, sok zenével.

A kevés szöveget könnyen száraznak, ridegnek nevezte volna az, aki nem figyelt eléggé. Stíluskövetelményekről volt itt szó, szakmai nyelven előadott zenei tényekről, s még azt is csak a legjobb hallású hallgató tudta volna megállapítani, hogy az előadó szereti-e a művet, melyről beszél, vagy nem. Érzelemnyilvánításokat, indulati kitöréseket Bartóktól nem hallott senki. Még Beethovenről sem mondta soha, hogy szereti, csak abból, ahogyan játszott, lehetett erre következtetni. Csupán száraz tényeket közölt az elődökről, a többit elzongorázta.

Soha senkinek nem tett semmiféle engedményt. A megalkuvást nem ismerte. Benső meggyőződéssel, lángoló fanatizmussal haladt a maga útján.

„Engem mint zeneszerzőt hivatalosan kivégeztek - állapította meg egy alkalommal, írásban. - Vagy az illetőknek van igazuk, akkor én tehetségtelen kontár vagyok, vagy nekem, akkor ők hülyék. Mindkét esetben köztem és köztük zenéről szó sem lehet.”

A „hivatalos körök” alatt elsősorban Hubayt értette, aki, midőn őt zeneakadémiai tanárnak nevezték ki, már igazgatója volt az intézetnek. Nemcsak igazgató, de a hivatalos zeneélet koronázatlan királya, míg Bartók az ellenzék vezérének számított.

Stíluskövetelményeiben következetes és szigorú volt. Ezek nemcsak koronként, de zeneszerzőnként is változtak. Korábban egymáshoz közel álló mesterek megkülönböztetése nehezebb, mint azoké, akiket századok választanak el egymástól. Például Bachot Händeltől, Lisztet Chopintól, Couperint Rameau-tól csak árnyalati különbségek választják el, de ezeket az árnyalatokat kifejezésre kell juttatni.

Bach műveinek tanítása közben Bartók gyakran figyelmeztette tanítványait arra, hogy a zongoradarabok kisebbik részét csembalóra, nagyobb részét pedig orgonára kell képzelni, mert Bach maga - mint előadó művész - elsősorban organista volt. Zongoraműveit, még a *Wohltemperiertes Klavier* prelúdiumait és fűgáit is, nem annyira zongoraszerűen, crescendók és decrescendók hullámai között kell játszani, hanem szigorú, zárt tömbökben, regiszteres felépítéssel. Minden szólam más hangszínen jelentkezzék, s élje a maga külön regiszterét, erősítés és halkítás nélkül, végig ugyanabban a hangerősségben, hiszen az orgonán se lehet egy regiszteren belül hangszínt változtatni. Bach-műnél csak agogikai hangsúly lehet, s nem dinamikai, így kívánja az orgona természete; Bach zongoradarabjainak nem szabad pasztellszerűen összemosódnia soha, a kompozíció egységbe foglalásánál plasztikusan kell kidomborodnia minden egyes színnek, szólamnak. Sokkal tisztábbá válik így a Bach-mű, mint ha állandó erősítések és halkítások hullámvölgyei és hegyei között ingadozva játszana azt az előadó. A szigorú plaszticitást, színek és vonalak félreérthetetlen világosságát azzal is biztosítani kívánta Bartók, hogy a pedál használatát a minimumra redukáltatta.

- Bach műveinél csak végszükség esetén szabad pedálozni - mondotta.

Azokra az esetekre gondolt, amelyek olyankor adódtak, mikor a hangerősség vagy a legato-játék érdekében kellett a pedál segítséget igénybe venni.

Mozart zongoraműveinek tanításánál gondosan ellenőrizte, vajon tisztában van-e a növendék Mozart zenekari műveinek hangszerelési szabályaival. Tudni kellett, melyik szólamot adta volna Mozart a vonósoknak, melyiket a fafűvőknek, ha történetesen nem zongoraszonátának, hanem szimfóniának írta volna meg a szóban forgó művet. A hangszerelési rejtvény megfejtése megkönnyítette a zongoradarab előadási problémájának megoldását.

A legszigorúbb követelményeket Beethoven műveinél támasztotta tanítványaival szemben. Hónapokig tartott egy-egy Beethoven-szonáta megtanulása. Nehéz volt egy Beethoven-szonátát úgy órára vinni, hogy Bartók végül is kimondja rá a boldogító „rendben van”-t. De addig legalább alkalmat nyílt a tanítványnak arra, hogy Bartóktól, részletekben és egészben, sokszor hallja Beethoven művét úgy, mintha magától a szerzőtől hallaná. Egyes agyafürtebb tanítványok el is követték azt a csalafintaságot, hogy szándékosan nyújtották a megtanulás időtartamát, csak hogy minél többször hallhassák Beethoven zongoraszonátáját a tanár úrtól.

A Chopin-etűdök tanításánál is gyakran emlegette a hangszerhasonlatokat, pedig, mint mondotta, Chopin nem volt zenekari komponista, ő mindenestül a zongoráé volt. A *cisz-moll etűdöt* mégis gordonkaetűdnek nevezte Bartók, az *Asz-dúr etűdöt* hárfaeetűdnek, az *e-moll etűd* középrészénél pedig szintén a gordonkát idézte. A *g-moll balladát* úgy kellett felépíteni, mint egy drámát, fegyelmezetten ügyelve arra, hogy a lírai részletek bele ne fulladjanak az előadó érzélgésébe, magánérzelmeibe. Még a drámai kitörésekre is féket kellett tenni, mert Bartók még a romantikus zeneszerzők műveinél is megkövetelte az előadótól a szigorú formaépítést, a klasszikus műveknél elengedhetetlen önfegyelmet, önuralmat, interpretálói alázatot.

- A zeneszerző érzéseiről van szó, nem az előadóéről - hangzott figyelmeztetése, ha a növendék túlságosan ellágyult egy-egy romantikus kompozíció érzélgésre alkalmas részletén.

Liszt zongoraműveit nagyon szívesen tanította. De nem a virtuóz darabokat. A rapszódia, átiratok közül soha nem adott föl egyet sem.

Egy Paganini-Liszt-etűdről az egyik órán így nyilatkozott:

- Megtanulása annyi fáradságba kerül, akár a legnehezebb sport. Kevesebb idő kellene a pilótavizsgálathoz, mint ennek az egyetlen etűdnek a megtanulásához.

Ellenben Liszt legmélyebb forradalmi műveit különös gonddal tanította. Gyakran adta fel a *Vándorévek* ciklus zongoradarabjait, a *h-moll szonátát*, *h-moll balladát*, a *Weinen, klagen*-t s még sok más nagy jelentőségű Liszt-művet.

Liszt és Chopin kortársak voltak, a romantikus zene forradalmárai, s egymáshoz hasonlóak abban is, hogy mindketten a zongora nagymesterei. Bartók mégis nagy különbséget tett Liszt és Chopin műveinek felfogásában, interpretálásában, tanításában, leginkább talán azzal, hogy Liszt műveinél valamivel több szabadságot engedett a tanítványnak, mint Chopin zongoradarabjainál. Mind a drámai, mind a lírai részleteknél kissé több szabadságot engedélyezett. Itt már valamivel „többet vihetett be” a növendék a műbe „saját érzelmeiből”, talán mert saját érzései közelebb álltak Lisztéhez, mint Chopinhez.

Debussy műveinél el kellett felejteni, vagy legalábbis fel kellett függeszteni, amit a növendék Bachnál és Mozartnál tanult. Itt éppen az ellenkezőjéről volt szó. Rengeteg pedál, számtalan apró crescendo és diminuendo, egymásba folyó színek, hangulatok, összemosódó, pasztellszínű szólamok, fojtott hangsúlyok, határozatlan körvonalak, hirtelen a semmiből felbukkanó tématoredékek, melyek aztán ismét lebuknak a pedálban morajló akkordok kaotikus zúgásába. Impresszionizmus. A mozarti rokokó színek, napsütés és árnyék helyett köd, szél, vihar, szitáló eső, zápor. Debussy művei közül a *Huszonnégy prelűdöt* tanította legszívesebben. Nem adta fel senkinek, de ha valaki saját jószántából hozott órára belőlük néhányat, annak szemlátomást megörült, be nem fejezte az órát, amíg valamennyit meg nem hallgatta, el nem játszotta. Debussy művei akkoriban nem tartoztak sem az előírt, sem a javasolt tananyagba, hiszen Debussyt saját hazájában sem ismerték el, még azután sem, amikor már eltávozott az élők sorából. De aki Kodály és Bartók műveit akarta tanulni - s melyik Bartók-tanítvány nem akarta? -, annak meg kellett járnia a hozzájuk vezető utat, annál is inkább, mivel Bartók és Kodály neve szintén nem szerepelt sem az előírt, sem a javasolt tananyag szerzőinek listáján.

Kodály műveit mégis feladta. Mégpedig olyankor, amikor valamely növendék azzal a kéréssel állott elő, hogy tananyagon kívüli modern magyar zeneszerző művével szeretne foglalkozni.

Tudni való, hogy Kodály zongoraműveinek Bartók volt legkiválóbb interpretátora, propagálója; ő mutatta be e műveket itthon és a nagyvilágban, zongorahangversenyeinek műsoráról soha nem hiányzott Kodály neve. Aki hallotta, el nem felejté azt a lélekbe markoló drámaiságot, ahogyan Kodály műveit játszotta. A *Sírfeliratot* és a *Rubatót* az ösbemutató alkalmából a tomboló közönség kétszer megismételtette. Pedig mindkét remekmű terjedelménél, súlyánál, mély mondanivalójánál fogva igen kevésbé alkalmas arra, hogy a nagyközönség első hallásra megértse. De Bartók tolmácsolásában megértette. Még a lassúbb felfogásúakat is ellenállhatatlanul sodorta magával. Ő maga annyira beleélte magát e művek mély tragikumot árasztó hangulatába, olyan feszültséget teremtett, amelybe lehetetlen volt nem bekapcsolódni.

A *Sírfelirat* középrészében párhuzamos kvart-szekszet akkordok sorakoznak egymás után. Ezeket minden zongorista úgy játszotta volna, hogy a legfelső hangot mint dallamot kiemeli, hangsúlyozza, íratlan zongoristaszabály ez akkordsorozatok játszásánál. Bartók nem követte ezúttal e szabályt. Hangsúly nélkül, dallamkiemelés nélkül, komoran, tompán, fátyolosan, lassan, méltóságteljesen sorakoztak nála ezek az egyenletes hangzatok. Leírhatatlanul hátborzongató hatást keltett ez az előadásmód. Mintha egy fájalmában eltompult hang mormolná maga elé halkan, reménytelenül, az örök megsemmisülésbe való kényszerű beletörődéssel:

„...Itt nyugszik...” Semmiféle előadási jellel nem lehetett volna ezt az előadásmódot lerögzíteni. Hallani kellett Bartóktól! Aztán lehetőleg híven utánozni.

Saját műveit Bartók sohasem adta föl növendékeinek. Nemcsak mert nem volt „tananyag”, hanem mert különben sem szeretett saját magáról beszélni, önmagával foglalkozni. Ha valaki maga hozakodott elő a kéréssel, hogy a tanár úr valamely művét szeretné megtanulni, nyomban kész volt a felelettel: tanulja meg Kodálynak ezt vagy azt a művét. Akadt olyan növendék, aki, miután megtanulta Kodály összes zongoradarabját, minden előzetes kérdés és engedély nélkül egyszerűen órára hozott egy Bartók-zongoraművet.

A tanítás menete itt ugyanaz volt, mint bármely más műnél. Bartók az íróasztalnál ülve hallgatta végig művét, kezében a kottával. Aztán leült a második zongorához, s ő is eljátszotta ugyanazt a művet, a növendékre bízva, miféle következtetéseket von le a maga számára a kétféle előadásmódból. De míg Beethoven és Kodály műveit rendszerint kotta nélkül adta elő a második zongorán, saját műveit kottából játszotta, még szemüveget is tett föl, hogy jobban lásson. A növendék lapozott neki.

A következő órán derült ki, mennyit tanult a növendék az előjátszásból. Persze nem eleget. Ekkor következett a részletek kidolgozása, harmadik-negyedik alkalommal pedig az egész mű egybefoglalása. Szó sem esett arról, hogy ez a zongoradarab most az előadó tanár saját műve, aki ezt vagy azt így képzelte, így kívánja, ilyen vagy olyan gondolatokat, érzéseket óhajtott kifejezni. Nem. Az egyes szám első személyt, melyet Bartók különben is csak a legritkább esetben használt, ilyen alkalmakkor még inkább elkerülte. Személytelenségét szerényen, szemérmesen őrizte. Ezzel a magatartásával is a művel szemben tanúsítandó alázatra figyelmeztetett: sem a szerző, sem az előadó személye nem fontos, kizárólag a mű, annak mondanivalója.

Ha valamely növendék már több Bartók művet tanult meg, s odáig merészkedett, hogy megkérdezze tőle, mégis melyik művét hozhatná órára, ezt felelte:

- *Gyermekeknek...*

Hangjából érezni lehetett, de tantermen kívül egyszer meg is mondta, hogy a *Gyermekeknek* című négykötetes népdalfeldolgozás-sorozat összes zongoradarabjai közül legközelebb áll szívéhez. Hosszú heteken keresztül tanította e négy kötetet. Ez volt az a kivételes eset, amikor nem az íróasztalnál s nem is a második zongoránál ülve tanított, hanem a tanítvány mellett állva, többször félbeszakítva már első alkalommal, szokatlanul sokat beszélve, élénken magyarázva, mint akit szemlátomást közről érint a dolog.

Amilyen megmásíthatatlan, egyedül lehetséges formába ötvözte e kis népdalokat, ugyanolyan magától értetődő egyszerűség jellemezte az előadásmódot is, ahogyan tolmácsolta őket.

Persze senki nem tudta utánozni. Nem sikerült, nem sikerülhetett. A tökéletesség utánozhatatlan. Éppen ezért, mivel ezt nyilván maga is tudta, hajlandó volt ezúttal koncessziókat tenni.

Hajlandó volt például arra is, hogy helyenként megváltoztassa a kompozíciót annak érdekében, hogy a változtatás segítségével könnyebbé tegye a megformálást.

A jéghideg, zárkózott, komor tekintet, mely kérlelhetetlenségével máskor megtorpanásra késztet minden közeledőt, ilyenkor eltűnt. Arcáról leolvadt a szigor kifejezése, s valami leírhatatlanul kedves, derűs közvetlenségnek adott helyet. Olyan volt, mint egy gyermek, mikor kedvenc játékszereivel foglalkozik, s örül, hogy mutogathatja azokat. Bartókot csak nagyon ritkán és csak nagyon kevesen látták mosolyogni. De midőn a *Gyermekeknek* sorozatot tanította, mosolygott.

Hogy Bartók mint tanár ugyanolyan magas színvonalon állott, mint az alkotó, az előadó művész, a tudós s az ember, erről nagy zongorapedagógiai remekműve, a *Mikrokosmos* tanúskodik.

E mű nem hasonlítható azokhoz a zongoraiskolákhoz, melyek Bartók előtt szerte a világban mindenfelé mint kötelező konzervatóriumi tananyag rémítették a kezdő zongorázókat. Egy-két tiszteletre méltó kivételtől eltekintve a legtöbb régi „zongoraiskola” leginkább arra volt jó, hogy elvegye a tanulók kedvét a zongorázástól. A *Mikrokosmos* segítségével játszva tanul meg a gyermek zongorázni. A zongorázás összes nehézségei fokozatok szerint következnek itt egymás után, mindegyik darab más és más zongoristaproblémát vet fel, old meg, tisztáz és szögez le a gyermek számára, aki észre sem veszi, s a harmadik kötet végén (körülbelül másfél évi tanulás után) már tud valamelyest zongorázni. Igen nagy gond, töprengés, latolgatás, rendszerező munka előzhette meg e pedagógiai mű megszületését, mely rendkívüli pszichológiai tudással, nagy szeretettel és a gyermeki lélek alapos ismeretével íródott.

Kisebbik fiának, Péternek írta, ebből tanította őt zongorázni.

Öt világrész zeneiskolái között alig akad ma már olyan, mely nem a *Mikrokosmos*ból tanítja a kezdő zongorázókat. A pekingi zeneiskolában például a *Mikrokosmos* mint kötelező tananyag minden más tanulmány nélkül, egymagában áll a tanrendben, s csak az első három kötet elvégzése után kerül sor egyéb művekre.

A *Mikrokosmos* pedagógiai jelentőségéről, értékéről ma már mindenki könnyen alkothat magának fogalmat, ha a száraz tényeket tudomásul veszi. Leginkább az a zongorapedagógus becsülheti értéke szerint, aki kipróbálja s más módszerekével összehasonlíttja az eredményt.

Hogyan kell játszani a *Mikrokosmos*-darabokat?

Hogyan játszotta őket maga Bartók?

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezt bármikor megtudhatjuk. Bartók özvegye és legtehetségesebb tanítványa, Pásztory Ditta hangfelvételeit kell csak meghallgatnunk.

Bach és Bartók. Elkerülhetetlen az összehasonlítás a *Gyermekeknek* és *Notenbüchlein* között. *Mikrokosmos* és *Wohltemperiertes Klavier*, bölcsesség és naivitás mindkettőjükben. Monumentális matematika. Mosolygó lángész, aki megőrizte magában a gyermek örök kíváncsiságát. És az alázatos leegyszerűsödésben mégis hogy megőrizték bonyolult egyéniségüket!

Ha Bartók pedagógiai módszerét egyetlen szóval jellemeznénk, e szó így hangzana: rend.

Rendnek kellett lenni. Semmi értelemzavarás, semmi botladozás, tévelygés az érzelmek zűrzavarában. A műről van szó. Az alkotóról, aki a keresés munkáján már túl van, s művével az eredményt hirdeti.

Ezt kell szolgálnia a zongoristának.

Nem volt könnyű dolga. Nemcsak a társadalom hagyta magára, nemcsak tanártársai, de a kritika is. Hol volt már az a nagy lelkesedés, mely a *Kossuth-szimfónia* idején, első alkotó korszakában ünnepelte?

Az ifjú, romantikus Bartókot még könnyű volt megérteni, követni. De az igazi népzene felfedezése utáni második alkotó korszak művei süket fülekre, konok meg nem értésre találtak.

Előadót is csak nehezen kapott. Zongoristának még csak itt volt ő maga. De a zenekarok sehogyan se tudtak megbarátkozni az új magyar zenével, Bartókkal, Kodálllyal. Hiszen még a *Kossuth-szimfóniát* is el akarták gáncsolni a zenekar tagjai annak idején. Pedig azt még megértették, felfogták valahogy.

Szükségesnek mutatkozott egy zenei társaság létrehozása, mely hivatva lenne az új műveket megérteni, megértetni, tolmácsolni.

Megalakult a kitűnő kamarazene-együttes, a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes. Négy muzsikos, ritka kivétel a kortársak között, kik irigység helyett büszkeséggel, gáncsolás helyett segítséggel, akadékoskodás helyett lelkesedéssel álltak Bartók és Kodály mellé.

De ez nem volt elég. Közönségre is szükség lett volna. Megalakították az Új Magyar Zene Egyesületét. Kemény küzdelmet folytattak, hogy a kört minél jobban kiszélesítsék, az új magyar zenét ismertessék, népszerűsítsék. De hasztalan. Az egyesület, az UMZE kellő számú lelkesedő híján csakhamar feloszlott.

Bartók egy időre el is kedvetlenedett, visszavonult a nyilvános szerepléstől.

A tanítás rengeteg idejét vette igénybe.

A szabadulást a nyári vakációk jelentették, amikor útnak lehetett indulni a fonográffal.

Már nemcsak magyarok között gyűjt.

Pályatársai értetlenül állottak „rögeszméje” előtt.

Még Dohnányi is gúnyolódott.

Egy alkalommal, midőn Dohnányi Brahms *g-moll zongorakvartettjének* zongoraszólamát játszotta egy hangversenyen, a művészobába látogatókként megjelenő Kodálynak és Bartóknak ezt mondta:

- Ez persze tetszik nektek! - A Brahms-kvartett zárótételének „magyarosságra” célzott.

De Kodály csak a vállát vonogatta.

- Ez régen volt. Akkor még csak a zenei nyersanyagot szállítottuk Európának, s a külföldi feldolgozást vásároltuk vissza.

Bartók sem állta meg szó nélkül:

- Most már itthon is készül kivihető áru. Remélhetőleg egyszer még az export is fellendül.

De a kávéházakban, zenés mulatóhelyeken a korabeli slágerek, szentimentális műdalok, hazug álérzelmektől csepegtő búsmagyarkodások „szárnyaltak”:

„Ritka árpa...”

„Ityóka, pityóka...”

„Tele van a város akácfavirággal...”

„Teljesen egyedül vagyok... - olvassa mama Pozsonyban a Pestről érkezett levelet. - ...És megjövendölöm, előre tudom, hogy az én sorsom ez a lelki elhagyatottság lesz...”

Teljesen egyedül...

Hogy milyen egyedül volt, azt mama nem is sejtette.

Erről csak az alkothatott magának némi fogalmat, aki látta Bartókot a Zeneakadémián tanártársai, pályatársai, kortársai között.

Egy kép:

Zongoravizsga a tízes számú tanteremben, a második emeleten.

A terem közepén nagy Bösendorfer zongora. Előtte, háttal az ablaknak, a vizsgázó növendék halálos drukokban. Se nem lát, se nem hall.

De ha mégis összeszedi magát egy kissé, és föltekint a billentyűkről, a következőt látja:

Tőle jobbra, vagy három-négy méternyire, a fal mellett hosszú, zöld posztóval leterített asztal, a terem egyik végétől a másikig, a tízes számú ajtótól a nagy szárnyas ablakig. Az asztal jobb végében kilenc férfi, kilenc tanár beszélget, mosolyogva, derűsen, szemlátomást igen jó barátságban egymással. A hangulat családis. Szinte még hasonlítanak is egymáshoz. Az asztalnak ez a vége az ablak felőli részre esik, derűs fény önti el a barátságos arcokat.

Az asztal másik végében, az ajtó melletti, jóval sötétebb részen ül Bartók tanár úr. Egyedül. Senki nem szól hozzá, senki rá nem néz. Jó négy méter választja el a többiektől, akik ilyen messzire húzódtak tőle, s egymás társaságában igen jól érzik magukat. Bartók előtt, Bartók mögött, jobbról és balról üres térség. Nem néz senkire. Csak az ablakra. Pedig e távolságból nem láthat mást, csupán egy kis szögletét az égnek. Börtönbe zárt rab sem láthat többet a világból, mint ő innen, a zöld posztóval leterített asztal bal sarkából.

„...Rab vagyok, rab vagyok, szabadulást várok...”

A vizsgázó növendék a szemét nézi, melyben panasz és irónia, makacs szigor és kérlelhetetlen erő lángol. „Teljesen egyedül...” - mondja a tekintet gögösen, s a növendék tudja, hogy ezen nem lehet változtatni, nem is szabad.

De a képet magában szépen elraktározza.

Huszonhét évig tanított Bartók az Akadémián. 1907-től 1934-ig.

1914-ben kitört az első világháború.

Szerbiában megölték Ferenc Ferdinánd trónörökösét, s bár a szerb kormányzat minden elégtételt megadott, amit Ausztria követelt tőle, a háborút mégis megindították, mert a német imperializmus évek óta felkészülten várta a casus bellit, a háborús ürügyet.

„Mindent megfontoltam, meggondoltam” - mondta az osztrák-magyar uralkodó. „Mire a falevelek lehullanak, vége a háborúnak...” - mondta a német császár.

- A pénzen, amibe ez a háború kerül, össze lehetne gyűjteni, rendszerbe lehetne foglalni, föl lehetne dolgozni és ki lehetne adni az egész világ népezését - mondta Bartók.

- A gyűjtést folytatjuk - mondta Kodály. Az íróasztalon már odakészítve a fonográf. Bartók tűnődve nézi, s hangtalanul suttogja maga elé:

- Garzó Péter, Varga Julcsa, Dósa Lidi...

Vajon élnek-e még? Megvannak-e? Mit tett velük ez a háború?

„Keresztútállani, embert legyilkolni, egy pénzért, kettőért nem szán vért ontani...”

Kodály is a fonográfra pillant. Aztán hirtelen megszólal, keményen, vidáman:

- Igen, folytatni kell a gyűjtést. Induljunk!

- Most rögtön?

- Igen, most rögtön!

Igen, igen, indulni azonnal, gyűjteni, behordani, mielőtt minden künn pusztul.

- Hiszen az emberek nincsenek otthon, akit pedig nem vittek el, annak sincs kedve dalolni.

- Azokhoz megyünk, akik itt maradtak, s akiknek a kedvüket sem vették még el semmitől.

És elindultak.

- Hol az iskola? - kérdezte Bartók az első faluban az első embertől, akivel találkozott.

- Szünetel - hangzott a válasz. - A tanítót nemrég hívták be, még nem küldtek helyette másikat.

- Küldjék a gyerekeket az iskolába!

El is küldték. Eleinte csak néhányat, aztán többet, még többet, már el sem fértek a padokban, künn az utcán hallgatták a fiatal tanítót, végül valamennyien vele énekelték:

*Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok,
a szegény legénynek utat mutassatok...*

A CSODÁLATOS SZÍNHÁZ

Fegyverek közt rendszerint hallgatnak a múzsák. Az első világháborúban alkotni, gyűjteni, de még gyakorolni is alig lehetett. Bartókot ugyan felmentették a katonai szolgálat alól, mert a sorozáson alkalmatlannak nyilvánított (negyvenöt kilós súlyával bajosan menetelhetett volna felpakolva, nehéz fegyverrel), de az események s maga a tény, hogy háború van, és az emberek főfoglalkozása az öldöklés, bénító izgalmat váltott ki belőle.

Mégis előadásra került két színpadi műve. Az egyiket ugyan már három évvel a háború kitörése előtt írta, de az akkor még nem kerülhetett színre.

A kékszakállú herceg vára című egyfelvonásos opera ugyanis, mely Bartók első színpadi műve volt, az operapályázaton, melyre benyújtotta, díjat sem nyert, el sem fogadták. Az a kifogás merült fel ellene, hogy mindössze két szereplője van, ezek is csak lelki konfliktusokat „hoznak a színpadra”, a darabból hiányzik a cselekmény.

Valóban, a darab meséje a férfi-nő kapcsolat ősi megoldhatatlanságának örök tragikumát példázza, sűrű szimbólummal, külső történés nélkül. Bartók azonban a librettót szimfonikus igényrel és zenedramai koncepcióval zenésítette meg. Nem „rutinos operaszerző”, mint elődei jó része, műve mégis hatásos, megrázza a közönséget, nem színpadi trükkökkel, hanem mély drámaisággal, mint a prózai színpadon Csehov.

Balázs Béla írta *A kékszakállú herceg vára* szövegét, mely Bartóknak annyira megtetszett, hogy azonnal munkához fogott. A műfaji megjelölés: „misztérium”, Balázstól származik.

1911 márciusától szeptemberig komponálta, de csak 1918-ban került színre.

Közben sok minden történt.

Elérhetetlen messzeségben lebegett előtte a színre kerülés lehetősége. Ott volt készen a *Kékszakállú* partitúrája a fiókban, érintetlenül. Nagyon szerette. Hogyan lehetne színpadra segíteni? Talán azzal, ha még egy színpadi művet ír, ugyancsak egyfelvonásosat, de mozgalmat, színeset, vidámat; a kettő együtt talán majd mégis kielégíti az annyira hangoztatott cselekményigényt, mely nélkül a nagy színházi szakértők szerint nem színház a színház.

Ekkor írta meg *A fából faragott királyfi* című táncjátékot, ugyancsak Balázs Béla szövegére; látványos, színes, mozgalmas színpadi ellentétet a komor és lassú opera mellé.

A két mű együtt jobban érvényesül, mint külön. A táncjáték az opera adagiója után, mint gyors ütemű, játékos allegro, ellentétes karakterével hat. A kettő, mint egy kéttételes nagy szimfónia fonódik egybe. (Harmadik tételként jelentkezik majd később *A csodálatos mandarin*.)

A *Kékszakállú*ban a két szereplő lélekben való eggyé válásának reménytelenségét már a hangok megválasztása is kifejezésre juttatja. Basszus és szoprán. Két véglet. Szinte már a színlap is előreveti a tragédia árnyékát. Nem lehet itt szó harmonikus egyesülésről, mind kettőjük sorsa a meddő igyekezet, sóvárgó önkínzás, kielégíthetetlen vágyakozás.

Az operát a népzene és kissé Debussy zenéje is ihlette. Bartók az örök magányosság tragédiáját komponálta meg a *Kékszakállú*ban, s messze túllépett a szövegen, amely az egyéniség tragikus magányát festi. A férfi nem fedheti fel lelkének titkait, mert e titkok tudója nem válthatja őt meg múltjától, nem veheti le róla tetteinek súlyát. Szüntelenül és hiába keresi a feloldódást, ő maga éppúgy áldozata lesz e keresésnek, mint megtalálnak vélt társa.

Bartók ebben a művében a székely népballadák fojtott és töredezett hangvételéből, a külvilág és a lelki élet állandó szimbolikus párhuzamából és a legmodernebb lélektani kutatások eredményeinek költői áthevítéséből ötvözőtt egybe zenéjével ősit és egyben modernet: sajátosan magyart és egyben univerzálisan emberit, fogalmazott meg teljesen egyéni és egyben általános érvényű problémákat.

Ősprimitívség és a legmagasabb kultúra elemeiből áll össze ez a remekmű. Nem népzene-feldolgozás, és a legkevésbé sem Debussy-utánpótlás. Hiszen messze túlszárnyalta Debussyt. Valahol mélyen ott él benne a daloló magyar nép, ez az alapja, csirája, s a modern francia kultúra csak mint jótékony eső növelte terebélyes fává a zseni lelkének termékeny talajába hullott magot. Soha még zenedrámában ennél szerencsésebb találkozást!

Új útra lépett *A kékszakállú herceg vára* a magyar opera nyelvében is. Első mű a *Kékszakállú* a magyar operaszínpadon, amely helyes prozódiaival (a verselés szabályainak megfelelően), jó hangsúllyal, zökkenésmentes magyarsággal énekel.

A fából faragott királyfi már a háború alatt készült. Ezen kívül még a *II. vonósnégyest* engedélyezték a fegyverek közt hallgató műzsák, egyebet nem sokat. Nyugodt időkben négy év alatt sokkal több mű hirdetné a műzsák békeszeretét. E meg nem született művek is a háborús veszteséglistán szerepelnek, akár a hősi halottak.

A fából faragott királyfi végre meghozta a színre kerülés lehetőségét.

A háború harmadik évében történt: Tangó Egisto és Bánffy Miklós, két nagy művész segítségével kitűnő előadásban adták elő Bartók táncjátékát. A budapesti közönség magatartása Bartókkal szemben egy csapásra megváltozott. Fölfedezték. A mű tomboló sikert aratott az operában.

Bartók maga csodálkozott legjobban sikerén, s azt Tangó Egistónak, a karmesternek tulajdonította, aki harminc próbát verekedett ki a darab számára, ami lehetővé tette, hogy a zenekar jól megtanulja a számára szokatlan nehézségeket rejtő, újszerű művet. Addig öt-hat próbánál többet nemigen kapott egyetlen opera sem; Tangónak nem kis harcába került, amíg harmincpróbás kívánságát teljesítették.

A táncjáték zenéje szimfonikus költemény, amelyre táncolni. Bartók soha el nem múló hálával emlékezett meg Tangóról, akitől tökéletes zenei tolmácsolásban hallotta művét. Nagyon tetszettek neki Bánffy Miklós gyönyörű díszletei és jelmezei is.

A balett meséje szintén Balázs Béla munkája. A mesebeli herceg, ellentétben a kékszakállú herceggel, viszonzatlanul szeret egy nőt, a mesebeli királykisasszonyt. Ez a viszonzatlanság nem a férfi magányosságának tragikumát hordozza magában, hanem inkább a művészet, kinek el kell viselnie, hogy nem őt, csupán művét szeretik az emberek, még maga az imádott nő is. A mű: a fából faragott királyfi. A mesebeli herceg botból faragta, ráaggatta palástját, aranykoronáját, mindenét, még forró szerelmét is, hogy a fából őt jelentse, őt hirdesse a királykisasszonynak. S míg ő kifosztva, szegényen marad, a királykisasszony beleszeret a ragyogó, pompás műbe, a királykisasszony a fából faragott királyfiba. Ám a bábu tánc közben élettelenül omlik össze: alkotója lelkét nem lehelte a fatuskóba, csupán haját, köntösét aggatta rá. A királykisasszony pedig belátja, hogy a lelkét nem pótolja a külső szépség, elfogadja a herceg hódolatát. Ha remekművet faragott volna, valószínűleg sohasem kapja meg imádját a mesebeli herceg.

Három részre tagozódik a zenemű. Az első rész a fából és a királylány kettőseivel végződik. A második, nyugodtabb középrész a fából újból való megjelenéséig tart. A harmadik rész az első visszatérése dalformaszerűen, de a szövegnek megfelelően fordított tagozódásban. Az egyes

jeleneteket Bartók táncoknak nevezi, zárt formában írta őket. A zenekar a legszélesebb érzelmi skálát játssza végig: humor, gúny, öröm, bánat, gyász és ujjongás káprázatos hangszerelésben, pazar dallambőséggel mutatkozik meg.

A bemutatón a legjobb táncosok harcoltak a sikerért, Pallay Anna, Nirschy Emília, Harmat Boriska, Brada Ede táncolták a főszerepeket, a herceget, a királykisasszonyt, a tündért és a fabábot. A darab és az előadás egyformán diadalt arattak.

A siker megérlelte a helyzetet a már régebben elkészült *Kékszakállú* bemutatására.

A kritika ezt még *A fából faragott királyfinál* is jobban ünnepelte. A két főszereplő, Kálmán Oszkár és Haselbeck Olga érdemei a siker körül nem kisebbek a kiváló karmesternél, Tangónál, aki valósággal beleszeretett Bartók művészetébe, legszívesebben kizárólag csak az ő műveivel foglalkozott volna.

Valóságos Bartók-láz tört ki Budapesten. Bartók sehogy sem tudta megérteni, miért van ekkora sikere. Hogy lehet ez? Az emberek értik őt? Persze az egészet Tangónak és a szereplőknek tulajdonította. A közönség és a kritika hangulatváltozását tudomásul vette, de annak okát gyanakodva mérlegelte.

Közben a pár hónapra tervezett büntető hadjárat világháborúvá szélesedett. A mindegyre növekvő általános nyomor és a hadispekulánsok meggazdagodásának kiáltó ellentéte feltárta a régi rend áthidalhatatlan szakadékait, és nyilvánvalóvá tette, hogy „a régi jó békevilág” soha többé nem térhet vissza.

Bartók ebből azt a következtetést vonta le a maga számára, hogy az idillikus mesevilág nem válthatja meg a valóságos világot, nem oldhatja meg problémáit, mélyebbre kell leásni, hogy az ellentétek gyökeréig érjünk, hogy a beteg Föld pontos diagnózisát megállapíthassuk.

Megállás nélkül, semmitől vissza nem riadva kell továbbhaladnia a megkezdett úton, sem fenyegetés, sem hízélgés, sem balsiker nem tántoríthatja el az igazság megkeresésétől és kimondásától.

Persze az úttörő művész, tudós sorsa mindig a magányosság volt. Egyedül jár, messze mindenki előtt, kortársai sohasem érik utol. Mire nyomába érnek, ő már ismét messze jár. Legfeljebb talán halála után érik el.

Ez lett sorsa harmadik színpadi művének, *A csodálatos mandarinnak*.

Csak Bartók halála után értették meg.

Lengyel Menyhért *A csodálatos mandarint* mint egy librettó irodalmi ötletét írta meg a Nyugat számára. Itt olvasta Bartók, s elmondta Reinitz Bélának, az Ady-dalok megzenésítő jenek, hogy a librettót szívesen megzenésítené. Ekkor tért haza külföldről Lengyel Menyhért, akit Reinitz fölkeresett, hogy közölje vele Bartók kívánságát. Néhány nappal később Thomán István is fölkereste Lengyelt ugyanebben az ügyben, s ekkor már Lengyel erősen foglalkozott a librettó kiszélesítésén, színpadra írásán. Harmadszorra már maga Bartók látogatta meg Lengyel Menyhértet Thomán és Reinitz társaságában; a színpadi mű ekkor már csaknem készen állott.

A csodálatos mandarin Opus 19. számjelzéssel közvetlenül a háború után elkészült. Rákoskeresztúron fejezte be, 1919 májusában.

De ez csak a mű történetének előjátéka. A színre kerülés sokfelvonásos rémdrámája ezután következett.

„Pantomimom, *A csodálatos mandarin*, ki tudja, mikor kerülhet majd előadásra” - írta Bartók édesanyjának 1919-ben, de ha akkor valaki megjövendőli, hogy majd csak huszonhat év múlva, 1945-ben kerül erre sor Magyarországon, még az ő prófétalelke is megdöbbenet volna saját hazája értetlenségén.

Nem olyan könnyű egy színpadi művel színre kerülni, még ha az remekmű is, sőt akkor még nehezebb a helyzet. Hiszen a *Kékszakállú* elkészülte és színre kerülése között is nyolc év telt el.

De mi volt a nyolc év ehhez a végtelen várakozási időhöz képest!

A *Kékszakállú*t háborúban mutatták be. De most béke van. Az embereknek több idejük marad arra, hogy a zseni ellen harcoljanak.

Színház. Csodálatos színház!... De kevesen értenek hozzá! És aki ért hozzá, de nehezen bizonyíthatja be! Bartók sohasem láthatta művét a budapesti Operában. *A csodálatos mandarin* csak alkotójának halála után bizonyíthatta be, hogy tökéletes színpadi mű, maga a Színház.

Pedig sokszor tüzték próbarendre. Műsortervre is került nemegyszer, de műsorra nem.

Mennyi acsarkodás, intrika, csalafintaság, sőt anyagi áldozat kellett ahhoz, hogy *A csodálatos mandarin* bemutatása megakadályozható legyen. De sikerült!

Névtelen fenyegető levelek özöne érkezett az Operaházhoz, midőn évekkel elkészülte után próbálni kezdték.

Tittel Bernát karmester, az igazgatóság, a szereplők, a portás, a jegyszedők életét fenyegették az ismeretlen levelezők.

Magának Bartóknak élete is kockán forgott, de nem ő ijedt meg, hanem az igazgatóság, amely rémületében a darabot levette a próbarendről. A bemutató elmaradt.

Felsőbb körök ezután hosszabb ideig még tárgyalni sem voltak hajlandók az Opera igazgatójával, Radnai Miklóssal *A csodálatos mandarin*ról.

A pantomim ősbemutatója közben megvolt Kölnben, nagy botrányok közepette. Szenkár Dezsőt, a kölni operaház magyar származású karmesterét alaposan megrótták a bemutató miatt az ottani hivatalos körök. No, több sem kellett az itthoniaknak! A kölni bemutató előtt ugyanis nagy nehezen sikerült Radnainak kiharcolnia saját igazgatása alatt álló színházában egy újabb műsorra tűzést, de a kölni botrány hírére kénytelen volt visszakozni.

A magas minisztériumban ismeretlen szakértő bevonásával tanulmányozták át a művet, vizsgálták meg, hogy az előadható-e vagy sem.

A bemutató elmaradt.

A mű partitúrája azonban megjelent a bécsi Universal Editionnál, a berlini Staatsoper pedig botrány nélkül mutatta be.

1928-ban Budapesten is bemutatták *A csodálatos mandarint*, de színpad nélkül mint zenekari szvitet a Filharmonikusok hangversenyén. A szvit bebizonyította, hogy a *Mandarin* jó zene, de nem azt, hogy mily izgalmasan forró színház ez a zenedráma. Ehhez mégiscsak színpad kellett volna. Hogy színpadi műről van szó, ezt csak sejteni lehetett, s az Opera igazgatója sejtette is. Megint csak tervbe vette a bemutatást, mégpedig a legkiválóbb drámai színésszel, Csontos Gyulával a címszerepben.

De a bemutató elmaradt.

1930-ban elhatározott, hogy bizonyos változtatásokkal talán mégis színre lehetne hozni *A csodálatos mandarin*.

De az átdolgozott mű bemutatója is elmaradt.

1931-ben ismét próbák kezdődnek az Operaházban. Karmester: Sergio Failoni, rendező: Márkus László, koreográfus: Dohnányiné Galafres Elza. Bartók éppen ötvenéves, a bemutatót születésnapjára ajándékkul szánta a minisztérium. Mintha bizony a nagy mű Bartóknak és nem Bartóktól volna ajándék!

Éppen a születésnapon, március 25-én lett volna a bemutató. Hivatalos ünneplés is készült, nem egészen titokban.

Rosszul ismerték Bartókot, mikor azt hitték, hogy ünnepeltetni hagyja magát.

Hogy történt, hogy nem, március 24-én, néhány órával a főpróba előtt Szalay Karolát, *A csodálatos mandarin* női főszereplőjét a színház hirtelen betegállományba helyezte.

A főpróba és a bemutató elmaradt.

Szalay Karolát légsőhuruttal a Sváb-hegyen kezelték, ami annál furcsább, mivel szerepe nem énekes, hanem táncos szerep volt, táncolni pedig légsőhuruttal is egészen jól lehet.

Viszont kiderült, hogy jóakarata figyelmeztetők óva intették az Operaházat *A csodálatos mandarin* bemutatásától, s kilátásba helyezték a jóakarató figyelmeztetések előadások alatti hatásosabb megismétlését, így az Operaház igazgatója Szalay Karola betegségére hivatkozva a bemutatót húsvét utánra halasztotta.

A sajtó fanyalogva emlegette a *Mandarin*-ügyet. Szalay Karola sajnálta az el nem táncolt nagy szerepet, panaszára Devecseri Gábor tollából megjelent az első *Mandarin*-melletti cikk a magyar sajtóban *A csodálatos influenza* címen.

De a bemutató elmaradt. Húsvét után is! Karácsony után is!

Így ment ez még néhány évig, éppen csak addig, amíg Bartók élt.

A felszabadulás után aztán az Operaház bemutatta *A csodálatos mandarin*, mely kirobbanó sikert aratott Bartók hazájában és az egész világon.

Minden idők egyik legnagyobb magyar világsikere lett belőle.

Sokféleképpen értelmezték már *A csodálatos mandarin* szövegét, s főleg az a kérdés gondolkodtatta el a szakembereket, hogy vajon mi vonzotta Bartókot e mesében, mely egyesek szerint nem több jól felépített, hatásos grand guignolnál⁴.

Nos, már a szövegkönyv is jóval több ennél. Nem kevesebbről van benne szó, mint a szerelemnek, vágynak, emberi akaratnak mindent, még a halált is legyőző hatalmáról. Ezt bizonyítja a csodálatos mandarin, aki három halálból is visszajön az életbe, gyilkosainak gonoszságát, sőt magát a természetet is legyőzve, mert nem tudja itt hagyni az életet addig, amíg az be nem teljesedett számára.

⁴ Grand guignol - rémdráma

Vajon ez volt-e a mondanivaló, ami Bartókot remekművének megkomponálására ihlette? Lehet. Nem tudjuk, sohasem beszélt műveiről. Műhelytitkai magánügyei maradtak. Egyetlenegyszer felelt csak igen szűk körben a bizalmas természetű kérdésre, hogy miért szerette meg Lengyel Menyhért drámáját.

Ezt felelte:

- Fokozás van benne.

Ez sok mindent megmagyaráz. Bartók, a század legnagyobb formaművésze, a szövegkönyvben lehetőséget látott arra, hogy egy hatalmas, állandó, dinamikus fokozással, megformálóképességének legteljesebb bevetésével művészi kielégülést nyerjen.

Súlyos hiba volna bárki részéről, ha ezt öncélú formalizmusnak bélyegezné. Mert voltak ilyen hangok is. Bartók, aki az igazi tehetséget a „megformálás” képességének mércéjével mérte, sohasem volt formalista. Műveiben korának minden problémáját, háborús iszonyatot, forradalmi felemelkedést, emberi szenvedést, elnyomást és felszabadulási reménységet mély humanizmustól áthatva fejezett ki. Ugyanakkor a megformálás művészetének legmagasabb fokán!

*A csodálatos mandarin*ban a XX. századi új zene minden vívmánya teljeseedik be, ugyanakkor Bartók egyénisége mégis olyan félreérthetetlen erővel nyilatkozik meg, mint talán egyetlen más művében sem. Lüktető ritmus, dinamikus feszültség, a tonalitás kiszélesítése, a harmóniák harsány színkeverése, a dallam szakadozott vonalkezelése Bartók utánozhatatlan, egyéni stílusát hirdetik. Mindez valami olyan félelmetes feszültségű légkört teremt, hogy majd szétrepeszti a színpadot.

Ez az izgalmas, nagy feszültséget teremtő erő a színpadi mű legértékesebb alkotóeleme.

A csodálatos mandarin pedig az elképzelhető legizgalmasabb színpadi zene.

A csodálatos mandarin maga a Színház, az élet mélységeit láttató tükör.

Kár, hogy külső körülmények megakadályozták Bartókot abban, hogy még sok csodálatos színpadi művet alkosson a világ színházai számára.

A „MAGÁNÉLET”

Csak így: idézőjelben. Mert tulajdonképpen nem is volt magánélete. A munka volt az élete, sokféle munka, tudományos, alkotó művészi, előadó művészi, pedagógiai; s talán éppen így, ebben a sorrendben. A tudományos munkához tartozott a gyűjtés is. Erről nagyon jól tudjuk, mennyire szerette, hiszen maga vallotta, hogy élete legboldogabb óráit falun, parasztok között töltötte. Ez volt az a boldogság, amely alkotóművészetére hatott, s nem az úgynevezett magánéleti élmények.

Egész életében tanult, és rettenetesen sokat, sok mindent tudott. Egyetemi végzettség nélkül nagy tudós lett belőle. Szenvedélyesen szerette a természetet, s nemcsak az emberről, de a madarakról, rovarokról is minél többet akart tudni. Több mint tíz nyelven beszélt, írt, olvasott, s nyelvtudásával sohasem elégedett meg, állandóan tovább fejlesztette azt.

Más ember, még ha bármily tehetséges is, szétforgácsolódott volna ennyi tevékenység által. Akiben ekkora a felvevőképesség, ritkán futja erejéből és idejéből a feldolgozásra és visszaadásra. Bartóknál e két intellektuális tevékenység, felvétel és visszaadás, nem akadályozták, hanem segítették egymást. Minden, amit a világból magába fogadott, alkotómunkájában kristályosodott ki. Művei sohasem vallották kárát tudós szenvedélyének, tudományos tevékenységében pedig nyomát sem látni a nagy művészeknél oly gyakori szeszélyességnek. Ellenkezőleg. Művészi munkájában alapos, pontos, lelkiismeretes volt, mint egy tudós, tudományos ténykedésének eredményeit pedig a művészi ihlet fűtötte és hozta létre.

A rengeteg sok tudományos és művészi tevékenység mellett hogyan is maradt volna ideje az úgynevezett magánéleti élmények megkeresésére?

Évszázadok óta tartja magát a dilettáns hírverés, hogy a művésznak szenvedésre van szüksége ahhoz, hogy friss mondanivalója legyen. Nos, ez kétségbe vonható. Az igazi művésznak semmi szüksége nincs szenvedésekre, még élményekre is alig.

Beethoven nem azért volt nagy zeneszerző, mert sokat szenvedett, hanem annak ellenére.

Bartók maga vallotta már egészen fiatal korában, hogy nem hisz a futó élmények fontosságában az alkotómunka szempontjából. Akár volt Bartóknak magánélete, akár nem, a Bartók magánéletéből megismert anyagot „regényesen” feldolgozni nem lehet a jó ízlés megsértése nélkül. Hiszen a szereplők nagy része az élők sorában van, joguk, módjuk s talán kedvük is van vallani. Ám tegyük. Amíg ők élnek, ehhez másnak joga nincs.

Ha magánéletről beszélünk, a legtöbb embert elsősorban a szerelmi kapcsolatok érdeklik. Kihez mily mértékben, mettől meddig vonzódott valaki? E kérdésre feszülten várja a feleletet minden olvasó, még ha Bartóknál jóval kevésbé jelentős művésze van is szó. Nagy emberek titkaiban vájkálni nem tartozik a megvetett „szellemi” élvezetek közé; szívesen teszi ezt nemcsak az olvasó, de a legtöbb író is. Még szerencse, hogy ehhez tetszetős jogcímet is lehet találni, ha élmény és mű feltételezett összefüggéseire hivatkozunk.

Bartók világéletében undorodott a kíváncsiaktól. Ha valaki személyes természetű kérdést szegezett neki, egyszerűen hátat fordított, és faképnél hagyta a szemérmetlen tolakodót.

Tartózkodóan szemérmes volt. Tisztelte embertársai lelki életét, és ugyanezt követelte meg másoktól a maga számára. Az emberek érzélgős részvéte úgy hatott rá, mint valami banális fordulat egy-egy silány zenei kompozícióban.

Néhány pletyka forog közszájon, magánlevelek százai jelentek meg nyomtatásban. Ezek alapján az írói fantáziát sárkány módra magasba eregetni éppenséggel nem volna megoldhatatlan feladat. De ennek még nem érkezett el az ideje! Az életrajzíró ez idő szerint csak arra szorítkozhatik, hogy a közismert és a nyilvánosság előtt lezajlott eseményeket felsorolja.

Ezzel talán nem vét az ízlés, a illendőség és Bartók ellen.

Magánéleti, de hivatalosan számon tartott dátum: 1909. Bartók Béla ekkor kötött házasságot Ziegler Mártával. Huszonnyolc éves volt Bartók, midőn a csodaszép, szőke, kék szemű, egészen fiatal leányt elvette. Ez idő tájt a Teréz körút 17. számú házban lakott Bartók édesanyjával; ide járt Ziegler Márta zongoraórára a fiatal mesterhez. Az órák délután kezdődtek, s midőn véget értek, Bartók mama rendszerint ott marasztalta vacsorára a kedves kislányt, aki neki is megnyerte tetszését. Elbeszélgettek hármasan, de tíz óra előtt a vendég szépen elkészönt vendéglátó háziasszonyától, és elment. Bartók hazakísérte.

Egy este, midőn tízet ütött az óra, Bartók mama csodálkozva látta, hogy a vendég nem köszön el tőle, szemlátomást nem is foglalkozik a távozás gondolatával. Elütötte az óra a fél tizenegyet, sőt a tizenegyet is, a kis tanítvány csak nem szedelőzködik. Pedig már a kapukat is bezárták.

A fiatalok zavartalanul ültek a vacsoraasztal mellett, s beszélgettek. Illetve Bartók beszélt, szokásától eltérően elég sokat, s Márta áhítatosan hallgatta. Liszt *h-moll szonátájáról* volt szó, ez a téma mindig lendületbe hozta Paula mama egyébként oly hallgatag fiát.

Múlt az idő, a falióra kismutatója veszedelmesen közeledett a tizenkettes szám felé; Paula mama zavartan fészkelődött, nem tudta, hogyan figyelmeztesse a vendéget az idő múlására. Nem volt álmos, de mit szólnak majd a szülők?

Végül így szólt halkán a fiához:

- Félek, hogy Márta kikap otthon.

- Nem kap ki.

Hogy miért nem, azt is megtudta Paula mama, aki ugyan jól ismerte fia szemérmesen zárkózott, talányosan hallgatag természetét, de most még őt is meglepte a kurtán fogalmazott felvilágosítás:

- Márta itt marad. Feleségül vettem ugyanis.

E történet nem egészen követi az előre beígért száraz regisztrálás módszerét, de eléggé közismert, s a családi szájhagyomány sem titkolja. Mint kiegészítő, halvány ecsetvonás, talán nem nélkülözhető Bartók portréjának megfestésénél.

A mama nemsokára csomagolni kezdett, és hazautazott Pozsonyba. Nem akarta zavarni a fiatalokat, hiába is marasztalták.

Ziegler Mártában Bartók nemcsak szép, de finom lelkű, jó és megértő társra talált, aki férje művésze iránti rajongásban még saját szeme világát is kockára tette, midőn *A fából faragott királyfi* partitúráját napokon és éjszakákon keresztül másolta. Súlyos szembajt kapott e megerőltető munkától. Szerencsére meggyógyult.

1910... Ekkor született Bartók első fia, Béla, a harmadik Bartók Béla a családban.

Ziegler Márta szerepe Bartók életében átlépi a magánélet kereteit. Fontos művek ajánlása tanúskodik Ziegler Márta nagy jelentőségéről. A *Leányarckép* neki és róla szól. Az első *Vázlatot* is Ziegler Mártának ajánlotta Bartók. A *Burleszk* pedig azt árulja el, milyen jókedve volt Bartóknak, midőn Ziegler Mártát e művével s ajánlásával mulattatni akarta. Döntő tanúságtétel A *kékszakállú herceg vára*. E nagy művet is Ziegler Mártának ajánlotta Bartók Béla, aki ezzel is első felesége iránti forró tiszteletéről és megbecsüléséről vallott.

Kodály és Sándor Emma egyre gyakrabban találkoztak. Már nemcsak zenéről, nemcsak a gyűjtésről beszélgettek. Egy este így szólt Kodály a zongora előtt ülő Emmához:

- Erasmust olvastam az éjjel. Erasmus múzsája szerint a gráciák kötelessége, hogy az egymáshoz illő párokat egymáshoz kapcsolják. A férjnek örökké csak ezt kell mondanía, ha feleségéhez szól: *Mea lux*... Én fényem...

Emma felnéz a billentyűkről a zongorára könyöklő férfira.

- A feleség szava a férjhez pedig ez legyen: *Anima mea*... Én lelkem - suttogta Emma.

Csend terpeszkedett a szobára. Nem hosszú, csak annyi, amennyi egy leütött akkord teljes kicsengéséig kellett. Ekkor Kodály ismét megszólalt, de jóval színtelenebb hangon, mint az imént:

- *Mea lux*!

- *Anima mea*! - felelte Emma.

Újabb hallgatásukat Emma törte meg.

- Lemondok a zenei pályáról - jelentette ki keményen.

- Nagy kár lenne! - tiltakozott Kodály.

- Nem akarok zeneszerző lenni. Megelégszem azzal, hogy Kodály Zoltánné lehetek!...

Bartók legújabb zongoravázlatainak címlapjára ezt írta:

Lento. Opus 9.

Alája pedig ezt:

Emmának és Zoltánnak. 1910.

1922. szeptember.

Felvételi vizsga a Zeneakadémián.

A tízes számú tanteremben hosszú, zöld posztóval leterített asztal körül ül az intézet összes zongora főtanszakos tanára. Köztük Bartók Béla.

A vizsgázók között sok a tehetséges zongorista, egyik-másik kitűnően el is készült, de igazi talentum, aki felrázná az őszi kánikulától elcsigázott professzorokat, nem akad közöttük. Csüggedt beletörődéssel törölgetik homlokukat, időnként bejegyezgetnek valamit az asztalon heverő mappa alakú könyvekbe.

A terembe besüt a nap, a tintatartókban szinte felforr a tinta. Fürge legyek tombolják ki életük utolsó szakaszának részegségét, érzik, közeledik a vég, s e kapuzárás előtti tébolyban halálra bosszantják az embereket.

Fiatal lány lép a terembe.

Kezében nem tart kottát, a felvételi vizsga anyagát kívülről tudja.

Nyugodtan ül le a terem közepén álló nagy Bösendorfer hangversenyzongora elé.

Kezét nem teszi a billentyűkre. Vár. Valamelyik tanár felszólítására vár, aki majd közli vele, mit kell játszania. A tanár urak a kislány külsejének szemlélésével vannak elfoglalva.

Ül a zongora előtt, nem néz senkire. A zöld asztaltól csak profilban látják. Ez a profil meglepő és lenyűgöző. Mintha elefántcsontból faragták volna, finom és tökéletes a formája. Ami pedig a színeket illeti, ezeken még több a látnivaló. Aranyszőke haj, tejfehér arc, s a csodálatos ívelésű szemöldök alól titokzatos tűző kékszürke szem néz a folyosóra vezető ajtón át valahová a messzeségbe.

Szobor, kép nem lehet mozdulatlanabb.

Másodpercek telnek el, a várakozás izgalmával telítve.

- Valamit a *Wohltemperiertes Klavier*ből... - szólal meg végre Székely Arnold tanár úr nyájasan és nagy érdeklődéssel. - Akármelyik prelúdiumot a fűgával.

És Pásztory Ditta játszani kezd.

A *Wohltemperiertes Klavier* első kötetéből a *B-dúr prelúdium*ot játssza. Mintha nem is a Liszt Ferenc téri tízes számú tanterem Bösendorfer zongorája volna, hanem a lipcsei Tamás-templom orgonája. Zeng-zúg a Bach-muzsika, betölti a termet, a folyosón várakozó felvételizők is felnéznek a nyitott ablakra.

Nem növendékprodukción ez!

A gyöngyöző játékban nem öncélú virtuózkodás, hanem a művészetben hívő lélek alázatos meghajlása nyilatkozik meg. Nem bűvölni akaró, hanem bűvöletben élő muzsikussal ül a zongora előtt, s nem betanult, hanem vele született technikával zongorázik. A prelúdium után nyomban a fűgába fog bele, s szelíd áhítattal játssza végig.

- Ez igen!... - tör ki Keéry-Szántó tanár úrból az elragadtatás.

- Nagyon szép volt - bólintott Székely Arnold is.

Laub István, Hegyi Emánuel s a többiek is mind hangos szóval adtak kifejezést elismerésüknek. A melege, a kellemetlenkedő legekről, a felvételi vizsgák unalmáról egyszeriben mindenki megfellelkezik. Valami feszültség keletkezett a levegőben. Érezte ezt minden jelenlevő, s a tanárok egymás szájából kapkodták a dicsérő szavakat.

Csak Bartók tanár úr nem szólt egy szót sem.

A tanárok felszólítására aztán Pásztory Ditta egy Beethoven-szonátát adott elő. A kötelező Czerny-etűdöt el is engedték, annyira kíváncsian várták tőle az ugyancsak kötelező anyagnak számító Beethoven-szonátát.

A *c-moll (Pathétique-)* szonátát adta elő. A Bach-mű előadását az áhítat jellemezte, most a Beethoven-szonátában az áhítat helyébe a szenvedély került. A tökéletes technika itt sem volt főcél, de valami, aminek meg kell lennie ahhoz, hogy a fontosabb dolgokat ki lehessen vele fejezni. Meg is volt. A második tételt is végighallgatták tőle, pedig már régen eldől, hogy Pásztory Ditta neve holnap ott fog szerepelni a felvett jelentkezők névsorában a kapu alatti táblán. De hallgatni akarták, mert élvezték a jó zenét a jó muzsikustól. A második tétel bensőséges lírája után a harmadik tétel ritmikus lüktetésével ragadtatta el a hallgatóságot. Újabb meglepetést jelentett a harmadik műnek eljátszása. Ez Chopin agyonjátszott, *cisz-moll*

nocturne-je volt. A Zeneakadémiának szinte valamennyi zongoristanövéndéke megtanulta és játszotta már e művet, mely a tanárok könyökén jött ki. De Pásztory Ditta szinte rehabilitálta az annyiszor túl érzelegve előadott, elcsépelt darabot. Mintha nem is ugyanaz a szerző írta volna nem is ugyanazt. Ez egy másik Chopin volt, talán az igazi, aki nem az előadónak ad alkalmat kétes értékű érzelmei kiélésére, hanem a sajátját fejezi ki egy őt igazán megértő interpretátor által.

Pásztory Ditta rimaszombati kislányt, aki özvegy édesanyjától tanult zongorázni, egyhangúlag felvették a Zeneakadémiára. Mindegyik tanár növendékei sorába szerette volna fogadni a lenyűgöző tehetségű zongoristát, csak Bartók Béla nem szólalt meg most sem.

Hogy, hogy nem, másnap reggel mégis az állt a kapu alatti fekete táblán, hogy Pásztory Ditta Bartók Béla tanszékére került mint új növendék, pontosan a második akadémiai osztályba.

Az 1922-es tanévben több új tanítványt nem is vállalt Bartók.

Ebben az osztályban, a másodikban folytatta Pásztory Ditta a *Wohltemperiertes Klavier*t, Czerny *Schule der Geläufigkeit* című tanulmányainak harmadik kötetét, a Cramer-etűdöket, három új Beethoven-sonátát, Chopin balladáit. Liszt *Vándoréve*kéből a *Vallée d'Obermann*t, a *Sunt lacrimae rerum*ot s még sok más előadási darabot.

De nem az egész tananyagot.

Mert év közben kimaradt.

Ugyanez év augusztusában pedig férjhez ment Bartókhöz.

A válás és az új házasságkötés gyorsan ment. Ziegler Márta maga kívánta így. Semmiféle akadályt nem gördített a válás elé. Megismerve Pásztory Dittát, úgy találta, hogy az nem méltatlan arra, hogy utódja legyen. Nagylelkűen és nagyvonalúan segítette az új házasságot, melytől azt remélte, javára válik férje művészetének, s megteremti számára a légkört, melyben dolgozni akar.

E második házasságából született Bartók kisebbik fia, Péter, kinek zenetörténeti szerepét többek között az a tény is biztosítja, hogy számára készült a *Mikrokosmos*.

Bartók, midőn kisfia kijelentette, hogy zongorázni szeretne tőle tanulni, elhatározta, hogy saját módszerével, újfajta pedagógiai eljárással vezeti be Pétert a zongorázás misztériumába. Így született meg a *Mikrokosmos*. Péteren kívül még sok százezer zongorázó gyermek látta hasznát szerte a világon.

Ifjabb Bartók Béla és Bartók Péter ma elismert, kitűnő mérnökök. Béla Magyarországon, Péter az Egyesült Államokban dolgozik. Péter saját hanglemezgyárában készíti a világ legszebb Bartók-felvételeit, hervadhatatlan érdeme, hogy veszendőfélben levő hangszalagokat kutatott fel és talált meg a különböző rádióállomásokon. Londonban, New Yorkban s mindenfelé a világban, ahol Bartók zongorázását, Bartók és felesége, Pásztory Ditta együttes szereplésének nyomait fedezte fel.

Bartók Péterről különben is műve beszél: a Bartók Records. Nemcsak önmagáról, de főleg apjáról és anyjáról vall ebben az önfeláldozó munkával készített hanglemezsorozatban.

Bartók Béla életének legszomorúbb napja: 1939. december 22.

Ekkor halt meg a mama.

Kettejük kapcsolatát valami egyedülállóan bensőséges, szemérmesen titkolt, parázs alatt izzó szeretet jellemezte. Mások előtt évődtek, gúnyolódtak, viccelődtek egymással, az élcélődés álarcába burkolva görcsösen rejtett, lángoló érzéseiket.

Pedig nemcsak a mama volt elragadtatva lángész fiától, akiről mindig pontosan tudta, hogy kicsoda, de az is lángésznek tartotta őt. A szeretet zsenijének.

A mama halála után Bartókot hosszú ideig beszélni is alig lehetett hallani. Fájdalomtól bódultan, összeszorított szájjal, némán járt-kelt az emberek között, csontig lefogyott, mozdulatai elerőtlenedtek. De nem beszélt, nem panaszkodott.

Senki nem merte fájdalmában megzavarni.

„Zenei tehetségemet, muzsikushajlamomat ettől a finom lelkű, drága asszonytól örököltem...” - szakadt ki belőle egyszer mégis egy írásában a visszafojtott érzés, vele született jellemző tulajdonságát: hűvös tartózkodását is legyőzve.

Ha Bartókról, az emberről emlékezünk meg, nem hallgathatjuk el vezérlő alapelvét: hazudni nem szabad. Ő maga ezt így fogalmazta meg, s nemegyszer ki is jelentette, tőle szokatlan nyomatékkaal:

- Mindent szabad, csak egyet nem: hazudni.

Nem mondott volna valótlan még udvariasságból sem, még jótékonyságból sem.

Soha egy taktust, amelynek fontosságáról, hibátlanságáról, jelentőségéről, szépségéről meg nem győződött, le nem írt volna.

Bartókról, az emberről Bartók, a művész vallott legtalálóbban a *Cantata profanában*.

„...Csak tiszta forrásból...” - hangzik a vallomás, melyet Bartók egész élete s minden munkája hitelesít.

Körülbelül ennyit lehet ez idő szerint elmondani Bartók Béláról, az emberről.

Ha azonban valaki mégis tudni szeretné, hogy milyen ember volt Bartók, hallgassa meg Bartók zenéjét.

A „magánélet” című fejezetben, ha ezzel valóban részletesebben akarnánk foglalkozni, igen hosszan kellene írni Pásztory Dittáról mint „a mester legnagyobb szerelmé”-ről.

Pásztory Ditta azonban messze túlnőtte a szerepet, melyet neki sorsa Bartók magánéletében szánt.

Az ő igazi szerepe Bartók halála után kezdődik. Erről pedig írni kell.

Az 1922-23. zeneakadémiai tanévnek a rimaszombati szép kislány volt a legtehetségesebb zongoristája. Rendkívüli muzikalitása, szorgalma, tökéletessé fejlesztett technikája a tanár- és művészképzős növendékeknek is becsületükre vált volna.

Pásztory Ditta nem járt a művészképzőbe. Nemcsak azért, mert Thomán nyugdíjazása és Szendy Árpád halála óta üresen állt ez a tanszék, hanem azért is, mert ő magánúton tanult tovább. Férjétől.

Soha ilyen művészképzőt, mint Pásztory Ditta, nem végzett senki!

Legboldogabb akkor volt, ha férjével négykezes, kétzongorás műveket játszhatott. Arcán ilyenkor felhőtlen, napsugaras öröm ragyogott.

- Az isten játszik az angyallal! - kiáltott fel egyszer Rácz Aladár egy ilyen alkalommal. Zenészkörökben még ma is gyakran emlegetik a feledhetetlen Rácz Aladár megjegyzését, ha Bartók és Ditta együttes szereplése kerül szóba.

1940 októberében búcsúhangversenyt adtak. Nem felejtí soha, aki akkor látta, hallotta őket. Két rendkívüli, nagyszerű ember tizenhét éves együttes munkájának eredménye bontakozott ki előttük teljes pompájában.

Aztán elmentek Amerikába. Ditta éppen úgy megvetette a fasizmust, mint férje. El kellett menniük, hogy tovább dolgozhassanak. Itthon nem lehetett erről szó. A légkör nem volt alkalmas arra, hogy két tiszta lelkű ember alkosson, muzsikáljon, éljen benne.

Bartók soha többé nem jött vissza. Csak özvegye, egyedül.

Kint maradhatott volna. Amerikában szerződések, sikerek, ünneplések vártak volna rá. Péter fia is ott volt mint amerikai állampolgár, amerikai diplomával, s mindketten gondtalanul élhettek volna a Bartóktól örökölt szerzői jogdíjakból.

Ditta mégis hazajött. Hazajött, mert Bartók is haza jött volna. Mert ezt írja Bartók egyik utolsó amerikai levelében:

„Szeretnék hazamenni, de végleg...”

Nem ugyanaz a Ditta jött haza, aki elment. A jó kedélyű, nevető szemű, pajkos Ditta teljesen megváltozott. Tágra nyílt, mélyszürke, nagy szemében csupa titok, egy csodálatos élet ezernyi emléke.

Huszonhárom év Bartók mellett!... És aztán egyedül maradni... Kevesebb is elég lett volna ahhoz, hogy a megkeskenyedett finom kis arcról eltűnjék a mosoly.

Bartók özvegye, mióta hazajött, magányosan él. Olykor elmegy valamely hangversenyre, operaelőadásra, meghallgatja Bartók művét. De társaságba nem jár, nem érintkezik úgyszólván senkivel. Évente egyszer elutazik Csehszlovákiába, meglátogatja édesanyját Rimaszombatban, vagy vele együtt elmegy a Tátrába. De többnyire csak itthon van, Budapesten, Krisztina körüli lakásában.

Csendesen él a tulipános, faragott székely bútorok között, melyekkel még férje rendezte be otthonát. Minden szőttes, minden terítő, könyv, kotta, minden egyes festett vagy faragott tulipán reá emlékezteti.

Egyedül él emlékei közt, maga főz, takarít, lakása tündöklök a tisztaságtól. Egy tiszta lélek sugara ragyogja be a csendes budai lakás két szobáját.

Féltékenyen őrzí magányát, senkit oda betörni nem enged.

Kincset őriz. Sértetlenül kell azt megőriznie, hogy továbbadhassa.

Gyakorol.

Készül valamire.

Budapesten senki nem értette Pásztorý Dittát. Éveken át találgatták, miért él így, ahogyan él. Mi oka van arra, hogy ilyen emberfeletti önuralommal burkolózzék megközelíthetetlen magányába?

Aztán egyszerre minden kitudódott Pásztorý Dittáról.

Legelőször a Rádió leplezte le. Éppen egy Bartók-fesztivál megnyitásakor. Ekkor hallotta a közönség Pásztory Dittát hazajövele óta először zongorázni.

A *Mikrokosmos* néhány zongoradarabját adta elő.

Aztán megjelent a Hanglezgyár új felvétele a zenemű-kereskedések kirakataiban is. A gyár felvette a teljes *Mikrokosmost* Pásztory Dittával; mind a hat kötetet.

Akik hallották ezt az interpretálást, áhítat érzése vett erőt azokon, így csak maga az alkotó játssza műveit, vagy annak prófétája, aki életét áldozza küldetéséért.

Mintha maga Bartók szólalt volna meg!

Most már megértettük Pásztory Ditta nagy magányát.

Nem volt egyedül, amikor a magányt kereste.

Kezdetől fogva világosan látta a célt, s az akadályok leküzdésére nemcsak akarata volt, de képessége is. A gyenge fizikumú asszonyban félelmetes erő lakozott. El akarta és el is bírta viselni a nagy magányosságot.

Évtizedes együttes munka Bartókkal, kéziratmásolásokkal, átvirrasztott éjszakák, négykezes Beethoven szimfóniák s az egész nagy zeneirodalom, mellyel Bartók ismertette meg, mindez megérződik Pásztory Ditta művészetén. Ez csiszolta oly páratlan tűzű gyémánttá a nyers drágakövet, saját, vele született nagy tehetségét.

Nagy egyéniség! S ezt az teszi még nagyobbá, hogy Bartók művészetének alázatos szolgálatában is meg tudta őrizni!

A feladatot végre kellett hajtani, s Pásztory Ditta tudva tudta mindig, hogy ennek nagy feltételei vannak.

De a feladat nem merült ki a Bartók-művek interpretálásában. Bartók Béla korának egyik legnagyobb zongoraművésze volt. Előadó művészete sajnos csak egészen kis töredékben maradt meg az utókor számára. Rádióállomások, hanglezgyárak szerte a világban elmulasztották Bartók zongorajátékát megőrizni. Ez a művészet meghal azokkal, akik emlékeznek rá.

Pásztory Dittára vár a feladat: menteni, ami menthető!

Ezt a feladatot is vállalta. Bach-, Scarlatti-, Beethoven-, Chopin-műveket tanult meg újra, felvételre készen. Úgy, ahogy Bartóktól hallotta, tanulta őket. E felvételek nemcsak Pásztory Ditta előadó művészetét őrzik meg örök időkre, de Bartókét is. Az idő múlásával ez egyre nagyobb értéket képvisel majd.

Megérti Bartókot, aki Pásztory Dittától hallja a *Mikrokosmost*.

Mikrokosmos..., kis világ.

Pásztory Ditta világa...

A *Mikrokosmost* kisfiának, Péternek írta Bartók, midőn első zongoraleckéit adta fel neki. Családi ügynek indult, világméretű közügy lett belőle. Forradalmasította a zenepedagógiát.

Pásztory Ditta hanglezze a világ minden zongorázó kis Pétere számára megkönnyíti és megszépíti a zenetanulást.

Bartók végrendeletét kell végrehajtani!

Mindent, amit Bartók hirdetett, amit tőle huszonhárom év alatt tanult és hallott, tovább kell adni! A felnőtteknek, a gyerekeknek, mindenkinek. Magányába burkolózva, emberfölötti erővel és figyelemmel gyakorolt, gyakorolt éveken át.

Amíg elkészült munkájával.

Akkor aztán folytatta: tovább gyakorolt.

Már a *Gyermekeknek* négy kötetét is fölvette tőle a Hanglemezgyár.

És szívósan dolgozik tovább!

Az özvegyi fátyolt nem dobta el, szívében, lelkében, szellemében viseli azt úgy, ahogy még soha senki nem viselte.

Így él Bartók özvegye Budapesten, a Krisztina körúton, 1963-ban.

CSAK TISZTA FORRÁSBÓL

*Volt egy öreg apó,
volt néki, volt néki
kilenc szép szál fia,
testéből sarjadzott
szép szál kilenc fia.
Nem nevelte őket
semmi mesterségre,
szántásra-vetésre,
ménesterelésre;
csordaterelésre:
hanem csak nevelte
hegyet-völgyet járni,
szarvasra vadászni.*

A kilenc szép szál fiú: az ifjúság.

Apjától otthont kapott a kilenc szép szál fiú, otthont, de mást is, valamit, ami több az otthonnál, de ellentéte is annak: tőle kapták az erdőt, az ősi elemek csodálatos birodalmát, tőle örökölték a szabadság utáni olthatatlan szomjúságot...

*Az erdőket járta
és vadra vadászott
kilenc szép szál fiú.
A vadra vadásztak;
annyit barangoltak,
és addig vadásztak,
addig-addig, mignem
szép hídra találtak,
csodaszarvasnyomra.
Addig nyomozgattak,
utat tévesztettek,
erdő sűrűjében
szarvasokká lettek:
karcsú szarvasokká váltak
erdő sűrűjében.*

Nekivágott hát a vadonnak a kilenc szép szál fiú. Szokása ez már apák fiainak, szokása ez az ifjúságnak.

Kerülő utakon, barangoláson, tévedésen, buktatón, fáradságon, ezer veszélyen keresztül mégiscsak reátaláltak a szép hídra. A szabadságot éri el, aki átmegy rajta. Át is mentek, meg is lették, amit eddig hasztalan kergettek.

Szabadokká, szarvasokká, szabad erdei vadakká lettek. Mind a kilencen. Kilenc karcsú, szép, boldog élőlény az erdő sűrű mélyén, kilenc gyönyörű, vad, természettől, szabadságtól mámoros csodaszarvas.

*Az ő édes apjok
várással nem győzte,
fogta a puskáját,
elindult keresni
kilenc szép szál fiát.
Reátalált a szép hídra,
hídnál csodaszarvasnyomra;
szarvasnyom után elindult,
el is jutott hús forráshoz,
hús forrásnál szarvasokhoz.
Fél térdre ereszkedett,
hej, egyre rá is célzott.
De a legnagyobbik szarvas
- jaj, a legkedvesebb fiú -
szóval imígy felfelele:
„Kedves édes apánk,
ránk te sose célozz!
Mert téged mi tűzünk
a szarvunk hegyére,
és úgy hajigálunk
téged rétről rétre,
téged kőről kőre,
téged hegyről hegyre,
s téged hozzávágunk
éles kősziklához;
ízzé-porrá zúzódsz,
kedves édes apánk!”*

Puskával, fegyverrel az ifjúság után!

Szegény öreg apó nem tudja, nem érti, hiába keresi már kilenc szép szál fiát. Messze kerültek azok már tőle. Kiszabadultak az otthon búvköréből, börtönéből, nem csupán a szép híd választja el tőlük, azon még át lehet valahogy botorkálni, de elválasztja az idő, elválasztja a hús forrás vize, melyet öreg apó már hiába is ízlelne meg, bornál mámorítóbb ízét csak fiai tudják felismerni, ő már öreg hozzá...

Hej, kegyetlen ifjúság! Kőről kőre, hegyről hegyre hajigálná az öreget, ha útjába akadályt gördít. Ízzé-porrá zúzna mindenkit, aki a megtalált szabadságtól megfosztani próbálná!

*Az ő édes apjok
hozzájuk így szólott,
és hívta hívta,
és őket hívó szóval hívta;
„Édes szeretteim,
kedves gyermekeim,
gyertek, gyertek haza,
gyertek vélem haza,*

*jó anyátok vár már!
Jöjjetek ti vélem
a jó anyátokhoz,
a ti jó anyátok
várva vár magához.
A fáklyák már égnek,
az asztal is készen,
a serlegek töltve.
Az asztalon serleg,
anyátok kesereg; -
serleg teli borral,
jó anyátok gonddal.
A fáklyák már égnek,
az asztal is készen,
a serlegek töltve...”*

Szegény, szegény öreg apó, maga is tudja, hiába rimánkodik. Hiszen ő maga volt az, aki ilyenekké nevelte fiait; nem tudta, maga ellen teszi.

Nem nevelte őket csordaterelésre, hanem csak hegyet-völgyet járni. Most aztán itt van! Nem használ már semmi, sem ütleget, sem szép szó. Nem a puska, nem a meleg otthon csábítása. De még a bánatba borult, elhagyott édesanya felidézett képe sem. Mert van valami, ami mindennél fontosabb, szebb, igazabb, valami, amiért nem a kényelmes, puha otthont, de még az édes jó anyát is el kell hagyni, akár örökre...

*A legnagyobb szarvas
- legkedvesebbik fiú -
szóval felfelelvén
hozzá imígy szóla:
„Kedves édes apánk,
te csak eredj haza
a mi édes jó anyánkhoz!
De mi nem megyünk!
De mi nem megyünk:
mert a mi szarvunk
ajtón be nem térhet,
csak betér az völgyekbe;
a mi karcsú testünk
gúnyában nem járhat,
csak járhat a lombok közt;
karcsú lábunk nem lép
tűzhely hamujába,
csak puha avarba;
a mi szájunk többé
nem iszik pohárból,
csak hűvös forrásból.”*

Világosabban nem lehet szólni, mint ahogyan a legnagyobb szarvas, a legkedvesebbik fiú beszél. Kíméletlen ugyan, de becsületes. Szándéka, akarata tiszta, megmászhatatlan és igaz. Nincs megalkuvás! Nincs visszaút! Aki a természetben, a szabadban találta meg otthonát, ajtón többé be nem térhet, szoba korlátai közé be nem férhet.

Aki egyszer a szabadság tiszta forrásvizét megízlelte, hogyan is ihatna életében akár csak egyszer is zavaros vizet, kétes hatású bort pohárból, serlegből!

A legkedvesebbik fiú önmagával szemben is könyörtelen, mint a nagy mű, a *Cantata profana* költője, Bartók Béla.

Mert ő is a csodaszarvast kergette kora ifjúságától kezdve, ő is keresztültört az erdőn, átment a szép hídon, ő is érezte az ujjongó boldogságot, amikor megtalálta a szabadságot, a hús forrást.

De neki nem volt szüksége, mint a kilenc szép szál fiúnak, átváltozásra ahhoz, hogy megértse az igazságot. Ő egész életén keresztül, gyerekkorától kezdve haláláig soha, soha nem ivott másból - „csak tiszta forrásból”!

*Volt egy öreg apó,
volt néki, volt néki
kilenc szép szál fia.
Nem nevelte őket
semmi mesterségre,
csak erdőket járni,
csak vadat vadászni.
És addig-addig
vadászgattak, addig:
szarvassá változtak
ott a nagy erdőben.
És az ő szarvuk
ajtón be nem térhet,
csak betér az völgyekbe;
a karcsú testük
gúnyában nem járhat,
csak járhat az lombok közt;
a lábuk nem lép
tűzhely hamujába,
csak puha avarba;
a szájuk többé
nem iszik pohárból,
csak tiszta forrásból.*

Íme, a *Cantata profana* mondanivalója. Bartók e művét, mely önmagában is nagy és teljes, egy trilógia első részének szánta. E román népballada után a második rész szlovák, a harmadik pedig magyar kantáta lett volna. Sajnos, a tervezett második és harmadik kantáta abban a bizonyos „poggyászban” maradt, melyről Bartók korai halála előtt így szólt: „Tele poggyásszal kell elmennem...”

A *Cantata profana*ban csak a szöveg román, tematikus anyaga saját szerzeménye Bartóknak, nem is utánzása a román népzenenek, egyes részében nincs is népi hang. Román kolindaszöveg megzenésítése. Bartók hangsúlyozta, hogy „nem oratórium, hanem kantáta”. Dupla kórusra, zenekarra, bariton és tenor szólóra írta.

A román kolindaszöveget ő maga fordította magyarra, más nem is értette, más nem is érezhette volna át ilyen mélységesen. Hiszen saját személyes hitvallása olvasható ki a verssorokból.

Semmi sem természetesebb, és senki nem csodálkozott azon, hogy amikor a fasizmus árnyéka ránehezedett hazájára, a *Cantata profana* költője így nyilatkozott:

- Innét el kell menni!

Az Anschluss után még sokan hittek abban, hogy Magyarország elkerüli a háború és a német megszállás közvetlen veszedelmét. Akadtak persze szép számmal olyanok is, akik nem csak hogy nem hittek ebben, de még várták is Hitlert. Ebben az időben írta le Bartók a következő mondatot:

„Az a közvetlen veszély forog fenn, hogy Magyarország is megadja magát ennek a rabló és gyilkos rendszernek.”

Magánjellegű kijelentés volt ez hovatartozásáról, világnézetéről. Bartók sohasem szeretett hivatalosan nyilatkozni, még kevésbé szónokolni. Ellenben cselekedni annál inkább. Tettek százai tanúskodnak arról, hogy mindig a fejlődés, a haladás, az igaz ügy és az igaztalanul elnyomottak, méltatlanul bántalmazottak oldalán állott.

Az uralkodó osztály iránti megvetését nemegyszer mutatta ki nyíltan, félreérthetetlenül.

Román, szlovák népzene gyűjtött a legnagyobb sovíniszta-irredenta közhangulat idején, amikor ezért támadásokban, üldözésekben volt része, s nem kevesebbel, mint hazaárulással bélyegezték meg. Őt, a halálra ítélt magyar! Nem törődött vele, folytatta a gyűjtést.

„Az én vezéreszmém, amelynek, mióta csak mint zeneszerző magamra találtam, tökéletesen tudatában vagyok: a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válás minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem, amennyire erőmtől telik, szolgálni zenémben; ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás!”

Csak tiszta forrásból... Íme, a *Cantata profana* vallomása. A *Cantata profana* Bartók által fordított szövegét a Magyar Rádió annak idején lemezre vette fel. Ez megvan ma is. Milyen nagy szerencse! Legalább ez! Ha már annyi minden elveszett.

Bartók maga mondja el a verset, olyan megilletődött, bensőséges hangon, az elérékenyüléssel küzdve, amely hang elárulja: a szavak lelke legmélyéről törnek elő. Különösen az utolsó három szót: „Csak tiszta forrásból...”, az emberiségről vallott hitének tüze forrósítja át. Akik személyesen ismerték Bartókot, még ha sokszor is hallották hangját, megrendülten állnak e hangfelvétel előtt. Soha így nem beszélt, soha ezt a hangot senki tőle nem hallotta. Mintha nem is az élőkhez, hanem az utódokhoz szólna egy nagy eszme nagy hirdetője.

Csak tiszta forrásból...

A népek testvérré válásáról szóló vallomást egy másik előzte meg:

„Én részemről egész életemben minden téren, mindenkor és minden módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és a magyar haza javát.”

E két vallomás között sok-sok év telt el. Még sincs közöttük ellentmondás. Csak fejlődés. Mert hiszen ma már mindenki előtt világos, hogy a magyar nemzet és a magyar haza javát szolgálta Bartók akkor is, amidőn a népek testvérré válásának eszméjét tűzte művészetének zászlajára.

Megérthették-e ezt az irredenta divat szűk látókörű követői? Nem, ezt nem is lehetett volna tőlük elvárni. Bartók Béla szelleme kellett ahhoz, hogy ezt az igazságot valaki azokban az időkben felismerje.

A Horthy-korszakban nagy kitüntetésnek számított a Corvin-lánc meg a Corvin-koszorú. A legnagyobb művészek, tudósok sem tudták titkolni örömeiket, ha megkapták. Bartók egyáltalán nem érezte magát megtisztelve, midőn megkapta. Meg se köszönte, el sem ment a kormányzó garden partyjára, melyet a kabinetiroda az új kitüntetettek tiszteletére rendezett. De még csak ki sem mentette magát távolmaradásáért. Leplezetlen ellenszenv élt benne a hatalmon levők iránt.

A szegényekhez, elnyomottakhoz, üldözöttekhez, „a megalázottak- és megszorítottakhoz” vonzódott mindig, függetlenül még attól is, hogy azok tehetségesek voltak-e vagy sem. A szegénység és üldözöttség volt hozzá a legjobb ajánlólevél.

Minden alkalmat megragadott, hogy ragaszkodásának jelével tüntesse ki azt, akit bántalmaznak.

A Tanácsköztársaság bukása után Reinitz Bélát szabadságvesztésre ítélték. Barátainak egy része cserbenhagyta, elfelejtette. Mit tett Bartók? Ady-dalait nyíltan, demonstratív, nyomtatásban ajánlotta a börtönben ülő Reinitz Bélának.

Ehhez hasonló gesztusok napirenden voltak Bartóknál.

A róla szóló zenekritikai írásokra sohasem válaszolt. Sem szóban, sem írásban. Egyik nagy tekintélyű, kiváló zenekritikusunk egész oldalas méltatást írt róla egy vasárnapi számban. Ugyanezen a vasárnap délelőttön egy filharmonikus-hangverseny főpróbáján találkoztak. A szünetben hosszan beszélgettek, Bartók és a zenekritikus. Utóbbi feszengve várta, mikor említi meg Bartók a róla és a művészetéről írott minden eddiginél hosszabb, alaposabb és lelkesebb üdvözlő cikket, amelyet teljes behódolással és nagy szakértelemmel írt meg. Dicséretet, köszönetet vagy legalább hozzászólást várt.

Hiába várta. Bartók szóval sem említette a nagy, vasárnapi, ünnepi cikket. Nem olvasta volna? Végül a zenekritikus, nem bírva kíváncsiságával, megkérdezte:

- Tanár úr, olvasta cikkemet?

- Igen - hangzott a válasz kurtán, s Bartók nyomban másról, a filharmonikus-zenekar szünet előtti szerepléséről kezdett beszélni.

Egyetlenegyszer válaszolt csak zenekritikára, mégpedig nagyon hosszan, hevesen, szenvedélyesen és írásban.

Ez a zenekritika ugyanis összehasonlítást tett közte és Kodály között, mégpedig az utóbbi rovására.

Ezt aztán kikérte magának Bartók Béla! Alaposan megleckéztette, rendreutasította a napisajtó „kritikusait” s bizonyos „hivatalos zenei köröket”.

Nem lehet meghatottság nélkül olvasni e tiszta lélek megnyilatkozását, amidőn többek között így ír:

„Alig akad egy-két jelenkori zeneszerző - a hazaiakról nem is szólva -, akik olyan új értéket tudnának alkotni, mint Kodály vonóshármasa, szólógordonka-szonátája vagy két zenekari dala. És a magyar földnek ezeket a kincseit akarják itt nálunk bizonyos emberek - ki tudja, miféle alattomos szándékkal - sárba taposni! Akit Ady Sírni dalának zenéje nem rendített meg lelke legmélyéig, az vagy süket, érzéketlen fabáb, vagy elfogultan rosszhiszemű.

Íme, ez az én véleményem Kodály zenéjéről, az enyém, akit Kodály támadói szeretnek újabban »a legnagyobb magyar zeneszerző«-ként aposztrofálni. Hiszen lehetséges, hogy én nem értek ezekhez a dolgokhoz, csak ők, de akkor hogyan lehetek én mégis olyan »nagy« zeneszerző? Nyilvánvaló, hogy ezek az urak vagy itt, vagy ott súlyos tévedésbe estek. (Én mindenesetre szívesen viselem részükről történő esetleges lefokozásomat...) Hallom megrovó megjegyzésüket: belőlem »az elfogult barát« beszél. Csakhogy *itt* megint a sorrendet vétették el: nem azért becsülöm Kodályt, mint a legnagyobb magyar zenészt, mert a barátom, hanem azért lett egyetlen barátommá, mert (nagyszerű emberi kvalitásaitól eltekintve) a legjobb magyar zenész. Hogy e barátság hasznának legjavát én láttam, és nem Kodály, ez újból csak az ő nagyszerű képességeit és félreálló önzetlenségét bizonyítja. Küzdelmeket nem éppen nélkülöző pályámon mindenkor bátran és nyíltan mellém állott, soha fáradságot nem kímélt, ha érvényesüléséről volt szó...

...Ezt az embert, akinek a magyar kultúra annyit köszönhet, ezt az embert támadják úton-útfélen, hol hivatalos körök, hol »kritikusok«. Mindenképpen meg akarják akadályozni, hogy nyugodtan dolgozhasson kultúránk javára, és teszik ezt, miközben a magyarság kultúrfölényének fontosságát harsogják, ők, a tehetségtelenek, a tétlenek, a senkik!

Ezt akartam elmondani...”

Ha saját szemünkkel nem olvasnánk, el se hinnénk, hogy a fegyelmezett, szófukar, udvarias és szelíd-szerény Bartók ilyen szenvedélyesen, szinte gorombán támadjon valakire. De hát így ki tudta hozni őt sodrából az, ha igazságtalanságot látott. Kodályt merészelik bántani? A „tehetségtelenek, a tétlenek, a senkik”? No, hát ezeknek majd vele gyűlik meg a bajuk! Vele, Bartókkal, akinek ugyanezek az emberek feltétel nélkül behódoltak! Az, hogy őt elismerik, nem enyhítő körülmény, ellenkezőleg! Csak még jobban felingerelte, valóságos dührohamot váltott ki belőle, hogy akik Kodályt bántják, őt magasztalni merik.

Bartóknak ez a cikke talán egyedülálló a művészbarátságok történetében. Idézni kellett belőle, arcképéhez tartozik. Megsejtet valamit szelleméből.

Kronológikusan nem, de az arckép hűsége szempontjából ide kívánczik egy jóval korábbi, de meglepően hasonló Bartók-Kodály történet.

Ez még 1920-ban történt. A Tanácsköztársaság alatt Bartók is, Kodály is tagjai voltak a zenei direktóriumnak.

A Tanácsköztársaság bukása után Kodály Zoltánt fegyelmi bizottság elé állították a proletárdiktatúra alatti magatartása miatt. Az ellene felhozott nyolc vádpont közül első helyen állott az, hogy tagja volt a zenei direktóriumnak.

A fegyelmi tárgyalást a fehérterror legvadabb tobzódása idejében tartották meg. Ez azonban nem félemlítette meg Bartókot. Mit sem törődve a várható következményekkel, bátran állt ki az üldözött mellé. Levelet írt a fegyelmi bizottság elnökéhez, báró Wlassich Gyulához. (A dokumentumot az Országos Levéltár őrzi.)

Ez áll benne:

„Méltóságos Uram!

Csak most jutott tudomásomra, hogy a Méltóságod elnöklete alatt folyó fegyelmi vizsgálatok során Kodály Zoltán ellen a direktóriumi tagság is vádpontként szerepel. Minthogy annak működésében én éppúgy részt vettem, mint Kodály, tiltakoznom kell az ellen, hogy akár a tagság pusztá ténye, akár valamilyen kifogásolt működése miatt Kodály Zoltán egyedül viseljen bármilyen felelősséget. Kérem e soroknak a fegyelmi bizottság előtt való felolvasását és jegyzőkönyvbe vételét.

Kiváló tisztelettel

Rákoskeresztúr, 1920. február 3.

Bartók Béla”

A húszas évek közepe táján Bartók hívei már mindenütt a világon megszorodtak. Kivéve hazájában. A *Musikblätter des Anbruchs* című osztrák zenei folyóirat például külön ünnepi Bartók-számot adott ki akkor, amikor itthon egy-két komoly zenekritikus kivételével alig írtak róla. Csak egy egészen kis hazai kör lelkesedett érte. Hangversenyei, szerzői estjei csaknem üres házak előtt zajlottak le; igaz, hogy a jelenlevő kevesek (szinte kizárólag fiatalok) tomboló lelkesedéssel ünnepelték.

Ezeknek egy része azonban csak olcsó jeggyel ment a hangversenyre, más része a növendékek számára fenntartott orgonaülésen foglalt helyet, legtöbbjük pedig egyszerűen „belógott” a Bartók-koncertre, mivel mindenáron ott akart lenni, s más lehetőség nem kínálkozott.

Az impresszárió panaszkodott: ráfizet Bartók hangversenyeire.

Több se kellett Bartóknak! Visszavonult a Zeneakadémia nagytermétől. Hosszú ideig nem volt hajlandó hangversenyt adni. Ő aztán nem tűri, hogy bárki is „ráfizessen”.

A tapintatlan impresszáriónak a maga szempontjából igaza volt. Bartók ebben az időben valóban nem volt „üzlet” Pesten. A húszas évek közönségét nem érdekelte Bartók. Ha magyar zenét akart hallgatni, elment a Spolarich kávéházba. Magyar zene? Ugyan kérem! Az ilyesmit az ember száraz torokkal nem hallgatja végig. Magyar ember ilyenkor az asztal alá issza magát.

Más a helyzet a nagyvilágban. Növekvő hírnév, dicsőség, hódolat. Még ahol kifütyülik Bartókot, ott is nagyra becsülik, tudják, kicsoda, ismerik helyét a zenetörténetben, éppen csak nem mindenben értenek vele egyet.

Itthon még csak nem is ismerik. Nem veszik maguknak a fáradságot hozzá, hogy megismerjék. Még a szakmabeliek sem! Nem úgy, mint ő annak idején, midőn Lisztet igyekezett megszeretni, éppen a nehezebben érthető művei által.

Komoly, felnőtt, egyetemest végzett, középosztálybeli úriemberek fölényesen, unottan legyintettek Bartók nevének hallatára: „Bartók? Én ugyan nem dőlök be neki, egyszerűen nem értem és kész, hagyjanak engem békén vele.”

Nem az volt a baj, hogy nem értették, az sem, hogy nem is akarták megérteni, hanem az, hogy még büszkéek is voltak rá, hogy nem értik!

(Ilyenek még ma is szép számmal akadnak nálunk.)

Bartóknak semmiféle közössége nem volt kor- és honfitársaival, a csekély számú kivételtől eltekintve, de még ezek is hol voltak tőle!

Bartók a hatalmon levőket megvetette, azok azonban növekvő világhírét, ha nem is értették, kénytelenek voltak tudomásul venni.

1923-ban a hivatalos világ Pest-Buda fennállásának ötvenéves évfordulóját ünnepelte. Bartóktól új művet kértek ez alkalomra, Kodálytól is.

A Vigadó összes termeiben volt a díszhangverseny. Bartók *Tánc-szvitjét* és Kodály *Psalmus Hungaricusát* mutatták be.

A hivatalos ünnep így valódi ünneppé magasztosult, a magyar muzsika nagy ünnepévé.

A *Tánc-szvitig* Bartók legtöbb művében a ritmika, az a bizonyos éles, lüktető, sajátos bartókos ritmus dominált. Ettől kezdve azonban a ritmus és a dallam lassan egyenrangúvá válik Bartók kompozícióiban.

Mint minden kezdeményezés, ez is zongoradarabjaiból indult ki. A *Szabadban*, a *Szonáta zongorára*, az *I.* és a *II. zongoraverseny* dallambősége már vetekszik a gazdag ritmikával, új Bartók-korszak kezdődik! A *Két zongorára és ütőhangszerekre* írt szonátaig és a *Hegedűversenyig* ível a *III.*, *IV.* és *V. vonósnégyesen* át ez a korszak, melynek közben két kimagasló, legnagyobb állomása a *Cantata profana* s a *Zene húros és ütőhangszerekre és celestára*.

Tizedik évfordulóját ünnepelte a bázeli kamarazenekar. Igen kis jelentőségű ügy volt ez a forrongó, háborúra készülődő Európában. Egy nem túlságosan nagy város kis kamarazenekarának jubileuma 1937-ben. Tízéves a bázeli kamarazenekar. Nem nagy esemény...

És mégis nagy zenei ügy lett belőle.

A Basler Kammerorchester elnökkarnagya, Paul Sacher az ünnepi jubileumra új kamaraművet kért Bartók Bélától. A derék Paul Sacher bizonyára nem is álmodta, hogy a század egyik legnagyobb remekművének megírására adott megbízást.

Mert az lett belőle. A *Zene húros és ütőhangszerekre és celestára* Bartók Béla korának olyan kimagasló alkotása, mint Beethovenének a *IX.*, Mozartének a *Jupiter-szimfónia*.

Egy évvel később, ugyancsak a bázeli kamarazenekarnak írta Bartók a vonószekari *Divertimentót*. A kétségbeesett figyelmeztetés, mely régi műveiből oly gyakran érezhető ki, itt a fájdalom dallamává magasztosul, s imitt-amott már a megnyugvás öröme is megjelenik a távoli láthatáron.

Bázelt, az akkor csaknem kétszázezer lakosú várost az elzász-lotaringiai határ közelében a hitleri hadsereg támadásának közvetlen veszélye fenyegette. Mert Bázelen mint kapun keresztül tört volna be Hitler Svájcba, ezt mindenki tudta. Svájc lerohanása elmaradt, mert a német és francia fegyvergyárosoknak szükségük volt egy semleges területre, ahol találkozhatnak, és üzleteiket megköthessék, de még maguknak a hadviselő feleknek is jól jött egy semleges országban működő kémközpont.

Bartók utolsó európai éveinek legnagyobb állomása ez a város. Bázelnek írta a *Zenét* (ma már csak így nevezik).

A négytétéles mű kamarazenekarra íródott, tehát szűk hangzási határok között kellett azt megkomponálni. De talán éppen ezért nyílt lehetőség arra, hogy a gondolatok és eszmék minden eddiginél gazdagabban és világosabban bontakozzanak ki benne. A vonóshangszerek technikai lehetőségét a végsőkig kihasználja, s mellettük az ütőhangszerek (a zongorát is ütőhangszerként alkalmazza Bartók) mint segítő, ritmust és harmóniát alátámasztó eszközök szerepelnek. A dúsgazdag dallambőségű mű melodikáját a vonóshangszerek hordozzák, a zongorista szerző csalahatatlan hangszínérzékéről és a dinamikai viszonyok biztos ismeretéről téve tanúbizonyságot. A hárfát is húros hangszerként alkalmazza, de mint a zongorát és a celestát, nem a melódia, hanem a harmónia, a ritmus és a színkeverés szolgálatába állítja. A tiszta arányérzékkel és tervszerű felépítéssel szerkesztett mű ámulatba ejtő formai tökéletességű négy tételét szinte szétfeszíti a belső mondanivaló gazdagsága. Fúgától táncfantázián keresztül fokozatosan emelkedik a himnusszerű befejezésig.

A szenvedő, beteg mester, a hazáját féltő és azt elhagyni készülő Bartók, kinek nem sok reménye van már saját egészsége helyreállításához, e művével tesz első ízben vallomást az emberiségnek.

Mint Beethoven a *IX.*-ben, Bartók a *Zenében* kiált az emberhez: hiszek benned, hiszek sorsodban, jövődben, és ez fontosabb nekem, mint saját sorsom és jövőm!

A *Zenétől* kezdve a halála felé közeledő Bartóknak minden műve ezt a forró vallomást hirdeti.

Bartók Béla, az üldözöttek e szelíd lelkű, de harcos szellemű védelmezője, szíve mélyéből gyűlölte a fasizmus minden megnyilvánulását. A harmincas évek közepétől kezdve nem volt hajlandó Németország határát átlépni, hiába is hívták oda hangversenyezni, művei után járó jogdíjakat felvenni. Egy náci rendelkezés ugyanis lehetetlenné tette, hogy német kiadó-vállalatoknál meg jelenő idegen állampolgárok jogdíjait postán elküldjék más országokba; a pénzt csak ott, Németországban lehetett fölvenni.

Bartók műveinek legnagyobb része a német Universal Editionnál jelent meg. Mégsem utazott a jogdíjakért Németországba, inkább veszni hagyta a pénzt, mely jövedelmének oroszlánrészét képezte. Pedig sokszor hívták, sürgetve. Nyílt ellenállásában odáig ment, hogy műveinek előadását letiltatta Németországban és Olaszországban.

Ekkor már sejteni lehetett, hogy a fasizmus elkerülhetetlenül megmérgezi egész Európát, ezért kezdett a kivándorlás gondolatával foglalkozni.

Hogy érzett és gondolkodott Bartók az osztrák Anschluss idejében, erről vall alábbi levelében, melyet egy ankarai barátjához írt 1938-ban:

„Ez az átkozott német előretörés olyan súlyos helyzetbe hozott engem, hogy hetekig az ezzel kapcsolatos és engem érintő kérdésekkel, a rajtuk való töprengéssel foglalkoztam. Kiadóm is meg az a »szövetkezet« is, amely a zenei előadások után befolyó tantiemjeimet kezeli. Bécsben van! Vagyis összes zenészerzői jövedelem haramiakezekbe került! Kérdés, hogyan szabadulhatok meg karmaikból, ha egyáltalán lehetséges a szabadulás.”

Lehetségessé vált.

Maga Bartók eszelte ki ennek módját. Erről is egy jellemző történet forog közszájon.

Midőn a bécsi Universal is a német fasiszta kiadóvállalat érdekeltségébe került, Bartók szerződése az Universallal éppen lejárt. A kiadóvállalat a szerződést annak rendje és módja meg a szokás szerint meg akarta hosszabbítani. E célból a bécsi cég igazgatója Budapestre látogatott, egyenesen Bartókhoz. De Bartóknak esze ágában sem volt a szerződést meghosszabbítani. Hiszen „szabadulni” akart. De nem szeretett volna vendégével udvariatlanul viselkedni, ezért a kerek visszautasítás helyett sajnálkozva közölte vele, hogy a szerződés meghosszabbítására méltatlannak érzi magát, mivel a harmadik birodalom igényeinek, vagyis a fajtörvénynek nem minden tekintetben tud megfelelni.

Az Universal bécsi igazgatója elképedve bámult a mesterre. Kínosan feszengett helyén, alig talált szavakat, melyekkel zavarát s kétkedését leplezni tudta volna.

- De professzor úr! - tört ki végre. - Erről mi mit sem tudunk! Pedig alaposan utánakutattunk a dolognak, mielőtt útnak indultam, hogy önt fölkeressem. Az ön családfája kifogástalan. Ezt mi tudjuk.

Bartók minden igyekezete abban merült ki, hogy komolyságát meg tudja őrizni. Az igazgató nem is vette észre, milyen jót mulat magában, midőn így válaszol:

- Kedves igazgató úr, hogy ki volt a nagyapám, azt én jobban tudom, mint önök.

A tréfa kitűnően sikerült. De a kívánt „szabadulás” is.

Ez volt Bartók életében az egyetlen füllentés. De vajon az volt-e? Vagy inkább diákos csíny, mellyel Bartók önmagának szerzett mulatságot s erkölcsi kielégülést? Egy ember tréfája az embertelenséggel! Önként beállt azok közé, akiket, úgy érezte, ártatlanul üldöznek, s akik ebben az időben már vagyont, társadalmi állást s még nagyon sok mindent veszítettek.

A fasiszmus terjed, s egyre erősebb lelki-szellemi ellenállásra készíti Bartókot.

Az Európából való kivándorlás gondolatát is a nyílt ellenállás, a demonstráció szándéka érlelte meg.

De nemcsak ez; Bartóknak el kellett hagynia Európát, mert úgy érezte, itt nem lehet dolgozni.

Talán Svájcban lehetett volna? Igen, itt aránylag nyugalom volt. Ha Svájcot választja letelepedése helyéül, talán tovább tudja egészségét, életét menteni, s az emberiség néhány remekművel most gazdagabb volna.

De hogyan is remélhetett volna nyugalmat abban az országban, amelynek állandóan a hitleri megszállás közvetlen veszélyétől kellett reszketnie? Hogy e szerencsétlenség nem következett be, nem lehetett előre látni. A fasiszta propaganda fegyverei bombavető repülőgépek nélkül is megfosztották e békés országot nyugalmatól.

El kell innét menni!

Magyarországból.

Sőt Európából is!

Valahová, ahol dolgozni lehet.

Rengeteg mondani-, írni-, komponálnivaló van még. Valahol a világban talán csak akad egy csöndes zug, ahová nem hallatszik el a fasiszta ugatás, ahol kottafejeket lehet papírra vetni.

De azért húzta-halasztotta az utazást.

Nehéz elindulni ebből a hazából, ha az ember nem tudja bizonyosan, visszatérhet-e valaha.

Harminchárom évi szolgálat után nyugdíjaztatását kérte a Zeneakadémián. Ezt megelőzően már visszavonult a tanítástól, mert ekkor már hat év óta a magyar népdalkincset rendezte a Tudományos Akadémia megbízásából, s ennek épületében volt munkahelye is.

A távozás végleges elhatározásának két esemény adott döntő okot. Édesanyja halála és a második világháború kitörése.

Itt az idő, el kell indulni.

Elutazott az Egyesült Államokba, de egyelőre csak azért, hogy ott tájékozódjék. Búcsú nélkül indult el, könnyű szívvel, hiszen tudta, hogy hamarosan visszatér. Tavasz volt, ilyenkor szokott falura készülni, otthon, a hazában már zöldellnek a fák, s a keskeny kis falusi utcák benépe-sülnek, énekszó tölti be a határt. Hazajött.

De ősszel elhalkult a dal. A fasiszta propaganda viszont annál hangosabb lett.

1940. október 8. Búcsúhangverseny.

Bartók és felesége búcsúzik a magyar közönségtől, a magyar néptől. Fájdalmasan szép, gyötrelmesen vészterhes este volt. Azok a bizonyos fiatalok, akik Bartók hangversenyei után mindig ott tolongtak a pódium körül, most is ott vannak. Nem tudnak tőlük elszakadni.

Már a csillárokat is eloltották, késő éjszaka volt, mégse akarózott hazamenni. Megszűnt a taps, a kiáltozás, de ők csak álltak ott a pódium körül, tanácstalanul, tehetetlenül, balsejtelmektől gyötörve.

Volt egy perc, amikor mindenki érezte, bizonyosan tudta, hogy soha többé nem látja Bartókot.

De nem lehetett tenni semmit. Bartók és felesége néhány nap múlva a Déli pályaudvarról elindult Svájc felé.

Svájc, Franciaország, Spanyolország, Portugália.

„Visszanéztem félutambul.....”

Aztán a hajóút...

Október 30-án a hajó befutott a New York-i kikötőbe.

„SZERETNÉK HAZAMENNI...”

A fasiszta téboly napjai meg voltak számlálva. Olaszországban véget ért a háború. Az olasz béke első óráiban, alig ébredve szörnyű, lidércnyomásos álmából, az olasz nép első dolga az volt, hogy tízezres tömegekbe verődve a milánói Scala előtt eget verő kiáltozásban követelte: Toscanini jöjjön vissza!

Ritorna Toscanini!

Magyarország leigázott népe csak a külföldi rádiókon keresztül értesült erről, s aki már mindenről lemondott, az is visszanyerte hitét: talán még sincs minden elveszve? Ha egy sokat szenvedett, kiéhezett nép szabadsága visszanyerésének első perceiben nem kenyeret követel, hanem azt, hogy legnagyobb művészt, kit a zsarnokság űzött el hazájából, adják neki vissza, akkor talán mégis többet ér az ember, mint amennyire Hitler és Mussolini becsülte, s nem nekik van igazuk, hanem azoknak, akik szerint az ember megérdemli a szépséget.

Mi, tanítványai, ültünk a rádió előtt, és Bartókra gondoltunk. Jöjjön vissza! Most már hamarosan nálunk is véget ér a háború.

Vajon mit csinál odakint? Hány remekművet írt? Miféle népek zenéjét gyűjti, rendszerezi, gondozza? Hány hangversenyt adott, milyen előadásokat tartott? Kiket tanít? Kiknek muzsikál?

És hogyan él?

Mi veszi körül?

Nem tudtuk, hogy betegség, boldogtalanság, szenvedés és nyomorúság.

Nem tudtuk azt sem, hogy most, amikor a világban már bekövetkezett minden, amire ő zenéjével évtizedekkel előre figyelmeztetett, most, az általa megjósolt és bekövetkezett szerencsétlenség közepette - mint új jóslatot - hirdeti zenéjével a megbékélést, a megnyugvást. Mint mindig, most is előrefutott.

Nem tudtuk, hogy testi ereje fogyóban van, már a szomszédos szobába is alig bír átmenni, de soha nem álmodott magasságokban szárnyal, megtalálta a dalolás boldogságát.

Nem tudtuk, mennyire gyötri a honvágy, mert nem hallottuk még a nagyzenekari *Concertót*, amelyben ezt megrázó őszinteséggel vallja be.

Nem tudtuk, hogy megtalálta a bizalmat és hitet, mert nem hallottuk még a *III. zongoraversenyt*, melynek második tétele elé életében először írta e szót: Religioso... Annak írta e művét, kit legjobban szeretett, kiben legjobban hitt: Pásztory Dittának. Neki vallja be hitét, s rajta keresztül vall az egész emberiségnek.

Nem hallottuk a Yehudi Menuhinnek írt *Hegedű szólószonátát*, nem hallottunk a William Primrose által kért brácsaversenyről, melyet nem is fejezhetett be, csak vázlat maradt belőle.

Nem hallottunk semmit, ő maga is csak a *Hegedű szólószonátát* hallotta halála előtt tíz hónappal Menuhintól, New Yorkban. Ez volt élete utolsó öröme meg a körülbelül ebben az időben Kusszevickij karmester által Bostonban bemutatott *Concerto*.

A *III. zongoraversenyt* már nem hallhatta, csak belülről.

Nem hallottunk semmit, nem tudtunk semmit. Nem tudtuk, hogy mennyire vágyódik haza. Nem tudtuk, mert akkor még nem olvastuk a levelet, melyben ezt írja:

„Szeretnék hazamenni, de végleg...”

Semmit sem tudtunk, csak vártuk a háború végét, vártuk, hogy Bartók jöjjön vissza.

De nem jött.

Pedig a háború már véget ért, s a haza, melyből Bartók elindult, kifosztottan, lerongyoltan, romokban hevert. Éppen azért hittük, hogy most majd egészen bizonyosan hazajön, hiszen mindig csak a szegényeket szerette. A gazdagok Magyarországból el kellett indulnia, de a szegények Magyarországa biztosan visszajön.

Sokan várták.

Főleg azok a bizonyos fiatalok, akik minden Bartók-hangversenyen belógtak a Zeneakadémia nagytermébe. Ezek várták leginkább, persze nem mind, csak akik közülük életben maradtak. Ekkor már nem is voltak olyan nagyon fiatalok, jóval idősebbekké váltak, akiknek fiatalságával eltűnt egy egész korszak.

Rebesgették, hogy most majd Bartók Béla lesz a köztársaság elnöke...

Egy szeptemberi napon fekete gyászkerettel jelentek meg a lapok. A Szabadság, a Népszava, a Szabad Nép és a többi.

Fekete keretben a legfrissebb amerikai hír:

Meghalt Bartók Béla.

Ha valaki meghal, akit nagyon szerettünk, ezt jó ideig nem lehet elhinni. Időbe telik, amíg megértjük, mit jelent e szó: meghalt.

Csodálatosképpen ezt az amerikai hírt mégis azonnal elhittük, megértettük.

Bartók meghalt.

Nincs ebben semmi hihetetlen.

Sokkal hihetlenebb az, hogy élt, hogy itt élt, közöttünk.

Az idők múlásával ez majd egyre hihetlenebb lesz.

Mégis hogyan lehetne bizonyóságot szerezni arról, hogy élt, hogy itt élt, itt járt közöttünk?

Senki nem tudott bizonyítani semmit. Az emberek jártak-keltek az utcán, nem egészen úgy, mintha semmi nem történt volna, mert hiszen mindenki erről beszélt, még aki hallgatott, azon is látszott, erre gondol. De azért mégsem tudott mondani senki semmit. Sem arról, hogy hogyan halt meg, sem arról, hogy miként élt. De még az is titok maradt, hogy tulajdonképpen mi történt.

Mi történt nálunk, mikor elengedtük innét Bartókot, s mi történt Amerikában, ahonnét most már visszahívhatatlanul elment?

És egyáltalán mi lesz most?

Néhány nappal később történt valami, mégpedig Basilides Mária dalestjén, a Zeneakadémián.

Már a hangverseny kezdete előtt szokatlan hangulat uralkodott az előcsarnokban. A hangverseny-látogatók ilyenkor mosolyogva, harsány derűvel köszöntik egymást. Még az ismeretlen ismerősök is barátságos arccal vesznek tudomást a viszontlátásról, hiszen nem egyszer találkoztak már ugyanitt. Valami meghitt, családi kedélyesség jellemzi ezeket az előcsarnokbeli találkozásokat a márványoszlopok között. Olyan az egész, mint a cinkosok gyülekezete, akik szemük sarkából leselekedve, titkon és pajzánul néma névsorolvasást tartanak magukban, s mindenki örül, ha a létszám teljes. Az ismerősök meg harsány köszöntéssel örülnek egymásnak.

Ezen a Basilides-koncerten nyomát sem lehet észlelni e megszokott hangulatnak. Senki nem mosolygott, nem köszönt. Az emberek komoran, szemrehányóan néztek egymás szemébe. Néma riadalom ült a lelkeken, erről árulkodtak a komor arcok, a tört tekintetű szemek. Nehéz, fojtogató csend volt az előcsarnokban.

A nézőtér szokatlanul korán, jóval a kezdést hirdető idő előtt megtelt. De itt is olyan nagy volt a csend, mintha üres ház várná az első műsorszámot. Rosszkedvűen, némán ült helyén a közönség. Senkinek nem volt kedve beszélgetni, műsor nem zizegett, cukropapír nem csörgött.

Egy elintézetlen, borzalmasan kínos ügy tudata fojtogatta a torkokat.

Hosszú fekete ruhában Basilides Mária lépett a pódiumra.

Énekelni kezdett.

Bartók dala volt az első szám.

*Elindultam szép hazámbul,
híres kis Magyarországbul.
Visszanéztem félutambul,
szememből a könny kicsordul.*

Az utolsó két sornál már senki nem tudott uralkodni magán. Egyetlen ember nem állta meg sírás nélkül, maga az énekesnő sem. Az utolsó taktusokat zokogva énekelte, alig lehetett érteni a szöveget.

Midőn befejezte, néhányan tapsolni akartak. De az énekesnő alig észrevehető kézmozdulattal, mely végtelen fájdalmat fejezett ki, leintette a tapsolókat. Nem, itt most nem erről van szó. Nem tapsolunk. Nem is tapsolt senki.

Ekkor oldódott fel a görcs, mely az emberek lelkét gyötörte.

Hangtalanul vagy hangosan, vonagló arccal sírt mindenki.

Egy kis nemzet elvesztette nagy fiát.

Beszélni nem tudott senki, de ha meg is szólal valaki, ekkor még nem hangzott volna el az ide vonatkozó közhely: művei örökké élnek.

Művei élnek, de még nincsenek itt.

Ő már nem él, de még itt van.

Találkozni többé soha nem fognak..., ő és művei.

És mi is csak műveivel találkozhatunk eztán, vele többé nem.

Nekünk, akik ismertük őt, ő maga nem jelentett kevesebbet műveinél. Mert Bartók, az ember, hozzátartozott műveihez, kiegészítette azokat. Megérthetik ezt, akik sohasem találkoztak vele? Hogyan lehet majd nekik megmagyarázni?

Mi, akik ismertük őt, többet kaptunk tőle, mint azok, akiknek már „csak” műveit adja.

A kor mérlegének egyik serpenyőjében a történelem legnagyobb szörnyetegei. Érdemes volt-e élni ebben a korban? De a másik serpenyőben Bartók egymaga. És a mérleg az élet javára billen.

Ezt értette meg a Basilides-koncert zokogó közönsége.

Művei örökké élnek, de a szépség, tisztaság, lélek, szellem és test hibátlan egyensúlya, az emberi tökéletesség eltűnt a földről.

A veszteség felmérhetetlen...

Oly korban élt a földön, amidőn legvadabbul tombolt ellenkezője mindannak, amit ő képviselt. Ügy járt-kelt a világban, mint a fehér ruhás Krisztus a leprások között, bemocskolhatatlanul.

Művei örökké élnek, de hol van ő maga?

Hol van a bátortalan, kisfiús mosoly, mely mintha mindig attól tartana, hogy a bizalomra méltatlan felnőttek valami nagy rosszaságot követnek el, amit aztán majd nem lehet többé jóvátenni.

Hol van a durcás, zord tekintet? Így néznek a nagyon bölcs gyerekek, mély megvetéssel a bután gügyögő rokonokra.

Hol van óvatos, halk, nesztelen járása, mely mintha alvók között lépkedne, félve, hogy felébreszti őket?

Hol van a valószerűtlenül törékeny, karcsú alak? Sokszor látjuk majd, amint fűgén leszáll a 6-os villamosról, s ritmikusan imbolygó léptekkel a Zeneakadémia kapuja felé tart, de amint közeledik felénk, egyre bizonyossabbá válik, hogy nem ő az, nem is hasonlít hozzá, csak megnyugodni nem tudó emlékezetünk vetíti elénk a látomást.

Így látjuk őt majd mindenfelé felbukkanni ebben a városban, ahol élt, ahonnét elindult, s ahová többé nem tér vissza.

Hol van halkan zizegő hangja? Milyen másként beszélt, mint ahogyan zongorázott! Éles, könnyörtelen, acélhideg hangsúlyok törtek elő ujjai nyomán a hangszerből. De ha megszólalt, beszéde, *viola con sordino*, egyenletes, bársonyos, hangsúlytalan, éppen csak a pontokat, vesszőket éreztette alig észrevehetően, inkább agogikai, mint dinamikai jeleket alkalmazva, *crescendókat* és *diminuendókat* soha. Ügy beszélt, mintha Bachot játszott volna csembalón vagy orgonán, nem zongorán.

Miféle műszerrel lehetne valahol a levegőégben még egyszer felfogni e hangot, amint így szól: „Jövő órán a harmadik tételt kérem, de tempóban.”

És hol van a festő-költő-varázsló, aki azokat a szemeket lefesteni, megénekelni, visszaidézni tudná?

Ha belenéztél, úgy érezted, örökégit lángot látsz, ez az a tűz, mely nem aludhat ki soha.

És most mégis kialudt.

Csak művei élnek és emléke annak, hogy köztünk járt.

Itt, ebben az épületben járt, itt láttuk százszor is, ezen a hangversenydobogón, ahová most a fekete ruhás, kisírt szemű énekesnő varázsolta elénk. Itt az előcsarnokban állt egy-egy hangverseny szünetében a márványoszlopnak támaszkodva vagy a szökőkút mellett, figyelmesen hallgatva a hozzá intézett szavakat, de soha nem válaszolva a személyes természetű kérdésekre. Itt, az Orosz bácsi portásfülkéjénél szállt be a liftbe, mely fölvitte a második emeleti kis tanári szobába, itt sietett le a lépcsőn a második emeletről, ha befejezte óráit a tizennégyes tanteremben.

Éveken keresztül láttuk.

És éveken keresztül látjuk eztán is, amíg csak élünk.

Egy évvel a hangverseny után meghalt Basilides Mária is.

De ha ma, közel húsz év után még élne, és megismételné azt a műsort, akkori közönségének csupán töredékét látná a nézőtéren. Sokan mentek el azóta, s az előcsarnokban a létszám korántsem volna teljes.

De itt van Bartók...

Mert nemcsak művei élnek..., ő is él!

Hogy mennyire él, ezt akkor, azon a hangversenyen még nem lehetett sejteni.

Hogy milyen óriás ő, kortársai nem tudták, korának ifjúsága csak sejtette, de a mai fiatalok tudják!

Nemcsak a híres zeneszerzőt szeretik, aki öt világrész népét tanította meg a szóra: magyar; nemcsak a tudóst, a tanítót, a nagy alkotót, hanem az emberi példaképet.

„A mi Bartókunk” - mondják az általános iskolások büszkén, s tankönyveikbe rejtik arcképét.

„Olyan szeretnék lenni, mint Bartók” - mondják a nagyobbak, a gimnazisták, s ha valaki, aki találkozott Bartókkal, beszél nekik róla, csupa fül, csupa csillogó szem minden gyerek. Így hallgathatták valaha e hazában a Petőfiről szóló élménybeszámolókat.

A még nagyobbak, a főiskolások mindazt tudják róla, ami a kortársak figyelmét elkerülte. Nem szavalnak róla, nem áradoznak, nem fecsegnek, de magukénak érzik.

A hajdan tátongó zeneakadémiai nagy hangversenyterem most zsúfolásig megtelik, ha egy-egy műsor Bartók műveit ígéri. Most is sokan belógnak ugyan a terembe, de nem azért, mert nincs pénzük jegyre, hanem mert minden jegy elkelt. Tömegek hallgatják állva Bartók műveit! A *Zenét* meg a *Concertót*, a *III. zongoraversenyt* vagy a *Divertimentót*. Úgy hallgatják, mintha saját új himnuszuk lenne, fegyelmezett megilletődöttséggel, mozdulatlanul, feszes vigyázz-állásban.

Mert Bartók az ifjúságé. Tudják ők ezt jól, nem is lehetne velük erről vitatkozni.

Igazuk van, Bartók valóban értük élt, rájuk gondolt, nekik dolgozott.

Tulajdonképpen egész életében senki oly közel nem állt hozzá, mint ezek a gyerekek, akikkel soha nem találkozott.

Hozzájuk szólt magyarországi búcsúszava is. Azon az emlékezetes október 8-i búcsúhangversenyen, mikor utolsó ráadását adta, rájuk gondolt. A közönség hazament, mindössze néhány fiatal könyörgött már csak újabb ráadásért, Bartók már a kabátját is felvette, hogy induljon, de le kellett ismét vetnie, még egyszer, utoljára leülni a zongora elé, játszani, szólni, üzenni.

*Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok,
a szegény legénynek utat mutassatok.*

Ez volt a búcsúszava.

És a magyar gyerekek megkapták tőle az üzenetet.

Megértik, mint azelőtt soha senki.

Nem látták őt, nem találkoztak vele, de úgy beszélnek róla, mintha bármely percben beléphetne közéjük a Zeneakadémia előcsarnokába, a tizennégyes tanterembe, a hosszúhetényi általános iskola énekórájára, az ország minden osztálytermébe.

„Szeretnék hazamenni, de végleg...”

Haza is jött.

Végleg.

KÉSEI GYÁSZBESZÉD

Hála és képzelet hozott e sírhoz, hol annak idején egyetlen magyar szó sem hangzott el.

Ha akkor, azon a temetésen mégis beszélt volna itt valaki magyarul, bizonyára elmondta volna az illedelmes közhelyet: „művei örökké élnek...”

Művei valóban örökké élnek, de most nem erről van szó.

Emberek! Álljatok meg egy percre! Azok is, akik hiszitek művei örökkévalóságát, azok is, akik nem. Értsétek meg! Itt valami jóvátehetetlen történt.! Az emberi tökéletesség pusztult itt semmivé!

Művei örökké élnek, de hová lett a mosolya?... A hangja?... Hová tűntek öntudatlan, kecses taglejtései, melyekkel szavait alig észrevehetően kísérte? És mi lesz a művekkel, amelyeket még megalkothatott volna, ha testét a betegség, lelkét a honvágy idő előtt halálra nem gyötri?

Igen, művei örökké élnek. Ezt értem. De ő maga nincs többé, ezt az első pillanattól fogva hiába próbálom megérteni.

Sok mindent szerettem volna még elmondani a tanár úrnak, nehéz elhinni, hogy erre többé nem kerül sor.

Talán a legfontosabbat mégis...

Minden üzenetet megkaptam és megértettem. A *III. Zongoraverseny Adagio religiosóját* is. Velem együtt százezrek megkaptál és megértették. Tisztázódott minden félreértés. A kegyetlen szigor, kemény, ostromzó, gúnyolódó megvetés, amely a régebbi művekből olykor kicsendült, most fájdalmas mosolyban, elnéző, megbocsátó dallamban oldódott fel.

A szenvedő ember tért meg hozzánk, szenvedő emberekhez, akiket nem bírál, nem ostromoz, nem gúnyol többé, hanem végtelen szánakozásában kincsekkel halmoz el vigasztalásul...

Megértettük az üzenetet... Ezt el kellett mondanom mindannyiunk nevében. A magam nevében pedig csak azt, hogy ma, őszülő hajjal, közelebb sírhoz, mint ifjúsághoz, még mindig az a kislányos ámulat tart fogva, amely a tizennégyes tanteremből indított el utamra. Ez az ámulat egyetlen, múlni nem akaró diákkorral bűvölte egész életemet.

Köszönöm, tanár úr.

UTÓSZÓ

Nem életrajzot írtam Bartókról. Erre csak olyan író lenne méltó, aki vele egyenrangú művész. De Bartókról írni kell. Ezer író esetleg el tud róla valamit mondani. Ezek egyikének feladatát igyekeztem elvégezni. Bartók bejárta a világot, Amerikában éveket töltött. Jó volna, ha minél többen írnának róla, akik látták őt szerte a világban. Sürgős munka ez, mert egyre kevesebb az élő szemtanú. Én nem követtem őt könyvemben, csak Magyarország határáig. Mert nem életrajzot, portrét készítettem; megpróbáltam őt lefesteni olyannak, amilyennek láttam, háttérben a hazával, ahonnét elindult.

Budapest, 1963

Székely Júlia